ئابدۇللا سۇلايمان

ئىجادىيەت ئاسمىنىدا چاقناپ ئۆتكەن چولپانلار

«رىۋايەتتىكى جەننەتنىڭ ئورنى — هازىرقى خوتەن» ناملىق ماقالە (مۇشۇ يۈرۈشلۈك كىتابنىڭ 1 - توم، 33 - بەت) نىڭ ئۈچىنچى تارمىقىدا، نوھ ئەلەيھىسسالام كېمىسىنىڭ تارىم دەرياسى ئېقىنىدا لەيلەپ ئاقاتلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بىرمۇنچە دەلىللەر كەلتۈرۈلگەن بولۇپ: «نوھ ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى كېمىدىن چۈشكەندە كېمىگە چۈشكەن جايىنى كونا نامى بويىچە ‹ئېدۇن› دەپ ئاتاپ كېلىشۈرگەن. بۇ هازىرقى ئۇدۇن قەدىمىي شەھىرىدىن ئىبارەت. ‹ئۇدۇن›، ‹ئېدۇن› نىڭ تەلەپپۇز قىلىنىشى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇ هەرگىز شۇنداقلا ئۇدۇل كېلىپ قىلىش ئەمەس»، «... سۇ بارا-بارا پەسىيىپ 10 - ئاينىڭ باشلىرىدىكى بىر كۈنى تاغ چوققىسى كۆرۈندى...» دېگەن بايانلار بار. رىۋايەت قىلىنىدۇكى: «نوھ ئەلەيھىسسالامنىڭ كۆرگىنى قۇرۇم تاغلىرىنىڭ چوققىسى بولۇپ، تىك چوققىدا بىر ئادەم قىيپالىڭاچ هالەتتە يىراققا تىكىلىپ تۇراتتى. ئۇ بەكمۇ هەيران بولدى ۋە هېلىقى ئادەمدىن سورىدى:

— سەن كىم؟ يەر يۈزىدە هاياتلىق قالمىغان تۇرسا، قانداقلارچە ئامان قالدىڭ؟

تاغ چوققىسىدىكى ئادەم مۇنداق دېدى:

— مەن شائىر، ئاللا مېنى توپان بالاسىدىن ساقلاپ، ئالەمگە هىدايەت نۇرى تارقىتىپ، هەق - ئادالەتنى سۆزلەشكە بۇيرىغان.

نوھ ئەلەيھىسسالام ئۇنىڭغا هۆرمەت - ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ، زېمىنغا بىللە ئاياغ باستى ...»

بۇ رىۋايەت ئىچىدىن تۇغۇلغان رىۋايەت. قىياسىمىزنى بۇ رىۋايەتنىڭ داۋامىغا ئۇلاپ تەسەۋۋۇر قىلغىنىمىزدا، بۇ شائىر — زېمىنىنىڭ، تېخىمۇ كونكرېت ئېيتقاندا خوتەننىڭ تۇنجى شائىرى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئۇنىڭ ئاۋازى قارا قۇرۇم تاغلىرىنى، قىيا - ئېدىرلارنى ئويغاتقان ئۇنىڭ يالقۇنلۇق نەپىسى يۇرۇتقاش ۋە قاراقاش دەرياسىنى ئۇزۇلمەس ئېقىنلىرىغا قوشۇلۇپ مىڭلىغان - مىليۇنلىغان قەلب ئېتىزىغا سىڭىپ، ئىجادىيەت بىخلىرىنى كۆكلەتكەن، ياشناتقان چېچەكلەتكەن. بۇ قەدىمىي خوتەن بوستانلىقىدا يارىتىلغان پارلاق مەدەنىيەت دۇردانىلىرى ئەنە شۇ يىراق ئەجدادلىرىمىزدىن ھازىرغىچە ياشاپ ئۆتكەن قەلەم ساھىبلىرىنىڭ ئەجىر - ئەزىمىلىرى بىلەن جۇغلانغان، بېيىغان ۋە راۋاجلانغان.

ئالەمنىڭ ئىنسان ئۇچۇن قونالغۇ، ئۆمۈرنىڭ ئاشۇ قونالغۇنىڭ مېھمىنى ئىكەنلىكى ۋەجىدىن كۆڭۈلگە پۈككەن نىيەت - ئىقباللىرى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئالدىراپ، يېڭى ئىلمىي ئەمگەككە تۇتۇنغىنىمىزدا، دىياردا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن ئەشۇ مەرىپەتلىك ئوغلانلار ئالدى بىلەن كۆز ئالدىمىزدا زاھىر بولدى. ئادەمنىڭ قايسى جايدا، قايسى دەۋردە تۇغۇلۇشى مۇھىم بولماي، قانداق ياشىغانلىقى مۇھىم بولغىنىدەك، ئۇلارنىڭ بۇ مۇقەددەس زېمىنىنىڭ ھاۋاسىدىن نەپەسلىنىپ، سۈيىدىن ئىچىپ، ئوتىدا كۆيۈپ، ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى تۇپرىقى، خەلقى بىلەن چەمبەرچاس باغلاپ، ئۆمۈر مۇساپىسىدىن قالدۇرغان ئۆچمەس ئىزلىرى، يەنى ئىجادىي ئەمگەكلىرى قەلبىمىزنى لەرزىگە سالدى. ئۇلارغا بولغان ھۆرمەت - ئېھتىرامىم، ئۇلارغا بولغان سېغىنىشىم ھەسسىلەپ ئاشتى.

يۇرت مۇھەببىتى ۋەتەن مۇھەببىتىنىڭ يادروسى. ئۇلارنىڭ ھەر قايسى دەۋر - زامانلاردا ياشاپ، ئۆزلىرىنى تۇغۇپ ئۆستۈرگەن گا يۇرتىنىڭ ئىشقى پىراقىدا كۆيۈشلىرى، تىنىمسىز ئىزدىنىشلىرى بۇ قەدىمىي دىيارنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىك ئۆتمۈشىنىڭ، بۈگۈنكى يېڭى تارىخىي تەرەققىيات يۈرۈشىنىڭ سەمەرىلىك خاتىرىسى بولۇپ قالدى. مەلۇم بولغىنىدەك، ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق كۈرەش تارىخى ئۆزلىرىنى يارىتىش تارىخى بولۇپ، ھەر قايسى پەن ۋە ئىدېئولوگىيە سىستېمىلىرى ئادەمنى مەقسەت ھەم مەركەز قىلغان ھالدا ئوخشىمىغان نۇقتىلار بويىچە ئىزدەندى ۋە قىممەت ياراتتى. دىيارىمىزدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن بۇ مۆتىۋەرلەر مەنىۋى قىممەت يارىتىشتا، ئۆزلىرىنى ئوراپ تۇرغان تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتقا، ئۆزلىرى تەۋە بولغان سىنىپ ۋە تەبىقىگە، ئىشقىلىپ رېئال تۇرمۇشنىڭ ئەڭ كىچىك جەريانلىرىغىچە تەپەككۇر يۈرگۈزدى. ماددىي قىممەت يارىتىش يولىدىكى جاپالىق مېھنەتنىڭ

ئىشتىراكچىلىرى، شاھىتى بولدى ھەمدە ئىككى خىل قىممەتنىڭ نېگىزى بولغان ئۆزىنى ياراتتى.
ئۇلار ئالدى بىلەن قېتىرقىنىپ ئىلىم - پەن ئۆگەنگەن مەرىپەتلىك كىشىلەر ئىدى. قەدىمكى ئەسىرلەردىن مىلادىيە 1930- يىللارغىچە بۇ دىياردا ئىپتىدائىي دىنلاردىن تارتىپ بۇددىزم ۋە ئىسلام دىنىنىڭ مەنىۋى مۇھىتى ئۇلارنى ئاشۇ دىنلار ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن ئىلىملەر بويىچە تەربىيە ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. ئۇلارنىڭ ئىلىم - پەن ئۆگىنىش ئۇچۇن ئۆز مەھەللە - يۇرتلىرىدىن يىراق ئەللەرگىچە بېرىشى، راھەت - پاراغىتى، ئەمىنلىكىدىن كۆرە ھەر قايسى پەن تۈرلىرىدە جاپالىق ئىزدىنىشى ئىجادىي ئەمگەكلىرى ئۇچۇن پۇختا ئاساس ياراتتى. 30 -، 40 - يىللاردا بۇ زېمىندىكى ھەر بىر يېزا - ئايماقلاردىن خەت ساۋادى بار كىشىلەرنىڭ پەقەت بارماق بىلەن سانىغۇدەكلا بولۇشى، يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ پەقەت ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كىشىلەر بىلەنلا چەكلىنىشى ئاشۇ مۆھتەرەملەرنىڭ ئۆز زامانىسىدا ئىلىم - پەن ئۆگىنىپ، يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى.
ئۇلار ئىرادىلىك، پەزىلەتلىك كىشىلەر ئىدى. ئادەمنى يېزىش، ئادەمنى ئانالىز قىلىشنى مەقسەت قىلغان بۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان ئاشۇ مەرھۇملار ئۆزىدە زور غەيرەت - شىجائەتنى ئۇرغۇتۇپ، زامان بوران - چاپقۇنلىرىدا تاسقىلىپ، ئۆمرىنى ئىگەكلەش بەدىلىگە خەلقنىڭ داد - پەريادىنى، ئىنتىلىشىنى، ئارزۇ- ئارمانلىرىنى، دەۋر تەلپىنى خاتىرىگە ئېلىپ زامانلاردىن ھالقىتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئالىيجاناب ئەخلاق - پەزىلىتى بىلەن ئەتراپىدىكى ئاۋامنى تەسىرلەندۈردى ۋە تەربىيىلىدى. ئۇلارنىڭ ئاددىي - ساددا تۇرمۇشى، مال - دۇنيا، ئەمەل - مەنسەپ دەۋالىرىدىن يىراق تۇرۇشى كەلگ خەلق ئاممىسى بىلەن بولغان قويۇق مۇناسىۋىتىگە ھەمدە ئىجادىيىتىگە پۇتمەس - تۈگىمەس مەنبە ھازىرلاپ بەردى.
ئۇلار ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى مەرىپەت مەكتەپلىرىنىڭ ئۇستازلىرى ئىدى. ئۇلار ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى مەرىپەت باغچىسىنىڭ باغۋەنلىرى ئىدى. ئۇلار ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەرنىڭ ئەينىكى ئىدى. ئۇلار خۇددى كۈچ ئۇلاپ يۈگۈرۈش يولىدىكى تەنھەرىكەتچىگە ئوخشاش قولىدىكى كالتىكىنى، يەنى قەلىمىنى كېيىنكىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. كلاسسىكلىرىمىز ئاچقان ئاشۇ تارامىلار، ئەنئەنىلەر بىر - بىرىگە ئۇلىنىپ، بۇ ئۇزۇلمەس ئىجادىيەت

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىقىنى ھېلىھەم خەلقىمىزنىڭ مەنىۋىيەت تۇپرىقىغا ئاقماقتا.

بىر يۇرت، بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتى بولمىسا، ئاشۇ ئەل يۇرتنىڭ قانداق بولىدىغانلىقى توغرىسىدا، پادىشاھ بىلەن ئەدىبنىڭ ئورنى، ھۆرمىتى توغرىسىدا، ئەدىب ئەمگىكىنىڭ ئۇلۇغلۇقـــ توغرىسىدا پەيغەمبەرلەر، ھۆكۈمالار ۋە دانىشمەنلەرنىڭ ھېكمەتلىر نۇرغۇن. بۇلارنى بىر - بىرلەپ نەقىل كەلتۇرۇش ھاجەتسىزكى، دىيارىمىزدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن بۇ ئەدىبلەر تۇركۇمىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ۋە تېخى تونۇگۇنلا بىز بىلەن بىللە بولۇپ، ئىجتىمائ تۇرمۇشنىڭ ئەڭ نازۇك تەرەپلىـــرىگىـــچە ئىـــپادىلەپ يازغا ئەسەرلىرىنىڭ پەقەتلا ئومۇمىي مۇندەرىجىسىـــ ئىـــشلەنسە، زو ھەجىملىك قامۇس پۈتىدۇ. ۋاقىت ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرالىسىمۇ سەلتەنەت سۈرگەنلەرنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك ئۆمرى، ھەر يىل تەكرار ئىشلەپ چىقىرىلىپ، تەكرار ئىستېمال قىلىنىدىغان ئاش ئوزۇقلار ۋە باشقىلار تۈگەپ كەتسىمۇ، ئاشۇ ئىلمىي، ئەدەبىـــ ئەسەرلەر مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان، بۇ قەدىمىي دىياردا غايەت زو ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. ھەر مىللەت خەلقى قول تۇتۇشۇپ ئورتاق ئىلگىرىلەپ، ئەگرى - توقاي كۈرەش مۇساپىلىرىنى بېسىپ ئىسلاھات - تەرەققىيات، مۇقىملىق ئىلىپ كەلگەن تارىخىي پۇرسەتت كۈتۈۋالدى. بۇ زور ئۆزگىرىشلەرنىڭ ھەر قايسى تەرەققىيا باسقۇچلىرىدا، بۇ دىياردىكى قەلەمكەشلەر ئالدىنقىلارنىڭ يېزىقچىلـ ئىستىلى، ئۇسلۇبلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، زامان - دەۋر بەرگە ئىمكانىيەت ۋە پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، سۈپىتى يۇقىرى، سانى كۆ بولغان ھەر خىل ژانىرلىق ئەسەرلەرنى بارلىققا كەلتۈردى. ئۇلا پارتىيىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەتكە قاراتقان تۇرلۇك فاڭجېن سىياسەتلىرىنىڭ قىزغىن قوللىـــغۇچىلىـــرى ۋە ئاكتىـــ ئىجراچىلىرىدىن بولۇپ، ئوخشىمىغان ساھە، ئوخشىـــمىـــغ كەسىپلەردە بەجانىدىل ئىشلەپ، ئۆز بۇرچىنى ھالاللىق بىلەن ئ قىلىشتىن تاشقىرى، ئۆزلىرى ئىشتىياق باغلىغان يېزىقچىلىـــ مەشغۇلاتى ئارقىلىق، ئىككى مەدەنىيلىك قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مۇناسى تۆھپە قوشتى.

بىز ماقالىمىزنىڭ تەلىپى نۇقتىسىـــدىن بۇ ئىـــجادكار تۇركۇمىنى تونۇشتۇرۇشتا، پەقەت خوتەندە ياشاپ ئىجاد ئەتكەنلە بىلەن كۇپايىلەنگەن بولساقمۇ، ئۇلار بىر پۈتۈن مىللەت، شۇندا

كۆپ مىللەتلىك ئېلىمىز ئەدەبىيات - سەنئىتى ئۈچۈن تەر تۆككەن ۋە ئاشۇ زور قوشۇنلۇق ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىدە مۇئەييەن ئورۇنغا ئىگە قەلەمكەشلەردۇر. گەرچە ئۇلارنىڭ بەزىلىرى زامان چەكلىمىسى، ئەنسىز يىللار داۋامىدىكى پاراكەندىچىلىكلەر قاتارلىق ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يىرىك ئەسەرلەرنى قالدۇرالمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ساپاسى نىسبەتەن تۆۋەن، سانىمۇ ئاز بولغان يازمىلىرىنى تارىخىي نۇقتىدىن باھالىغاندا يەنىلا شۇنچە قىممەتلىك ۋە شۇنچە قەدىرلىكتۇر.

مۇئەللىپ ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بۇ دىياردا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن بۇ قەدىردانلارنىڭ تەرجىمىھالى، ئەسەرلىرى ئۈستىدە خېلىلا ئىزدىنىپ كۆرسىتىپ ئىزدەنگەن بولسىمۇ، يىراق ئەسىرلەردىن ئۆچۈر بەرگۈچى مەنبەلەردە بۇ جەھەتتىكى مەلۇماتلارنىڭ تولىمۇ ئاز بولغانلىقى، كېيىنكى ئەسىرلەر داۋامىدا ياشاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن مەشغۇل بولغان بىر قىسىم ئەدىبلەر تەرجىمىھالىنىڭ تولۇق ئەمەسلىكىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلانغان ھالدا، ھەر قايسى نەشر ئەپكارلاردا ھازىرغىچە ئايرىم - ئايرىم ئېلان قىلىنغان تەرجىمىھاللارنى سىلىشتۇرۇش، دەلىللەش ھەمدە يېقىنقى يىللاردا ۋاپات بولغان ئىجادكارلارنىڭ تەرجىمىھالىنى قەلەمگە ئېلىش ئاساسىدا ماقالىغا مۇجەسسەملەش خىزمىتىنى خالىسلىق بىلەن بېجىردى. بۇ ئىجادكارلاردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەن، بىلەلىگەن دائىرىدىن تاكى 2003 - يىلى ئەتىيازغىچە ياشىغان شائىر، يازغۇچى، تەرجىمان، تارىخچى، شەرھشۇناس، ئاسترونوم، شىپاھگەر، تەزكىرىشۇناس، تەتقىقاتچى، خەتتات قاتارلىقلاردىن 83 كىشىنىڭ تەرجىمىھالى بېرىلىپ، تۇغۇلغان يىل تەرتىپى بويىچە تىزىلدى. قەيت قىلىپ ئۆتۈلگىنىدەك، خەلقىمىز ئىچىدە ساقلىنىۋاتقان قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسلار ۋە نام - ئەمالى پىنھان بولغان يەنە نۇرغۇن قەلەمكەشلەر بۇ توركۆم ئىچىگە كىرمىگەنلىكى تەبىئىي. بىز پەقەت بۇ باشلانما ئارقىلىق خەلقىمىزنىڭ ئاشۇ مەرھۇملارنىڭ بەدىئىي، ئىلمىي ئەمگەكلىرىدىن يەنىمۇ بەھرە ئېلىپ، نام - شەرىپىنى يادلاپ تۇرۇشلىرى ھەمدە ئەدەبىياتشۇناسلارنىڭ، تەتقىقاتچىلارنىڭ بۇ ئۆچۈرلاردىن پايدىلىنىشى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتتۇق، خالاس.

ۋىيسارا باجىنا

ۋىيسارا باجىنا مىلادىيە VI ، VII ئەسىرلەردە خوتەندە ياشىغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى، بۇددىزم دەۋرىدىكى تەسۋىري سەن
مەدەنىيىتىنىڭ داڭلىق نامايەندىلىرىدىن بىرى. ئۇ رەسىمنى ئو
ۋە ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنۈشتە، جانلىق قىياپەتتە گەۋدىلەندۈر
سىزىش ماھارىتى بىلەن شۆھرەت قازانغان.

ئۇ چاغلاردا رەسساملارنىڭ ئۆز رەسىملىرىنى كىشىلەر ك
يىغىلىدىغان ئاممىۋى زىيارەت ئورنى بولغان ئىبادەتخانىلارن
تاملىرىغا سىزىشى ئەنئەنىۋى ئادەتكە ئايلانغان. بۇ رەسساملار ئۆ
ئۆز ئىجادىيىتىنى خەلققە تونۇشتۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇل
ھېسابلىناتتى. ۋېيسارا باجىنا ئۆز دەۋرىدە كەڭ تارقالغان بۇتلار
رەسىملىرى، بۇددا تەلىماتلىرىدىكى ھېكايىلەر، جەننەت ۋە دوز
قاتارلىقلارنى سىزىش بىلەنلا چەكلەنمەستىن، بەلكى تەبى
مەنزىرىلىرى، كىشىلەرنىڭ رېئال تورمۇش مۇناسىۋەتلىرى، دەر
ۋە ئۆسۈملۈكلەر، ئۇچار قۇش ۋە ھايۋاناتلارنىڭ رەسىملىرىن
كۆپلەپ سىزغان بولۇپ، بۇ ئەھۋال ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنى رېئالىزمل
خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلغان.

ئۆز دەۋرىدىكى بۇددا رەسىمچىلىك سەنئىتىنىڭ ئەڭ يۇكسە
پەللىسىگە كۆتۈرۈلگەن ۋېيسارا باجىنا ۋەكىللىكىدىكى خوتە
رەسساملىرىنىڭ داڭقى - شۆھرىتى لوياڭ ۋە چاڭئەنلەرگىمۇ ك
تارقالغان. شۇڭا سۈي ۋە تاڭ سۇلالىسى پادىشاھلىرى «نۇسخا بولۇش
ئەرزىيدىغان تەڭرى سۈرىتى»نى تېپىـــپ كېلىـــش ئۈچۈن گ
كىشىلىرىنى ئۇدۇنغا ئەۋەتىشكە ئىدى.

سۈي سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى سۈي ياڭدى زامانىسىدا پايتەخ
لوياڭ شەھىرىنىڭ ئىبادەتخانا تاملىرىنى رەسىم بىلەن بېزەتتۈرۈ
ئۈچۈن ۋېيسارا باجىنا خان تەرىپىدىن تەكلىپ قىلىنىپ لوياڭ
كەلتۈرۈلىدۇ ۋە ئىبادەتخانا تاملىرىغا سىزغان «براخمانىنىڭ سۈرىتى
، «چەت ئەلنىڭ خاسىيەتلىك دەرەخلىرى» ، «ئالۋاستىنى تەسل
قىلىش» قاتارلىق سۈرەتلىرى ۋە بوركۇت، تايغانلارنىڭ رەسىملىر
بىلەن شۆھرەت قازىنىدۇ. گۈزەل سەنئەت تەرەققىياتىنىڭ ئەھۋا
توغرىسىدىكى جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخىي مەنبەلـــرىدە ۋېيس
باجىنانىڭ نامى سۈي سۇلالىسى دەۋرىدىكـى ئەڭ ئابرۇيلۇق بۇ
رەسسامى ۋە مۇھىم تارىخىي شەخس سۈپىتىدە تىلغا ئېلىنغان.

ۋېيسارا ئىراساتكا

ۋېيسارا ئىراساتكا تەخمىنەن مىلادىيە 610 - يىللاردا خوتە

دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئۇ سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە خوتەندە داڭ چىقارغان مەشھۇر ئۇيغۇر رەسسام ۋاجرا باجىنانىڭ ئوغلى، شۇنداقلا خوتەنگە 1200 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىق قىلغان ۋىيسارا خانلىقىنىڭ جەمەتى ئىدى. ئۇ كېيىنى زاماندا خوتەندە، جۇملىدىن غەربىي رايون ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە داڭ چىقارغان مەشھۇر رەسسام ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنلىكى ئۈچۈن، كىچىكىدىن تارتىپلا رەسساملىققا كۈچلۈك ئىجتىھات باغلىغان ھەم ئۇنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەن. تارىخىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئۇنىڭ بوۋىسىمۇ (دادىسىنىڭ دادىسى) بىر ئۆمۈر رەسساملىق كەسپى بىلەن مەشغۇل بولغان بولۇپ، تاكى كەشمىرگىچە بېرىپ كۆپلىگەن بۇددىزم ھېكايەتلىك تام سۈرەتلىرىنى سىزغان، كېيىن ئانا يۇرتى خوتەنگە قايتىپ كېلىپ ئالەمدىن ئۆتكەن.

ۋىيسارا ئىراساتكا كىچىكىدىنلا زېرەك ھەم تىرىشچان بولۇپ، تېخى ئون ياشقا توشماي تۇرۇپلا دادىسى بىلەن قەشقەر، كۇچا، تۇرپان، دۇنخۇاڭ قاتارلىق بۇددا دىن مەركەزلىرىگە بېرىپ، كۆپلىگەن ئىستىقامەت دەرگاھلىرى ۋە مىڭئۆي غار تاملىرىغا رەسىم سىزغان. دەسلەپتە ئۇ دادىسىدىن رەڭ تەڭشەش، ئۆلچەپ سىزىۋېلىش، ۋەقەلىكنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە بوياق بېرىشنى ئۆگەنگەن بولسا، كېيىنچە ئۆز ئالدىغا ۋەقەلىكنى تاللاش ۋە ئوبرازلاشتۇرۇش قاتارلىق بىر يۈرۈش مەشغۇلاتلارنى مۇستەقىل قىلالايدىغان سەۋىيىگە يەتكەن. ئۇ قىسقىغىنە ئون يىل ئىچىدە دادىسىنىڭ رەسساملىقتىكى سەۋىيىسىگە يېتىشىۋېلىشتىن سىرت، ئۇنىڭ بەزى تېخنىكا ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى مەخپىيەتلىكلىرىنىمۇ پىششىق ئىگىلىۋالغان، نەتىجىدە ئۇ 20 ياشقا توشماي تۇرۇپلا پۈتكۈل غەربىي رايون تەۋەسىدە يۇقىرى شۆھرەت تاپقان. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئۇ بىر تەرەپتىن، دادىسىنىڭ رەسساملىقتىكى يۈكسەك ماھارىتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنگەن؛ يەنە بىر تەرەپتىن، خوتەندىكى يەرلىك رەسساملارنىڭ ماھارەت، ئۇسلۇب ۋە تېخنىكىلىرىدىن مول ئوزۇق ئالغان، ئۇنى ئۈزلەشتۈرگەن، يىغىنچاقلىغان ۋە راۋاجلاندۇرۇپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ «ئويما ـ قويما ئۇسۇلى» نى ئىجاد قىلغان.

جىنگۇەننىڭ 6 ـ يىلى (مىلادىيە 632 ـ يىلى) تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى تاڭ تەيزۇڭ (لى شىمىن) خوتەنگە ئەلچى ئەۋەتىپ، ۋىيسارا ئىراساتكانىڭ چاڭئەنگە كېلىشىنى تەۋسىيە قىلغان ھەمدە ئۆز ئەلچىلىرىگە قوشۇپ ئات ـ ئۇلاغلىق نۇرغۇن سوۋغا ـ سالام يوللىغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۋېيسارا ئىراساتكا دادىسى، ئۇدۇن خانى ۋېيسارا بۇددىچىنىن نەسىھىتى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئەلچىلىرىگە قوشۇلۇپ چاڭئەنگە قار يولغا چىققان. ئەلچىلەر ئۇنى ئۆتەڭمۇئۆتەڭ ئاۋايلاپ ئىززەت بىلـ چاڭئەنگە تىنچ - ئامان ئېلىپ كەلگەن. پادىشاھ لى شىمىن ئۇ قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ئوردا ئەمەلدارلىرىنى باشلاپ چىقىپ ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالغان. ئۇنىڭ شەرىپىگە تەبرىكلە زىياپىتى ئۆتكۈزگەن ۋە مەدەنىيەت - سەنئەت مەھكىمىسـ ئەمەلدارلىقىغا تەيىنلىگەن. ...جىنگۇەننىڭ 7 - يىلى (مىلادىيە 633 يىلى) غا كەلگەندە پادىشاھ لى شىمىن ئۇنى بىۋاستە مۇھاپىزەتچىل ئەمەلدارلىق مەنسىپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئوردا رەسساملىرىنىڭ باش ئۇستازى قىلىپ تەيىنلىگەن. تاڭ دەۋرىدىكى سىزما رەسسامچىلىق ئائىت بەزى ماتېرىياللاردا ۋېيسارا ئىراساتكانىڭ تالىپ - شاگىرتلىر بولۇپ، يەتتە يۈزدىن ئاشاتتى دېيىلىدۇ.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئوردا تارىخچىسى جيۇجىڭشۇەن يازغان «تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر رەسساملىرى خاتىرىسى» ناملىق ئەسىرىد كۆرسىتىلىشىچە، ۋېيسارا ئىراساتكا بىر مەزگىل شاۋيەن ئىبادەتخانىسىدا باش ئوقۇتقۇچى بولۇش ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن بولۇپ ئۇنىڭ نەزەرىيە سەۋىيىسىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى شاگىرتلىرىغا تولىمۇ قاتتىق تەلەپ قوياتتى. ئۇنىڭ رەسسامچىلىقتىك بىر يۈرۈش نەزەرىيە سىستېمىسى پۈتكۈل چاڭئەن شەھىرىدىك رەسساملارغا ئومۇملاشقان.

ۋېيسارا ئىراساتكا ئۆز ئۆمرىدە ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ 0 يىلدىن كۆپرەك رەسساملىق سەنئىتى ئىجادىيىتى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، 90 يېشىدا چاڭئەن شەھىرىدە ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ جەسىت چاڭئەن شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى مەشھۇر زاتلا قەبرىستانلىقىدىن ئورۇن ئالغان.

ۋېيسارا ئىراساتكانىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى شەرق رەسسامچىلىق ئاساس سالغان «ئويما - قويما ئۇسۇلى» پۈتكۈل شەرق ئەللىرىنىڭ بەدىئىي سەنئەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى ۋە ئىلگىرىكى بى خىللىق قاتما ھالەتكە خاتىمە بېرىپ، يېڭى تېما، يېڭى ئۇسلۇب تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىپ، رەسىمچىلىكتىك مەسىلىلەرنى ئىلمىي ئاساستا ھەل قىلدى.

مەشھۇر رەسسام ۋېيسارا ئىراساتكانىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆ بولغان. ئۇنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرىدىن

«مائىتىرى بۇت سۈرىتى» ، «دىۋاندىكى بۇت سۈرىتى» ، «فوسۇڭنىڭ سۈرىتى» ، «چەت ئەلچە فوسۇڭنىڭ سۈرىتى» ، «ئۇلۇغ مېھرى - شەپقەت بۇتى سۈرىتى» ، «نۇرلۇق خان سۈرىتى» ، «چەت ئەل ئەربابلىرى سۈرىتى» ، «ئىتىكاپتىكى ئىلاھ سۈرىتى» ، «ئارخات ھوزۇرىدىكى خان سۈرىتى» ، «ئۇيغۇر راھىبى سۈرىتى» ، «تىبەت خانى سۈرىتى» ، «كۇسەن قىزى سۈرىتى» ، «ساماۋى خان سۈرىتى» ، «مىڭ پانارلىق مانجۇسىرى سۈرىتى» ، «لاكشمى سۈرىتى» ، «مىڭ كۆز ، مىڭ قوللۇق شەپقەتچى بۇت سۈرىتى» ، «شىر سۈرىتى» ، «ئىلاھى سۈرىتى» ، قاتارلىقلار بار.

دىھارماچىن

دىھارماچىن خوتەنلىك مەشھۇر ئۇيغۇر تەرجىمىشۇناس ھەم داڭلىق رەسسام، ئۇ شەرقىي ۋېي سۇلالىسى (مىلادىيە 534 ـ 550ـ يىللار) پادىشاھى شياۋجىڭدىنىڭ يۈەن شىڭ يىللىرىدا (تەخمىنەن مىلادىيە 539 ـ يىللىرى) ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە بارغان ھەمدە تەرجىمىشۇناسلىق، رەسساملىق جەھەتلەردە كىشىلەرنى قايىل قىلغاندىن كېيىن ئوردىغا تونۇشتۇرۇلغان. ئۇ شياۋجىڭدى پادىشاھىنىڭ قىزغىن كۆتۈۋېلىشىغا مۇيەسسەر بولغاندىن كېيىن ئوردىدا ۋە پادىشاھلىق تەۋەسىدە تەرجىمىشۇناسلىق ۋە رەسساملىق بىلەن تونۇلغان.

دىھارماچىننىڭ ھاياتى، ئىجادىي مېھنەتلىرى ھەم ئىجتىمائىي پائالىيەتلىرى توغرىسىدا ھازىرچە تولۇقراق ماتېرىياللارغا ئىگە ئەمەسمىز. «ئۆتكەن سۇلالىلەردىكى ئۈچ ئۆرنەك خاتىرىسى» (历代三宝记)، «كېيىنكى رەسىم ئەسەرلىرى» (后画品)، «ئۆتكەن سۇلالىلەردىكى مەشھۇر رەسىملەر خاتىرىسى» (历代名画记)، «سۈي، تاڭ دەۋرلىرىدىكى رەسساملارنىڭ رەسىمي تارىخىغا يېزىپ قالدۇرۇلغان ۋەقەلىرى» ، «ئالىي راھىبلار تەزكىرىسى» قاتارلىق قەدىمكى رەسساملار تەرجىمىھالىغا ئائىت خاتىرىلەردە، ئۇنىڭ خوتەندە رەسسام ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەنلىكى، ئۇيغۇرچىدىن باشقا سانسكرىتچە، خەنزۇچە تىللارغىمۇ كامىل ئىكەنلىكى، بۇددا دىنىي ئەقىدىلىرىنى پىششىق بىلىپلا قالماي، يەنە سانسكرىت تىلىدىكى بۇددا نوم ـ سۇترالىرىنى خەنزۇچىغا راۋان تەرجىمە قىلالايدىغانلىقى، بۇددا ئەۋلىيالىرى ۋە باشقا مەزمۇنلار

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ۋەقەلىك قىلىنغان رەسىملەرنى قەۋەتلا ئوخشىتىپ سىزالايدىغانلىق
تىلغا ئېلىنغان.

دىھارماچىن ئەينى زاماندا ساۋابلىق ئىش ھېسابلانغان بۇددا نوم
تەرجىمىلىكى ۋە رەسىمچىلىكنىمۇ ئۆگەنگەن. بولۇپمۇ
رەسساملىق بىلىملىرىنى ئۆگىنىشكە ئالاھىدە قىزىقىپ، بۇددا دىن
ماھايانا (چوڭ كۈلۈڭگۈ) مەزھىپىنى تەرغىپ قىلىدىغان دىنى
رەسىملەرنى ۋە ئىجتىمائىي تۇرمۇشقا دائىر رەسىملەرنى ئىجاد قىلىش
سىزىشقا ئالاھىدە زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلغان. قورامىغا يەتكۈ
تەرجىمىشۇناسلىق ۋە رەسساملىق ساھەسىدىكى داڭلىق كىشى
ئايلانغان. كېيىنچە خوتەن، قەشقەر، كۇچا، تۇرپان قاتارلىق جايلار
رەسىم سىزىپ يۈرۈپ، مىلادىيە 539 ـ 540 ـ يىللىرى بىر تۇركۇ
راھىب، رەسساملار بىلەن بىرگە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە بارغان ھەم
شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى شياۋجىڭدىنىڭ قىزغىن قارش
ئېلىشىغا ئېرىشىپ، شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ تەرجىمانى ۋە داڭلى
رەسسامى سۈپىتىدە پائالىيەت قىلغان، ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتى
ئۈچۈن شاگىرت ئېلىپ ماھىرلارنى تەربىيىلىگەن.

دىھارماچىن ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ كەيىپىسى ئىبادەتخانى
(开业寺)، چىلىڭ چەنسى ئىبادەتخانىسى (清建寺)، يەنشىڭ
ئىبادەتخانىسى (延惺寺) قاتارلىق ئىبراھىم ـ ئىبادەتخانىلاردا تۇرغا
ۋە تاملىرىغا رەسىم سىزغان. ئۇنىڭ رەسىم ئەسەرلىرى ۋە ئۇنى
مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە: «ئاسۇكا پادىشاھىنىڭ سۈرىتى»، «ئاسۇكانى
مەلىكىسى سۈرىتى»، «ھىندىستان راھىبلىرى»، «خوتە
بىكسۇنلىرى»، «ياكانىڭ سۈرىتى»، «خېروبىنىڭ سۈرىتى»
«جىنشۇيىڭنىڭ سۈرىتى»، «رىۋايەتتىكى گۈڭگۈك سۈرىتى»
«بۇددانىڭ ھىمايىچىسى ساراۋانى»، «ئالتە ياكا سۈرىتى»
«چىنمىڭخۇنىڭ ئاي نۇرى ئاستىدىكى سۈرىتى»، «لۇجۇڭدىك
ئەربابلار ۋە ئات ھارۋا سۈرىتى»، «شىمالىي چىدىكى ئوۋ ساياھ
سۈرىتى»، «گۈيتوپىڭدىكى بوران»، «باھار سەيلىسى سۈرىتى»
«مىڭتالىڭ بۇتخانىسىغا رەسىم سىزىش سۈرىتى» قاتارلىقلار.

دىھارماچىن تەسەۋۋۇر قىلىشقا ماھىر بولدى، كۆپىنچە هاللا
نوم ياكى سۇترالاردا بايان قىلىنغان قىسسىلەرنى ياكى بىرەر ئەۋلى
ئىلاھلارنىڭ ھاياتىي پائالىيىتىنى، خاراكتېرىنى پىششى
بىلىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ باي، ئوبرازلىق تەپەككۇرىغا تايىنى
ئۇنىڭ ئىچكى ھېسسىياتى، نىمە قىلماقچى بولغانلىقى ھەمدە قان

ئادەم ئىكەنلىكىنى خىيالىي يوسۇندا سىزىپ چىقىپ، ئۇنىڭغا ئىزاھات بەرگەن.

ۋېيسارا ۋازىكىنا

ۋېيسارا ۋازىكىنا (尉迟质那) تەخمىنەن مىلادىيە 575 - يىللىرى ئەتراپىدا ۋېيساراخان جەمەتى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئەۋزەل ئائىلە شارائىتىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋېيسارا ۋازىكىنا كىچىكىدىن باشلاپلا رەسساملىققا قىزغىن ئىشتىياق باغلىغان ھەم خوتەندىكى مەشھۇر رەسساملارنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلاردىن رەسساملىققا ئائىت نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي بىلىملەرنى ئۆگەنگەن. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ دادىسىمۇ ئۆز دەۋرىدىكى داڭلىق رەسسام بولغاچقا، بالا ۋاقىتلىرىدىلا دادىسىغا ياردەملىشىپ رەڭ تەڭشەش، بوياق بېرىش، ئۆلچەپ سىزىش، شەخس ياكى سۇژىتلىق ۋەقەلىكلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلغان. دادىسىغا ئەگىشىپ خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، كۇچا ۋە تۇرپان قاتارلىق جايلارغا تەكلىپ قىلىنىپ، ئۇ جايلاردىكى ئىبھرام - ئىبادەتخانىلار ۋە مىڭئۆي تام - تورۇسلىرىغا رەسىم سىزغان. ۋېيسارا ۋازىكىنانىڭ بىر قەدەر يۇقىرى بولغان كەسپىي بىلىمى ھەم بۇددا رەسىمچىلىكىدىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئۇنى پۈتۈن غەربىي دىيارغا تونۇتقان. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، دادىسىنىڭ ئۇسلۇبىغا ۋارىسلىق قىلىش، راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا خوتەن خانلىقىنىڭ رەسساملار پېشۋاسىغا ئايلىنىپ، بۇددا رەسىمچىلىكىدىكى پەخىرلىك نامى تاكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككىچە يېتىپ بارغان.

پادىشاھ سۈي ياڭدى (مىلادىيە 604 - 618 - يىللار تەختتە ئولتۇرغان) مىلادىيە 607 - يىلى ۋېيسارا ۋازىكىنانى لوياڭغا تەكلىپ قىلغان، كېيىن چاڭئەندە تۇرغان. ئۇ لوياڭدىكى ۋاقىتلىرىدا ئاۋۋال پادىشاھ ھەم ئۇنىڭ يېقىنلىرى ھېسابلانغان دۆلەت ئەربابلىرى ئىستىقامەت قىلىدىغان «بەيماسى» قاتارلىق مەشھۇر ئىبادەتخانىلارغا «ئۆلچەملىك تەڭرى سۈرىتى» نى سىزىپ بەرگەن. كېيىن ھەرقايسى ئىبھرام، ئىبادەتخانىلاردىكى باش راھىبلارنىڭ تەكلىپى بىلەن بىر قىسىم غەربىي دىيارچە بۇددا سۈرەتلىرىنى سىزغان. بۇنىڭ بىلەن ئۇ پادىشاھ ئوردىسىدا شۆھرەت قازىنىپ، سۈي سۇلالىسىنىڭ ئابرۇيلۇق دۆلەت رەسسامىغا ئايلىنىپ قالغان. سۈي، تاڭ دەۋرلىرىدىكى گۈزەل

ئەۋلاد گۆروپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سەنئەت تارىخىغا ئائىت بەزى ئەسەرلەردە، ئۇنىڭ لوياڭغا يېت
بېرىپ، بىر يىلغا قالمايلا پادىشاھ سۈي ياڭدىنىڭ پەرمانى بىلەن م
سۇلالىسى ئۇردىسىدىكى يېڭى قۇرۇلغان مەدەنىيەت (رەسىم، خۇ
خەت قاتارلىقلارنى باشقۇرىدىغان) مەھكىمىسىگە مەسئۇل قىلىنىم
لوياڭدىكى رەسساملارغا باش ئوقۇتقۇچى بولغانلىقى تىلغا ئېلىنىد

ياڭ شىدەن

ياڭ شىدەن (فامىلىسى ۋېيسارا بولۇپ، سۈي سۇلالىس
ئۇنىڭغا ياڭ شىدەن دېگەن ئىسىم قويۇلغاچقا، ئۆزىنىڭ ئەسلە
ئۇيغۇرچە ئىسمى ئۇنتۇلغان ھەمدە خوتەنلىك ياڭ شىدەن دېگ
خەنزۇچە ئىسىم بىلەن خاتىرىلىنىپ كەلگەن) خوتەنلىك ئۇيغ
بولۇپ، بۇددا رەسساملىرىنىڭ تىپىك ۋەكىللىرىدىن بىرى.
ئېلىمىزنىڭ سۈي سۇلالىسى (مىلادىيە 581 ـ 610 - يىللار) ۋە تا
سۇلالىسىدىن ئىبارەت ئىككى سۇلالىنى بېشىدىن كەچۈرگەن.
جەرياندا ئۇ چاڭئەن، لوياڭ قاتارلىق مەدەنىيەت مەركەزلىر
پائالىيەت قىلغان ۋە جۇڭگونىڭ ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى بۇددىز
مەدەنىيىتىگە، خۇسۇسەن بۇددا تام سىزما سۈرەتچىلىك سەنئىتىگە زو
تۆھپە قوشقان.

ياڭ شىدەننىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي مېھنەتلىرى ۋە ئىجتىمائ
پائالىيىتى ھەققىدە ھازىرچە تولۇق ماتېرىيال مەنبەسىگە ئى
ئەمەسمىز. ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى تاڭ دەۋرىدە پۈتۈلگەن رەسساملا
تارىخىغا ئائىت خاتىرىلەرنىڭ بەزىسىدە، ياڭ شىدەن ئاۋۋال كۇ
خانلىقىغا كېلىپ بىر مەزگىل تۇرۇپ، ئاندىن چاڭئەنگە كەلگە
دېيىلسە، يەنە بەزىسىدە خوتەنلىك راھىبلار بىلەن بىللە چاڭئەن
كېلىپ تۇرۇپ قالغانمۇ دېيىلىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ يېرىمىد
كۆپرەكىنىڭ چاڭئەندە ئۆتكەنلىكىدە باشقىچە گۇمان يوق. پادىشا
سۈي ۋېندى (مىلادىيە 541 — 604 - يىللار) ۋە ياڭ جيەن تەختت
ئولتۇرغان (581 — 604 - يىللار) ۋاقىتلاردا، ياڭ شىدەن د
تارقىتىپ «ساۋاب» تاپىدىغان بىر تۈركۈم راھىب، رەسساملار بىلە
بىللە خوتەندىن چاڭئەنگە بارغان، ئۇ جايلاردىكى ئىبھرام - ئىبادەتخ
تاملىرىغا تۈرلۈك بۇددا رەسىملىرىنى سىزىپ بېرىپ، پايتەخ
جامائەتچىلىكى ئارىسىدا تونۇلغان. كېيىن پادىشاھ سۈي ۋېندىنى

قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن.
يالڭ شىدەنىنىڭ سۇي سۇلالىسىدىكى پائالىيىتى، سۇي سۇلالىسىنىڭ ياڭدى پادىشاھى (مىلادىيە 605 — 618 - يىللىرى ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ.
تالڭ دەۋرىدىكى گۈزەل سەنئەت تارىخچىسى جالڭ يەنيۈەنىنىڭ «ئۆتكەن سۇلالىلەردىكى مەشھۇر رەسساملار خاتىرىسى» ناملىق ئۈچ قىسىملىق ئەسىرى بىلەن پېي شاۋيۈەن يازغان «جىنگۈەن يىللىرىدىكى ئومۇم رەسىملىرى بىلەن خۇسۇسىي رەسىملەر تارىخى» قاتارلىق كىتابلاردا كۆرسىتىلىشىچە، يالڭ شىدەنىنىڭ ئەسىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇنىڭ بىر نەچچە رەسىم توپلاملىرى، نۇسخا دەپتەرلىرى ۋە بىر قىسىم مەشھۇر تام سۈرەتلىرى تالڭ دەۋرىگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ بىر رەسىملەر توپلىمىدا «سۇي سۇلالىسىدىكى رەسىمىي ئۇچرىشىش سۈرىتى» «شىنلۇ سۈرىتى» «گۈيشۇدىكى كەچلىك بەزمە سۈرىتى» «ئۇلۇغ تۆت بۇدساتۋا سۈرىتى» «ئادەم يۈزلۈك گۈڭگۈك سۈرىتى» «تەقدىر ئىلاھى سۈرىتى» «نىرۋانا دۇنياسىدىكى ئىلاھ سۈرىتى» «كوچا راھىبلىرى سۈرىتى» قاتارلىق نەپىس رەسىملىرى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ھەممىسىگە يالڭ شىدەن ئىمزاھات بەرگەن ھەمدە ھەر بىر كۆرۈنۈش رەسىمنى قانچە قېتىمدا سىزىپ بولغانلىقىنى كۆرسەتكەن.

سىكساناندا

سىكساناندا (مىلادىيە 652 ـ 710 - يىللار) مىلادىيە 652 - يىلى خوتەندە دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى بۇددا دىنىنىڭ مەشھۇر تەقۋادارلىرى ھەم ماھىر بۇددا رەسساملىرىدىن ئىدى. سىكساناندا كىچىك ۋاقتىدىلا رەسساملىققا ئىشتىياق باغلاپ، دادىسىنىڭ يېتەكلىشى بىلەن رەسىم سىزىشنى ئۆگەنگەن. ئۇ يەنە بىر تەرەپتىن خوتەن بۇددىزمىنىڭ ھىنايانا (كىچىك كۆلەڭگۈ) مەزھىپىگە كۈچلۈك ئەقىدە باغلىغان بولۇپ، بالاغەتكە يەتكۈچە بولغان ئارىلىقتا نەچچە مىڭ جىلد نوم - سۇترالارنى ئوقۇپ تەپسىر ئېيتالايدىغان ۋە ئۇنى ئەينى زاماندىكى يەرلىك تىللارغا بىمالال تەرجىمە قىلالايدىغان بولغان. نەتىجىدە خوتەندىكى بۇددا ھىنايانا مەزھىپىنىڭ مەشھۇر ئىستىقامەت دەرگاھى ھېسابلانغان گۇماتى ئىبادەتخانىسىنىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تەپسىرچىسى ھەم داڭلىق رەسسامىغا ئايلانغان.

تاڭ سۇلالىسى كەييۈەننىڭ 10 ـ يىلى (مىلادىيە 30 ـ يىما جىڭ شىڭ تەرىپىدىن يېزىلغان «كەييۈەن يىللىرىدا ئىزاھلاڭ ئوقۇتۇش خاتىرىلىرى» ناملىق 20 جىلدلىق بۇددا نوم خاتىرىسىنىڭ 7 ـ جىلدىدا كۆرسىتىلىشىچە، سىكساناندانىڭ نام ـ شۆھرىتى لويا يېتىپ كەلگەن بولغاچقا، پادىشاھ ۋۇزېتيەن (مىلادىيە 690 — 5 ـ يىللار تەختتە ئولتۇرغان) ئۇنىڭ ئالدىغا ئادەم ۋە ئات ـ ئۇ ئەۋەتىپ، ئۇنى لوياڭغا كېلىشكە تەكلىپ قىلغان. بۇ ۋاقىتتا لوياڭغا «buddharatan saamahawaipulyasutra» ناملىق سانسكر تىلىدىكى 60 جىلدلىق سۇترانى ئالغاچ كەلگەن. جىڭ شىڭنىڭ تۇن يىلى (مىلادىيە 695 ـ يىلى) ئۇ خوتەندىن ئېلىپ كەلگەن يۇقىرىدە نومنى بۇددىخىروس، بېيجىڭ، سالى ۋە فازاڭ قاتارلىقلار بىلەن بىر داپيەن كوئىسى ئىبادەتخانىسىدا تەرجىمە قىلىشقا باشلاپ، شىڭ لىنـ 2 ـ يىلى (مىلادىيە 699 ـ يىلى) فوشۇۋچىسى ئىبادەتخانىسـ تەرجىمە قىلىپ تاماملىغان. بۇ خەنزۇ يېزىقىدا 80 جىلدتىن ئاشقا كېيىن ئۇ ۋۇزېتيەننىڭ تەشەببۇسى بىلەن «لانكاراتانىڭ ماھايانا كىرىش سۇتراسى» ۋە «مانجۇسىرى تاپشۇرغان خاتىرە نوملىرى قاتارلىق 109 قىسىم، 107 جىلدلىق بۇددا كالامىنى سانسكرىـ تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان ھەم ئىزاھلىق شەرھى بەرگەن شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئۇنى «شەرھى ئۇستازى» دەپ ئاتاشقان.

تاڭ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا ئۆتكەن گوزەل ـ سەنئەت تارىخچىسـ جاڭ يەنيەننىڭ كۆرسىتىشىچە، سىكساناندا تاڭ دەۋرىدىكى رەسساملـ ساھەسىدە تونۇلغان ئەرباب، ئۇ چاڭئەنگە بارغاندىن كېيىن بىر زامـ تەرجىمانلىق قىلغان، كېيىن خوتەن ئۇسلۇبى بويىچە رەسىم سىزىشـ كىرىشكەن. ئۇنىڭ «ئون ئىككى ئـــــلاھ»، «تۆت ســاماۋ پادىشاھ»، «ئۇدۇل ئولتۇرغان بۇت»، «ساماۋى ئىلاھقا بالا تەقد قىلىش»، «ئالىي راھىبلار»، «كۆسەن نەغمىچىلىرى»، «خوتـ راھىبلىرى» ۋە «ئەلچىلەرنى كۈتۈۋېلىش» قاتارلىق رەسىملىـ مەشھۇر سانالغاندى. بۇ رەسىملەرنىڭ كۆپچىلىكى ئىبادەتخانىلارنـ راۋاق ـ تاملىرى ۋە ئىشىك ـ دېرىزە يېنىغا سىزىلغان.

ۋېيسارا كۆيجى

ۋېيسارا كۆيجى (مىلادىيە 598 — 682 ـ يىللار) مىلادىيە 98

يىلى ئۇدۇن خان جەمەتى ۋىيسارا جىنزۇڭ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئۇيغۇرلار بولۇپ، كەينى زامان دىنىي مائارىپى ئۇچۇن زور تۆھپە قوشقان ئاتاقلىق تەرەققىيپەرۋەرلەردىن ئىدى. «سۇڭ سۇلالىسىدىكى ئالىي راھىبلار تەزكىرىسى» نىڭ 4 - جىلدى بىلەن «بۇددا ئەجداتلىرىنىڭ ھەر قايسى سۇلالىلەردىكى ئومۇمىي خاتىرىسى» نىڭ 15 - جىلدىدا ۋىيسارا كۇيجىنىڭ فامىلىسى ۋىيسارا، ئىسمى كۇيجى، تەخەللۇسى تاشقىن، ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ جىنۋۇنى قوغدىغۇچى ئۇلۇغ قانات سانغۇنى ۋىيسارا جىنزۇڭنىڭ ئوغلى، تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلامچى سانغۇنى ھەم خۇبېي ئۆلكىسىنىڭ ۋالىيسى ۋىيسارا جىڭدىنىڭ نەۋرىسى دەپ خاتىرىلەنگەن.

ۋىيسارا كۇيجى مەرىپەتلىك ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەنلىكى ئۇچۇن كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا خوتەندىكى بۇددا ئۆلىمالىرىدىن دىنىي ئىلىم بويىچە تەلىم ئېلىشقا كىرىشكەن. ئۇ ئۆسمۈرلۈك دەۋرىگە كەلگەندە نوم يادلاش، تەپسىر ئېيتىش ۋە ئىستىقامەتتە بولۇشنىڭ رەسىم - يوسۇنلىرىنى ئۆگەنگەن، مەشھۇر بۇددا رەسساملىرىنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلاردىن رەسىم سىزىشنى تىرىشىپ ئۆگەنگەن.

مىلادىيە 615 - يىلى ئۇ بىر تۈركۈم خوتەن رەسساملىرىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا چاڭئەنگە (بۈگۈنكى شىئەنگە) كەلگەن. ئۇ دەسلەپ چاڭئەندىكى گۇاڭفۇسى ئىبادەتخانىسىدا بىر مەزگىل تۇرۇپ بۇددا رەسىمچىلىكى ھەم نوم - سۇترالارنى تەرجىمە قىلىش بىلەن مەشغۇل بولغان ۋە بۇ جەھەتتە خېلى شۆھرەت تېپىپ، پۈتۈن چاڭئەن شەھىرىگە تونۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن باش راھىب شۈەن جۇاڭنىڭ تەكلىپى بىلەن دائېنى (ئۇلۇغ مېھرى - شەپقەت ئىبادەتخانىسى) غا يۆتكىلىپ بېرىپ 25 يېشىغىچە شۇ يەردە ئىشلەپ زور ئۇتۇقلارنى قازانغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭ تەرجىمىچىلىك ساھەسىدىكى بىلىمى يۇقىرى بولغاچقا، باش راھىب شۈەن جۇاڭ ئۇنى ئۆز ئوردىسىغا بىۋاستە تەكلىپ قىلىپ، بىر ئۆمۈر بىللە ئۆتۈشنى ئۆتۈنگەن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ شۈەن جۇاڭنىڭ ئىلتىماسىنى ماقۇل كۆرۈپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە تۇرغان. 28 يېشىدا «نوقۇل تونۇش نەزەرىيىسى ھەققىدىكى بايانلار خاتىرىسى» ناملىق دۇنيا قاراش ھەققىدىكى 20 جىلدلىق بۇددا كىتابىنى يېزىپ، ھىنايانا (كىچىك كۆلەڭگە) مەزھىپى بىلەن باشقا ئېقىمدىكىلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىپ، فاشاڭزۇڭ مەزھىپىنى ئىجاد قىلغان ۋە ئۇنىڭغا نەزەرىيىۋى ئاساس سالغان.

مىلادىيە 661 - يىلى ئۇ باش راھىب شۈەن جۇاڭ بىلەن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بىرلىشىپ «بەس - مۇنازىرىنىڭ چېكى توغرىسىدا»، «بەس مۇنازىرە چېكى نەزەرىسىگە مەدھىيە»، «غەيرىي مەزھەپلەر ئاساسىـ مەقسىدىنىڭ بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغانلىقى توغرىسىدا»، «نوق 20 تونۇش توغرىسىدا»، «تەڭداشسىز قانۇننىڭ چەك - چېگرىـ ھەققىدە» قاتارلىق بۇددا دىنى دۇنيا قارىشى ھەققىدىكى بەس مۇنازىرە بايان قىلىنغان كىتابلارنى سانسكرىت تىلىدىن بىۋاستە خەنز تىلىغا تەرجىمە قىلغان ۋە ئۇلارغا ئىزاھاتلىق شەرھى بەرگەن.

«بۇددا ئەجداتلىرىنىڭ ھەر قايسى سۇلالىلەردىكى ئومۇمـ خاتىرىسى» ناملىق 22 جىلدلىق بۇددىزىم تارىخىي كىتابـ كۆرسىتىلىشىچە، ۋېيسارا كۈيجى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇ «تەڭداشسىز قانۇننىڭ چەك - چېگرىسى ھەققىدە» ناملىق كىتا ئىزاھات بېرىشتىن باشقا، نۇرغۇن بۇددا دىنىغا ئائىت كىتابلار يازغان. ئۇ يازغان «مۇرەككەپ تويلام نەزەرىيىسى ھەققىدىكى بايانغا خاتىرىسى»، «سەۋەب - نەتىجە بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسـ بايان»، «سىرلىق ئىلۇپەر سۇتراسىغا مەدھىيە»، «ئەقىل پاراسەتلىك ۋېيسارا پىراجىھنا سۇتراسى ھەققىدىكى تەپسىر» «مائىتىرنىڭ دۇنياغا كېلىشى ھەققىدىكى سۇترا»، «بۇد تەلىماتىدىكى پاك نوملارغا ئوقۇلغان مەدھىيە بايانلىرى» قاتارلىـ بۇددا دىنىنىڭ سەۋەب - نەتىجە ھەققىدىكى 14 قىسىم كىتابىنىـ ئومۇمىي نامى «يۈز قىسىملىق بايانناما ئاساسى» دەپ ئاتالغان. ئۇزۇن مۇددەت ئۇلۇغ مىھرى - شەپقەت ئىبادەتخانىسىدا تۇرغانلىقـ ئۈچۈن تارىختىن بۇيان ئۇنىڭ نام - شۆھرىتى «مىھرى - شەپقەتلىـ ئۇلۇغ ئۇستاز» دەپ ئاتالغان. ئۇ بۈيۈك تورنا مۇنارى ئىبادەتخانىسـ تۇرغاندا خويجاۋ ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرى ئىدى.

ۋېيسارا كۈيجى يەنە مەشھۇر رەسسام ئىدى. ئۇ بۇد رەسىمچىلىكىگە، بولۇپمۇ فاشاڭزۇڭ مەزھىپىنى تەرغىپ قىلىدىغا بۇددا رەسىملىرىگە ناھايىتى كامىل بولغان. ۋېيسارا كۈيجـ تەڭداشسىز جەڭ ئىلاھىنى فاشاڭزۇڭ مەزھىپىگە سىمۋول قىلىـ ئارقىلىق، بۇ مەزھەپنىڭ جەمئىيەتتىكى ئابرۇيىنى كۆتۈرگەن نەتىجىدە چاڭئەندە بىر مەزگىل بۇددا دىنىنىڭ فاشاڭزۇڭ مەزھىـ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن.

مىلادىيە 630 - يىلى ئۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەزىر سانغۇنلىرىدىن، شۆەنلىڭ، دورۋېيسى، لى چىڭ، ۋېيسارا زۇڭدى چىن جىياۋجىڭ، ۋېي چىڭ قاتارلىق 18 ئادەمنىڭ سۈرىتىنى سىز

ئۇنىڭغا «خانلىق ئوردىدىكى 18 ئەمەلدار» دەپ ئىسىم قويغان.

«جىنگوەن يىللىرىدىكى ئومۇمىي رەسىملەر بىلەن خۇسۇسىي رەسىملەر تارىخى» دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ۋېيسارا كۈيجىنىڭ «تاڭ تەيزۇڭنىڭ مەيدە مېڭىشى» ناملىق تارىخىي خاراكتېرلىك ئەسىرى ئۆز ۋاقتىدا ئوردا ئىچى - سىرتىدىكى كىشىلەرنىڭ دىققەت-ئېتىبارىنى قوزغىغان. ئومۇمەن تاڭ دەۋرىدە يېزىلغان رەسساملىق تارىخىغا ئائىت ئەسەرلەردىن ۋېيسارا كۈيجىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى مەشھۇر رەسسام ئاتالغانلىقى ۋە جۇڭگونىڭ تاڭ دەۋرىدىكى رەسساملىق تارىخىغا غايەت زور تۆھپە قوشقانلىقىنى بىلىۋالالايمىز.

نەۋبەتى

ئۆزىنىڭ لىرىكىلىق ئەسەرلىرى بىلەن كلاسسىك ئۇيغۇر پوئېزىيىسىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىپ ھەسسە قوشقان شائىر نەۋبەتىنىڭ ئەسلىي ئىسمى بىزگە مەلۇم ئەمەس. دىيارىمىز خوتەندە ياشاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان «نەۋبەتى» تەخەللۇسلۇق بۇ شائىرنىڭ ھىجرىيە 1160 - يىلى (مىلادىيە 1747 - يىلى) ئاياغلاشتۇرغان شېئىرىي دىۋانىدا ئېيتىلغان:

ئۆمرۇم ئەللىككە يېتىپ قالدى ھەنۇز[1] مەن ئەل ئەمەس،
قىلمادىم ياخشى ئەمەل، بىھۇدە ئۆمىر ئۆتتى دەرىغ.
ئەي يارانلار، بىز ئۆلۇرمىز، يادىكار قالدى كالام،
كىشىدىن قالغاي جاھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.
مىڭ يۈز ئاتمىش ئېردى پەيغەمبەر نەبىنىڭ ھىجرەتى،
بۇ كىتابى نەۋبەتى تەسنىفى بولدى ۋەسسالام.

دېگەن مىسرالاردىن بىز ئۇنىڭ تەخمىنەن مىلادىيە 1690 - يىللىرى ئەتراپىدا تۇغۇلۇپ، 1750-يىللاردا ۋاپات بولغانلىقىنى جەزملەشتۇرەلەيمىز.

كلاسسىك ئەدەبىياتىمىز سەھىپىسىدە ھۆرمەتلىك ئورۇنغا ئىگە بولۇپ كېلىۋاتقان نەۋبەتىنىڭ «دىۋان نەۋبەتى» ناملىق بۇ لىرىك غەزەللەر توپلىمى ئەينى دەۋردە داڭدار خەتتاتلار تەرىپىدىن

[1] ھەنۇز — تېخىچە.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

كۆچۈرۈلۈپ قولدىن - قولغا ئۆتكەن ھەمدە بۇ قولىيازمىلارنىڭ — نەچچە مۇكەممەل نۇسخىسى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شائىر نەۋبەتى ئاخىرقى ئۆمرىنى تول غۇربەتچىلىكتە، دوراپۇرۇشلۇق ۋە خەتتاتلىق قىلىش بىـ ئۆتكۈزگەن. بۇ ھال ئۇنى خەلققە يېقىنلاشتۇرغان. ئۇنىڭ بىر بۆلـ لىرىك غەزەللىرى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ تېكىستـ قىلىنىپ خەلق ئارىسىغا كەڭ تارقالغان.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىك ئەنئەنىسىگە ۋارىسـ قىلغان شائىر نەۋبەتىنىڭ غەزەللىرى مەنتىقى راۋانلىقى، ئوخشىتـ ئىبارىلىرىنىڭ مەزمۇندارلىقى ۋە شەكلىنىڭ رەڭدارلىقى بىلـ ئوقۇرمەنلەرنى ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ.

نەۋبەتى ئىجادىيىتىدە مۇھەببەت تېمىسى ئاساسىي ئورۇ تۇرىدۇ. شۇنداقلا، ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ خاسىيىتى، ئىنسانىي ئەخلا - پەزىلەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسىنى ئەكس ئەتتۈرگۈچـ شېئىرلارمۇ مەلۇم سالماقچى ئىگىلەيدۇ. شائىرنىڭ ئىجادىيىتـ خەلققە ھېسداشلىق، ئاياللارنىڭ كەمسىتىلىشىگە نارازىلىق، ئىنسا مۇھەببەت، دوستىغا ساداقەت، ئۆزئارا مۇناسىۋەتتىكى سەمىمىيە قاتارلىق مەزمۇنلار كۈيلىنىدۇ. شائىر يەنە ئۆز يۇرتى خوتەنـ ئالاھىدە ھۆرمەت ۋە زور ئىشتىياق بىلەن كۈيلەيدۇ.

نەۋبەتى ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر ئەدەبىـ تىلىنىڭ تەرەققىياتىغا مۇناسىپ ھەسسە قوشقان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى. شۇڭا، كلاسسىك ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئەنئەنىسىنـ ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا شائىر نەۋبەتىنىڭ ئەسەرلىرى بىز ئۈچۈ قىممەتلىك ھۆججەت ھېسابلىنىدۇ.

ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇپ خوتەنى

1980 - يىلى دىيارىمىز خوتەندىن «دىۋان بىلالى» ناملـ قولىيازما تويلامىنىڭ تېپىلىشى بىلەن شائىر ئىبراھىم ئىبنى يۇسۇ خوتەنىنىڭ (80- يىللاردىن كېيىن نەشر قىلىنغان بىر قىسمـ كىتابلاردا شائىرنىڭ ئىسمىنى يەڭگىللىك بىلەن «موللا بىلال ئىبنـ يۇسۇپ خوتەنى» دەپ ئاتىغان، بۇ توغرا ئەمەس) نامى ئەدەبىياتىمىز مەلۇم بولدى.

قولىيازما تولپام شائىرنىڭ ۋاپاتىدىن تەخمىنەن بىر ئەسىر كېيىن خەتتات موللا نىياز تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن بولۇپ، شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىكى بەزى پاكىتلىق ماتېرىياللار ھەمدە ئۇنىڭ ئىشلەتكەن تىل، ئەدەبىي ئۇسلۇبىدىكى ئالاھىدىلىكلىرىگە قاراپ، ئۇنى XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن شائىرلارنىڭ بىرى دەپ پەرەز قىلىشقا بولىدۇ.

«دىۋان بىلالى» قىرىق بىر بۆلۈم 1 مىڭ 138 مىسرا شېئىردىن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنىنىڭ كەڭلىكى، ئوي-پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تېمىسىنىڭ خىلمۇخىللىقى، تىلىنىڭ يېنىك، راۋانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. شائىر ئۆز ئوي - پىكرى، قاراشلىرىنى ئىسپاتلاشتا يالغۇز مۇلاھىزىلەرگە تايىنىپلا قالماستىن، نۇرغۇن ئىبرەتلىك مەسەل، ھېكايە، داستانلارنى قىستۇرۇش ئارقىلىق ئۆز پىكىرلىرىنىڭ قايىل قىلىش كۈچىنى ئاشۇرغان.

ئىبراھىم ئىبنى يۈسۈپ خوتەنىدىن ئىلگىرى مەشھۇر كلاسسىك شائىرلىرىمىزدىن ئەلىشىر نەۋائى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە ئىران ئەدەبىياتى تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتقان ھەم ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولغان مەشھۇر شائىرلاردىن شەيخ پەرىدىددىن مۇھەممەد ئەتتارنىڭ «مەنتىقۇت - تەير» ناملىق ئەسىرىدىن ئىلھام ئېلىپ ھەمدە ئۇنىڭغا تەقلىد قىلىپ، ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى (1491 — 1498-يىللار) پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا، جۈملىدىن خەلقىمىز ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان «لىسانۇت - تەير» («قۇشلار تىلى») ناملىق يىرىك پەلسەپىۋى داستانىنى يېزىپ چىققانىدى. XVIII ئەسىرگە كەلگەندە، يەنى نەۋائىدىن ئاز كەم ئۈچ ئەسىر كېيىن ئىبراھىم ئىبنى يۈسۈپ خوتەنى خۇددى ئەلىشىر نەۋائىغا ئوخشاش ئەتتارنىڭ ئەسەرلىرىدىن زوق ئېلىپ، ئەينى دەۋر خوتەن لەھجىسى بىلەن 157 بۆلۈم، 4 مىڭ 670 مىسرا (بۇنىڭ ئىچىدە «لوقمان ھەكىمنىڭ ۋەسىيەتى» 86 مىسرا) دىن تەركىب تاپقان «مەنتىقۇت - تەير» («قۇشلار تىلى») ناملىق كاتتا ئەسەرنى يېزىپ چىققان.

شائىر بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ جانلاندۇرۇش ۋاستىسىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، سىمۋوللۇق خاراكتېردىكى بىر قانچە قۇشنىڭ ئوبرازىنى يارىتىش ئارقىلىق ئىجتىمائىيەت، ئەخلاق، ھايات ھەققىدىكى پەلسەپىۋى سىمۋولىستىك ئوبرازلار تەسۋىرى ۋە ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئۇسۇل ئارقىلىق ئىخچام، جانلىق بايان قىلىپ، تاماخورلۇق، ئاچ كۆزلۈك كېسىلىگە گىرىپتار بولغان نەپسانىيەتچى،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تويماس ئادەملەرنى قاتتىق مەسخىرە قىلىدۇ. بەزىدە ئاغز
ئىنساپ، دىيانەت چۈشەيدىغان، ئەمەلىيەتتە بولسا زورلۇ
زالىملىقنى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان ھاكىم - بەگلەر، ۋاپا
ئالدامچىلارغا بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىسە، يەنە بە
رىيالىلىقا ئۇيغۇن ھالدا ئادالەتپەرۋەر ئادىل شاھ، ئەمەلدارلار
ئادىللىق، ۋاپادارلىقنى مەدھىيىلەيدۇ.
قولىيازمىدىكى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا، ئىبراھىم ئىبنى يۈس
خوتەنى قەدىمكى ۋە كېيىنكى دەۋر ئۇيغۇر تىلىغا ناھايىتى پىش
بولۇشتىن سىرت، يەنە ئەرەب - پارس تىللىرىنىمۇ پۇختا ئىگىلىگە
شۇڭلاشقىمۇ ئۇ ئەتتارنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىۋاستە ئىلھام ئېلىپ،
ئەسەرنى مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىپ چىققان بولسا، قولىيازمىنى
ئاخىرىغا كۆچۈرۈلگەن «لوقمان ھەكىمنىڭ ۋەسىيەتى» نى ئەر
تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، ئەۋلادلارنى لوقم
ھەكىمنىڭ ئەقلىيە سۆز خاراكتېرىنى ئالغان تەربىيىۋى ئەھمىيە
ئىگە پەند - نەسىھەتلىرى بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئى
قىلغان. لوقمان ھەكىم تىلىدىن بېرىلگەن ئويلاپ سۆزلەش، نادانلا
بىلەن ھەمسۆھبەت بولماسلىق، دانىشمەنلەرنى دوست تۇتۇش
ئالىملارنى، ئۇستازلارنى، ئاتا - ئانىلارنى، دوستلارنى ھۆرمەتلەش
ئەۋلادلارنى ياخشى خۇلقلۇق قىلىپ تەربىيىلەش، ياشلىقنى
قەدىرلەش... قاتارلىق پەند - نەسىھەتلەرنى چىرايلىق ۋە يەڭگىل تى
بىلەن ئىپادىلەپ، ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى - ئەخلاقى كۆزقاراشلىرى
بىۋاستە تەشەببۇس قىلىش ئىستىكىدە بولغان.

مۇھەممەد سىدىق زەلىلى

مۇھەممەد سىدىق زەلىلى XVII، XVIII ئەسىرلەر ئۇيغ
ئەدەبىياتىنىڭ تونۇلغان نامايەندىلىرىدىن بىرى.
شائىرنىڭ ھىجرىيە 1157 - يىلى (مىلادىيە 1744 — 1745
يىللار) يازغان «تەزكىرەئى خوجە مۇھەممەد بۇزرۇكۋار» ناملى
داستانىدىكى «ئۆمرى يەتمىشكە يېتىپ مەرد ئۆلمادى»، «قىر
يىلدىن تابۇ دەمغە ھىر قەپۇش» دېگەن مىسرالار ھەمدە ھىجر
1131 - يىلى (مىلادىيە 1718 - يىل) يازغان «سەفەرنامە» سىد
«خەستە زەلىلىدۇر چۇ نادان ھۇنۇز، بولمادى قىرىق ياش
مۇسۇلمان ھۇنۇز» دېگەن مىسرالىرىدا قەيت قىلىنغان سانلار بوي

ھېسابلىغاندا، زەلىلىنى تەخمىنەن XVII ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرى يەكەندە تۇغۇلغان دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ. ئەمما، شائىرنىڭ قانچە يىل ئۆمۈر كۆرۈپ، قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. شائىر ئۆز يۇرتى يەركەن شەھىرى توغرىسىدا:

«مېنى ئەۋارە قىلغان يەركەند شەھىرىدە ماھىمدۇر،
قارالىغىنى ئەيلەگەن ئالەمنى گويا دۇدى ئاھىمدۇر.»

دېگەن مىسرالارنى تىزغان.

زەلىلى بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرلىرىنى يەكەندە ئوقۇش ۋە ئىلىم تەھسىل قىلىش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ. زەلىلىنىڭ بىر غەزىلىدە «سەئىدىيە خانلىقى» نىڭ ئابدۇرەشىدخان زامانىسى (1533 — 1560- يىللىرى) دا تەسىس قىلىنغان «خانلىق مەدرىسە» ئالاھىدە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، «خانلىق مەدرىسە» زەلىلى ئاساسىي بىلىم ھاسىل قىلغان يۇقىرى ئوقۇش يۇرتى بولسا كېرەك. زەلىلى شېئىرلىرىدىكى ۋەقەلىك ۋە گۈزەل ئىبارىلەرنىڭ كۆپلۈكىگە قارىغاندا، زەلىلى ئەينى دەۋر ئەنئەنىۋى تەلىم ئۇسۇللىرى بويىچە ئەرەب - پارس تىللىرىنى خېلى پىششىق ئۆزلەشتۈرگەن، ئەرەب - پارس ئەدەبىياتىنىڭ تىپىك نەمۇنىلىرى، ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن مەشھۇر شائىرلارنىڭ شاھانە ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشقان.

مىلادىيە 1682 - يىلى ھىدايىتۇللا ئىشان (ئاپئاق خوجا) قەبىھ ۋاستىلەر بىلەن «سەئىدىيە خانلىقى» نى يوقاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئالتىشەھەردە «ئاپئاق خوجا» نىڭ سۇلۇكى ئاساس بولغان ئىشانلىق يامراپ كەتتى. ھەر خىل ناملاردىكى، بولۇپمۇ ئىسلام تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر زاتلارنىڭ ناملىرى سۇيئىستېمال قىلىنغان تۈرلۈك «مازارلار» كۆرۈنگەنلا جايدا تىكلىنىشۋەردى. قىسقىسى، سوفىلارچە تائەت - ئىبادەت ۋە مازار - ماشايىخلارنى تاۋاپ قىلىش بىلەن ئۇلارغا سەدىقە - ساخاۋەت قىلىشنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ بىردىنبىر يولى دەپ تەكىتلەيدىغان رىياكار ئىشانلارنىڭ تەرغىباتلىرى خەلقنىڭ مەنىۋى ھاياتىغا تەسىر كۆرسەتتى. ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيىنىڭ ئەڭ تەسىرچان قىسمى بولغان ئەدەبىيات مەزكۇر مۇھىت ئىچىدە خىلمۇ خىل ئىدىيىۋى تۈس ئالدى. زەلىلى مۇشۇنداق داۋالغۇپ تۇرغان زاماندا ۋە مۇرەككەپ ئىجتىمائىي مۇھىتتا ياشىغان ھەم ئىجاد قىلغان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى ئىدى.

زەلىلى راسا يىگىتلىك قىرانىغا يەتكەندە، «ئىشق ئېتىبارى»

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بىلەن نەچچە ئون يىللاپ سەپەر مۇشكۈلىنى چېكىپ، نۇر مەنزىللەرنى كېزىدۇ. قەشقەر، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچار، تۇر قۇمۇللارنى ئايلىنىپ چىقىدۇ. بارغانلا يېرىدە «ئاشىق قەلەند تەرزدە «مازارلار» نى تاۋاپ قىلىدۇ. 50 ياشلىرىدا خوتەنگە كېلى ئۇزۇن مەزگىل شۇ يەردە تۇرۇپ قالىدۇ. خوتەندىكى ئىجادىي ها داۋامىدا زەلىلى ئىدىيىسىدىكى مۇرەسسەچىلىك خاھىشلىرى پەسلە رېئالىزملىق خاھىش يېتەكچى ئورۇنغا ئۆتىدۇ. نەتىجىدە شائىر ئەسىردىكى ئۇيغۇر بەدىئىي ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىلى ئايلىنىدۇ.

زەلىلى غەزەللىرى ئىچىدە بەش بېيىتلىك 70 غەزەل، يە بېيىتلىك 65 غەزەل، ئۇنىڭدىن قالسا ئالتە بېيىتلىك 15 غەزە سەككىز بېيىتلىك 13 غەزەل، توققۇز بېيىتلىك 51 غەزەل ب زەلىلىنىڭ ھازىر ساقلىنىپ قالغان ئەسەرلىرى ئاساسەن سەك ژانىر (غەزەل، رۇبائىي، مۇخەممەس، مۇستەھزاد، قەسى ساقىنامە، تەزكىرە ياكى داستان، سەفەرنامە) دىن تەركىب تاپقا

زەلىلى غەزەللىرىدىن نەغمىگە ئالاھىدە خۇشتارلىقى، نەغمى ھاياتتىكى رولىنى ياخشى چۈشەنگەنلىكى، ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئوبدان خەۋەردار ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ:

«مەجلىس ئىچىگە ئوت سالغۇر پەردەگى ئىراق
مەشىق جۇنۇنىدىن ئەيلەگەچ سەۋتى تەرەننۇمى ئەجەم
ئەجايىپ مەجلىس ئەرەم ئولدى بۇ دەشتى بەيابانكىم،
نەۋاگى نالەگى مەجنۇن بىلەن ئاھۇ كەباب ئەردى.»

زەلىلى غەزەللىرىدە بەزى ئىنچىكە مەنىلەرنى بايان قىلى مۇنازىرىلىك سوراق ئۇسۇلى، تەمسىللەر بىلەن خۇلاسى ئۇسۇللىرى قوللىنىلغاندىن تاشقىرى، ئىستىئارە - رەمزىلى تەسۋىرلەر، بولۇپمۇ ئوخشىتىش (تەشبىھ) ئاساسىدىك ئىستىئارىلەر، يەنى ئىما - ئىشارەت ئۇقۇملىرىنى بىلدۈرىدىغ چوڭقۇر مەنىلىك تەسۋىرىي ئىبارىلەر كۆپ قوللىنىلغان. شۇڭا زەل تىلىنىڭ گۈزەللىكى، پىكىرلىرىنىڭ چوڭقۇرلۇق ئوخشىتىشلىرىنىڭ چىرايلىقلىقى بىلەن ئۆزىگە خاس ئالاھىدە ئۇس ياراتقان شائىر. شۇنى ئالاھىدە قىستۇرۇپ ئۆتۈش لازىمك نەۋبىتىنىڭ بالاغەتكە يەتكەن چاغلىرىدا زەلىلىمۇ خوتەندە يەرلى

ئۆتكەن بولسىمۇ، بۇ ئىككى مۆھتەرەم شائىرنىڭ ئۆچراشقان ياكى ئۇچراشمىغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. شائىر زەلىلى خوتەن شەھىرى «ئالتۇنلۇق مازىرى» (ھازىرقى ۋىلايەتلىك سىياسىي مەكتەپ ئىچىدە) غا دەپنە قىلىنغان.

سەدىرىدىن قاراقاشى

XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراقاش بۇدۇشۇق كەنتىگە قاراشلىق مۇغاللا مەھەللىسىدە ياشاپ، ئۆمرىنى ھەر قايسى پەنلەر بويىچە ئىلمىي ئىجتىھات ۋە ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزگەن ئالىم مەۋلانە سەدىرىدىن قاراقاشى ئۆز دەۋرىنىڭ يىتۇك مۇدەررىسلىرىدىن بولۇپ، كەڭرى نەزەر دائىرىسى، ئەل قايىل دىنىي ئەخلاقىي تەلىماتلىرى بىلەن شۆھرەت تاپقانىدى. ئالىمنىڭ يەنە جاي-جايلاردىن ئىلىم تەلەپ قىلىپ كەلگەن شاگىرت - تالىپلىرى بولۇپ، بۇ ھال ئالىمنى ئەل ئىچىدە «مەۋلانە» دېگەن ھۆرمەتلىك ئۇنۋانغا مۇشەررەپ قىلدى. بۇ ئالىم دىنىي مەشغۇلات بابىدا تالىپلارغا ئىلىم ئۆگىتىش بىلەن بىرگە، ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتى ۋە يەر تەۋرەش ئىلمى ھەققىدە ئىلمىي ئەسەرلەرنى يازغان. بۇ ئەسەرلەردىن بىزگىچە يېتىپ كەلگىنى كۈن، ئاي، پەسىل، يەر تەۋرەش قاتارلىقلار ھەققىدىكى ئومۇمىي ساۋاتلار ۋە پالچىلىققا ئائىت بەزى چۈشەنچىلەرنى ئۆزىگە جەم قىلغان 126 بەتلىك «نورۇزنامە» ناملىق قوليازمىدىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق ئەسەرلىرىنىڭ بارلىقى ۋە قاچان تۇغۇلۇپ، قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە پاكىتلىق ماتېرىيال يوق.

مۇھەممەد نىيازى

XVIII ئەسىردە خوتەن شەھىرىدە ياشاپ ئىجاد ئەتكەن تالانتلىق شائىر ۋە ئەدەبىي تەرجىمان موللا مۇھەممەد نىيازى (تەخەللۇسى نىياز، بەزى كىتابلاردا موللا نىياز دېيىلىدۇ) نىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ئېنىق ئەمەس. ئۇ خوتەن ھۆكۈمدارى مۇھەممەت ئەزىز ھوزۇرىدا كاتىپ بولغان ۋە ئۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن «تارىخىي رەشىدىيە» نى ئەمىر مۇھەممەد ئەزىز نامىغا بېغىشلاپ تەرجىمە قىلغان. «ئەمىر ئابامۇسلىم» ناملىق قىسسىنى ئۇردا كاتىپى موللا

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ھەيدەر (تەخەللۇسى مىسكىن) بىلەن بىرلىكتە نەزمىلەشتۈرگە
نۇرغۇن لىرىك شېئىرلارنى يازغان. يېقىندا تېپىلغان ئۈچ شا
(موللا مۇھەممەد نىيازى، موللا ھەيدەر، موللا سالىھ) نىڭ ز
ھەجىملىك بىر قولىيازما دىۋانىغا ئۇنىڭ «ئەمىر ئاباموسلىم» ناملى
داستانى بىلەن 2 مىڭ مىسراغا يېقىن شېئىرى كىرگۈزۈلگەن.
نىيازى يەنە خەتتات ۋە كىتاب چاپى قىلغۇچى (تۈپلىگۈچى) بولۇپ
ئۇنىڭ پاساھەتلىك قولىيازمىسى بىلەن كۆچۈرۈلگەن بىر قىسىم
كىلاسسىك كىتابلار بار.

مۇھەممەد ئىۋەز قاراقاشى

شائىر، تارىخچى، ئاسترونوم ۋە ماتېماتىك مۇھەممەد ئىۋ
قاراقاشى قاراقاشنىڭ ماخلاي يېزىسىدىكى موغاللا كەنتىدە تونۇلغ
ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ تۇغۇلغان، ۋاپات بولغان يىل
ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق. ئۇ تەخمىنەن XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرى
مۇشۇ يۇرتتا ياشىغان ئالىمدۇر. مۇھەممەد ئىۋەزنىڭ تولۇق ئىس
مۇھەممەد ئىۋەز ئىبنى مەۋلانا سەدىردىن قاراقاشى بولۇپ، ئۇنى
دادىسى ئۆز دەۋرىنىڭ تونۇلغان مۇدەررىسلىرىدىن ئىدى. ئۇ كىش
ئاۋام ئىچىدە «مەۋلانە» دېگەن پەخرىي نام بىلەن ئاتالغان ۋە ئۆز
«قاراقاشى» دېگەن تەخەللۇسنى قوللانغان.

ئۆز ئائىلىسىدە تەلىم ئېلىپ يېتىلگەن مۇھەممەد ئىۋەز
كېيىن دادىسىنىڭ نىسبىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆز ئەسەرلىرىد
«مۇھەممەد ئىۋەز قاراقاشى» يەنى «قاراقاشلىق مۇھەممەد ئىۋە
دېگەن نام بىلەن يازغان.

مۇھەممەد ئىۋەزنىڭ زامانىمىزغىچە يېتىپ كەلگەن ئىككى چو
ئەسىرى بار، ئۇنىڭ بىرى «مەخدۇم ئەزەم» ناملىق كىتاب بولۇپ
بۇ ئۇنىڭ تارىخ ساھەسىدىكى مۇھىم ئەسىرىدۇر. بۇ ئەسەردە XVII
ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە تيانشاننى
جەنۇبىي ۋە شىمالىدا يۈز بەرگەن زور ئىجتىمائىي، سىياسى
ئەھۋاللار، تارىخىي ۋەقەلەر، تارىخىي شەخسلەر توغرىسىدا مەلۇما
بېرىلگەن. شىنجاڭ تارىخىدىكى خوجىلار ھەرىكىتى، «ئاق تاغلىق
«قارا تاغلىق» لار ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگە
«مەخدۇم ئەزەم» ناملىق كىتابىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرى بۈگۈن

كۆندە ئۇيغۇر تارىخىنىڭ XVIII ، XIX ئەسىرلىرىنى يورۇتۇشتا ۋە ئۇ دەۋرنىڭ ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيىسىنى، پەلسەپە ئاساسلىرىنى تەتقىق قىلىشتا نوپۇزلۇق مەنبە بولۇپ خىزمەت قىلماقتا.

مۇھەممەت ئېۋەزنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئەسىرى «مەجمۇئەتۇل ئەھكام» («ھۆكۈملەر يىغىندىسى») ناملىق ئەسەردۇر. «مەجمۇئەتۇل ئەھكام» 14 بابتىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئاسترونومىيە، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، خرونولوگىيە ۋە پسىخولوگىيە قاتارلىق پەنلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كىتابىنىڭ ئاخىرىدا مۇئەللىپ ئۆزى بىلەن زامانداش بولغان ۋە ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن بەزى ئالىملارنىڭ ئىلمىي پائالىيىتى توغرىسىدىمۇ بەزى مەلۇماتلارنى بېرىدۇ. مۇئەللىپنىڭ ئەينى زامانغا خاس بەزى خۇراپىي كۆز قاراشلىرى ۋە دىنىي - سىخولاستىك نۇقتىئىنەزەرلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇھەممەت ئېۋەزنى XVIII ئەسىرنىڭ ئېنسىكلوپېدىيىلىك ئالىمى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇ ئۆز ئەسىرىدە توققۇز پىلانېت، يەر شەكلى، يۇلتۇزلار ھەرىكىتى، كالېندار تۈزۈش توغرىسىدا، گېئومېترىيە، ئالگېبرا توغرىسىدا، جۇغراپىيە ۋە تارىخنى دەۋرلەرگە بۆلۈش توغرىسىدا، شۇنىڭدەك ئىنسان ئورگانىزمىدىكى پسىخىك ھالەتلەر توغرىسىدا ھازىرقى زامان ئىلمىي قائىدىلىرىگە خېلىلا ئۇيغۇن كېلىدىغان توغرا كۆز قاراشلارنى بايان قىلغان.

«مەجمۇئەتۇل ئەھكام» XVIII ئەسىر شارائىتىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، تەبىئىي پەن ھەققىدە دادىل پىكىر يۈرگۈزۈلگەن ئىلغار كىتابتۇر. مۇھەممەت ئېۋەز قاراقاشى ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرى ئارقىلىق تەبىئەتنى بىلىش جەھەتتە ئىسلام ئەقىدىلىرىدىن زور دەرىجىدە ھالقىپ ئۆتكەن. «مەجمۇئەتۇل ئەھكام» ناملىق ئەسەردە بايان قىلىنغان ئىلمىي كۆزقاراشلار مۇئەللىپنىڭ ئىلىم - پەن تارىخىدىن خېلى ياخشى خەۋەردار ئىكەنلىكىدىن، ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ئەرەب ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئالىملىرىنىڭ تەبىئىي پەن ساھەسىدىكى ئەسەرلىرىنى پىششىق تەتقىق قىلغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1980 - يىلى 1 - سانىدا ئەدىب بارات ئىمىننىڭ نەشرگە تەييارلىشى بىلەن ئۇنىڭ 1964 - يىلى ۋاپات بولغان مەشھۇر خەتتات سوپۇرگە موللام كۆچۈرۈپ ساقلىغان «قۇچ» (سەككىز كۇپلېت)، «كاج پەلەك» (بەش كۇپلېت) ناملىق ئىككى پارچە مۇخەممەس ۋە 33 بېيىتلىق تۆت پارچە غەزىلى ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇلغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مۇھەممەت ئىبۇەز قاراقاشى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەشـ تارىخىي شەخسلىرى قاتارىدا «بۈيۈك جۇڭگو قامۇسى» گە كىرگۈزۈلگەن.

ئەخمەتشاھ قاراقاشى

ساتىرىك شائىر ئەخمەتشاھ قاراقاشى تەخمىنەن 1740 - يى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاپاقلا كەنت ھالۇ (ھالبۇيى) مەھەللىسـ مۇبارەكشاھ ئىسىملىك بىر دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان شائىرنىڭ دادىسى مۇدەررىس بولۇپ، كۆپلىگەن تالىپلىرى بار ئىدى بۇ مەدرىستە تالىپلار دىنىي ئىلىم ئۆگەنگەندىن، باشقا ئەرەب - پار تىللىرى بويىچە ئىلىم تەھسىل قىلاتتى. ئەدەبىيات، تارىخ ۋە ئىلمـ نۇجۇم (ئاسترونومىيە) ئۆگىنەتتى. شائىر ياش چاغلىرىنـ دادىسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئەۋزەل شارائىتى ئاستىدا ئۆتكۈزدى ۋە ۋاقىتتىن باشلاپ ئەدەبىيات ئىلمى تەرەپكە كۆپرەك قىزىقىشـ بولدى.

شائىر 18 ياشقا كىرگەندە دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىـ قەشقەرگە بېرىپ «خانلىق مەدرىسە» دە ئوقۇشقا باشلىدى. بۇ يەرد قايناق ئىلمىي ھايات شائىرنى تېخىمۇ كۈچلۈك ئىشەنچ ۋە ئۈمىد بىلـ تەمىنلەپ، ئۇنى ئىلىم - بىلىمنىڭ كەڭرى شارائىتىغا، تەپەككۇر پاساھەت ۋە بالاغەت مۇھىتىغا باشلاپ كىردى.

شائىر 24 ياشقا كىرگەن يىلى خانلىق مەدرىستىكى ئوقۇ ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، ئانا يۇرتى قاراقاشقا قايتىپ كەلدى ھە شۇ چاغدىكى يۇرت مۆتىۋەرى ئىنايىتۇللا مۇپتىنىڭ ئىشەنچىسى بويـ داڭلىق گۈزەر مەسچىتىگە ئىماملىققا تەيىنلەندى.

شائىر خەلقنىڭ ئىشەنچىسىنى كۆزدە تۇتۇپ، شەرىـ ئىشلىرىغا قاتناشقاندىن باشقا، ۋاقتىنى ئاساسەن تېۋىپلىق كەسـ بىلەن ئۆتكۈزۈپ، كىتاب ئوقۇش ۋە يېزىقچىلىق ئىشلىرى بىـ مۇستەقىل ھايات كەچۈرۈشكە باشلىدى. 1828 - يىلى 88 يېشـ كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى.

شائىر ئەخمەتشاھنىڭ خەلق ھاياتىغا چوڭقۇر سىڭىپ كەتـ مەشھۇر شېئىرى «سالامنامە» بۈگۈنگە قەدەر ئۆزىنىڭ قەدىـ قىممىتىنى ۋە گۈزەللىكىنى ساقلاپ، خەلقىمىزنىڭ ئەڭ ياخشـ

...رۇپ ئوقۇيدىغان مەنۋى مىراسى بولۇپ كەلمەكتە.

شائىرنىڭ نەسەب ۋارىسى ئابدۇقادىر ئاخۇننىڭ تەكىتلىشىچە، شائىرنىڭ تالىپلىرى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن بىر دانە قولىيازما توپلىمى بار ئىدى. بۇ كىتاب 1968 - يىلى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» بورىنىدا يوق بولغان. ئۇنىڭدا 30 پارچىغا يېقىن غەزەل، مۇخەممەسلەر ۋە ھەجۋىيلەر بار بولۇپ، ئەڭ ئاياغ سەھىپىسىگە نەزەر مۇپتىنىڭ «ياپىلاق» دېگەن بىر ھەجۋىي پارچە شېئىرىمۇ كۆچۈرۈلگەن.

شائىرنىڭ «سالامنامە» (نەزەر مۇپتىغا خەت) ناملىق ساتىرىك شېئىرى توغرىسىدا مۇنداق بىر پارالېل ساقلىنىپ كەلمەكتە: شائىر ئەخمەتشاھ قەشقەردىكى ئوقۇشىنى تاماملاپ قايتىش ۋاقتىدا بىللە ئوقۇغان ئاقسۆلۆق ساۋاقدىشى نەزەر مۇپتىغا ياخشى بىر ئات ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ پۇل ئەۋەتىدۇ. نەزەر مۇپتى ئەۋەتكەن ئات شېئىردا پاش قىلىنغاندەك ئەيىب - نۇقسانغا ئىگە ئات بولغانلىقتىن، شائىر غەزەپلىنىپ «سالامنامە» نى يېزىپ نەزەر مۇپتىغا ئەۋەتىدۇ. نەزەر مۇپتى چوڭ بىر بەزمە ئۈستىدە ئولتۇرغاندا بۇ شېئىرىي سالامنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ خۇشاللىقىدا بىر تالىپقا ئۇنلۇك ئوقۇپ كۆپچىلىككە ئاڭلىتىشنى، شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە بولۇشنى كۆزلەيدۇ. نەزەر مۇپتىنىڭ تالىپى شېئىرنى دېكلاماتسىيە ئاھاڭىدا ئوقۇپ ئوتتۇرا قىسمىغا كەلگەندە، نەزەر مۇپتىنىڭ چىرايى ئۆڭۈپ، ئىلگىرىكى خۇشاللىقتىن ئەسەرمۇ قالمايدۇ. ئۇ تالىپنىڭ پېشىنى نەچچە قېتىم تارتسىمۇ بىر ئوقۇغىنىچە ئاخىرىنى تۈگىتىدۇ. نەزەر مۇپتى نەچچە كۈنگىچە كېلىدىن غىزا ئۆتمەي قاتتىق ئازابلىنىدۇ.

نەتىجىدە شائىر ئەخمەتشاھنى ھەجۋىي قىلىدىغان «ياپىلاق» ناملىق شېئىرنى يېزىپ ئەۋەتىدۇ. شائىرنىڭ تالىپلىرى كۆچۈرگەن توپلامغا نەزەر مۇپتىنىڭ ئەنە شۇ «ياپىلاق» شېئىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ توپلامنىڭ يوقىلىشى كىشىنى بەكمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. لېكىن شائىرنىڭ «نەزەر مۇپتىغا خەت» ناملىق شېئىرى بۈگۈنگىچە خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مۆھۆر كەبى ئېنىق ساقلىنىپ كەلمەكتە.

كۆپلىگەن ئىخلاسمەنلەر شائىرنىڭ «پۇل»، «شاھ پولۇ»، «مېۋىلەردىكى جېدەل»، «دوئىغاق»، «ھەزرەت» قاتارلىق داڭلىق ھەجۋىلىرىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنى خەلق زامانلاردىن بېرى ئوقۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى قەيت قىلىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمى ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئىلىم سۆيگۈچى ئەۋلادلارنىڭ بۇ مەنىۋى بايلىقلارنى داۋاملىق ئىزدىنىشىنى تەۋسىيە قىلىمىز.

ئىسمائىل مەھزۇن

شائىر ئىسمائىلنىڭ (مەھزۇن، شائىرنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇ- بولۇپ، غەمكىن، دېگەن مەنىدە، ھازىرغىچە بولغان كىتابلار «مەھزۇن خوتەنى» دەپ ئېلىنغان) تەرجىمىھالى مەلۇم ئەمەس. بە شائىرنىڭ ھاياتى ۋە يۇرتىغا دائىر پاكىتلارنى ئۇنىڭ شېئىرلىرىدە ئالىمىز. شائىرنىڭ يۇرت كېزىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا ئۆز يۇرتىنى سېغىنىپ:

«مېنى مەھزۇن نېتەي بۇ غۇربەت ئىچرە،
خوتەن مۇلكى مېنىڭ ئېردى دىيارىم.»
«مەھزۇن خوتەنگە ئالتىشەھەر چار باغىدىن،
كەچكىل مۇقامى ئەسلىغەيان، ئۆز دىيار خوب.»

دەپ يازغان مىسرالىرىدىن ۋە بىر شېئىرىدا XVIII ئەسىردە خوتەند ئۆتكەن خوجا ئىسھاقنى تىلغا ئالغانلىقىغا ئاساسلىنىپ، مەھزۇ تەخەللۇسلۇق بۇ شائىرنىڭ خوتەنلىك ئىكەنلىكىنى، XVIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەنلىكىنى بىلىمىز.

شائىر شېئىرلىرىدىكى بايانلاردىن يەنە، خەلق ئېغ قاشقاشلىق، قاراڭغۇلۇقتا قالغان، نەپسانىيەتچىلىك، ئەمەلپەرەسلى ئەۋج ئېلىپ كەتكەن، ئىجتىمائىي كەيپىيات بۇزۇلغان جەمئىيەت روھىي جەھەتتە ئېغىر ئازابلانغان شائىرنىڭ يېشى ئەللىكتىن ئاشقا «بەختسىز ئۆتكەن كۆنگە رەنجىپ، «تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا گۇناھكا بولۇپ قالماسلىق ئۈچۈن» يۇرتىدىن جاھانگەشتى بولۇپ چىقى كەتكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ.

شائىر قەشقەر، يەكەن، ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچا قاتارلى جايلارنى كېزىپ يۈرگىنىدە، جەننەت سۈپەت دىيارى خوتەننى كېچ كۈندۈز سېغىنىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ يۇرتىغا قايتىپ بارغانلىقى ياك ئالتىشەھەرنىڭ بىرەرسىدە ۋاپات بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس شائىردىن بىزگە قالغىنى ھەر خىل تېمىدىكى لىرىك شېئىرلاردى

تۈزۈلگەن بىر قولىيازما دىۋان بولۇپ، دىۋاننىڭ باش ـ ئاخىرى تولۇق بولمىغىنى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قاچان پۈتتۈلگەنلىكى، ئاپتور قەلىمىگە ياكى باشقا بىر كاتىپ قەلىمىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى ئېنىق ئەمەس.

شائىر دىۋانىدا ئۆزىنىڭ يۇرتىنى سىغىنىش مۇھەببىتىنى، سۆيگۈگە بولغان ساداقىتى ۋە يار ۋىسالىغا يېتىش يولىدىكى ئارزۇ-تىلەك، ئىنتىزارلىق كەيپىياتلىرىنى، زامان زۇلمىغا بولغان نارازىلىقىنى، هايات لەززەتلىرىنى ئەۋزەل بىلىشتەك پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى، كىشىلىك ئەخلاقى توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرىنى ئىلگىرى سۈرگەن.

«دىۋان مەھزۇن» 45 غەزەل ۋە مۇنازىرە تېمىسىدىكى بىر ئىبرەتلىك شېئىردىن تۈزۈلگەن. «قوغۇنلار ئۆزئارا ھۆرمەت تالاشتى» دېگەن مىسرا بىلەن باشلانغان مۇنازىرە ژانىرىدىكى ئېپىك شېئىرىي ئەسەر تىپىگە كىرىدىغان ئاخىرقى شېئىرىدا، شائىر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا كۆزگە چېلىقىدىغان «مېۋىلەر مۇنازىسى» («شەكەرىستان») تېمىسىغا مۇراجىئەت قىلىپ، قوغۇنلارنى جانلاندۇرۇش ئارقىلىق خوتەن جەمئىيىتىدىكى چوڭ ـ كىچىك فېئودال ھۆكۈمران، ئەمەلدارلارنىڭ خەلققە سالغان زۇلۇم ـ ستەملىرىنى، نەپسانىيەتچىلىك، ئاچ كۆزلۈك قاتارلىق رەزىل قىلمىشلىرىنى قاتتىق ھەجۋى قىلىدۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، شائىر بۇ شېئىرىنى خوتەندىن چىقىپ كېتىش ئالدىدا يازغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن.

شائىر ئىسمائىل مەھزۇننىڭ شېئىرلىرى ئاممىباب، تىلى يېنىك، راۋان بولۇشتەك، شۇنداقلا XVIII ئەسىر ئۇيغۇر تىلىنىڭ خوتەن شېۋىسىگە ئائىت بىر مۇنچە تەرەپلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەنلىكىدەك ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن كلاسسىك ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي تىل تەتقىقاتىمىزدا مەلۇم تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە مىراس ھېسابلىنىدۇ.

قەلەندەر

شائىر قەلەندەرنىڭ ئىسمى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەققىدە مەلۇمات يوق. ئۇنىڭ دەسلەپ تېپىلغان تولۇقسىز دىۋانىنىڭ ھىجرىيە 1221 ـ يىلى (مىلادىيە 1806 ـــ 1796) خوتەن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ھۆكۈمدارى مۇھەممەد ئەزىز دەۋرىدە يازغان بىر قىسىم شېئىرلىرىمـ (جەمئىي 11 پارچە) مەلۇم بولۇشىچە، شائىر قەلەندەر XVIII ئەسىرنىـ 40 - يىللىرىدىن XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بىرىنچى چارىكىگـ بولغان مەزگىل ئىچىدە ياشاپ ئىجاد ئەتكەن. ئۇ ھازىرقـ ئافغانىستاننىڭ قۇندۇز شەھىرىدە توغۇلغان بولۇپ، كېيىنكى ئۆمـ خوتەندە ئۆتكەن، ئۇنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئىجاد مىراسلىرىنىڭ ھەممىسى خوتەندە يېزىلغان ياكى توپلام قىلىنغان

شائىر قەلەندەرنىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئىككى تولۇقـ دىۋانى ھەمدە كېيىن يېڭى تېپىلغان شېئىرلىرى (يەتتە غەزەل، تۆ مەسنەۋى) دىن مەلۇمكى، ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە غەزەل ئاساسىي ئور تۇتىدۇ. شائىرنىڭ شېئىرلىرى تامامەن دېگۈدەك مۇھەببە لىرىكىلىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭدا سۆيگۈ تېمىسى ۋاپا ساداقەت، ياخشىلىق، زامان جەبىر - جاپالىرى ئۈستىدىن شىكايەت ئارزۇ - ئۈمىد قاتارلىق ئىجتىمائىي مەزمۇنلار گىرەلەشتۈرۈلگە ھالدا يورۇتۇپ بېرىلگەن. شائىر ئۆزىنىڭ مۇھەببەت ھەققىدىكى يا ۋە چوڭقۇر ھېسسىياتلىرىنى گۈزەل، ئوبرازلىق شېئىرىي تىل بىلە ئىپادىلەيدۇ. ئۇنىڭ شېئىرىي تىلى ئۆزىنىڭ نەپىس ۋە جۇلالىقلىقى مەجازى ۋاستىلەرنى ئۆزىدە تولۇق، ھەيران قالغۇدەك دەرىجىـ مۇجەسسەملەشتۈرگەنلىكى، رەڭدارلىقى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە جەلـ قىلىدۇ①. ئالايلى:

«ئاھ ئوتىدىن تولدى ئالەم، بولماسا يوق ئېردى ئوت،
كۆز ياشىم تا قويمادىم ھىجرىڭدە دەريا بولمادى.»

(ئەسلىدە دۇنيادا ئوت يوق ئىدى، ئاھلىرىم بىلەن ئوتقـ تولدى، جۇدالىقتا كۆز ياشلىرىمنى تۆكمىگەن بولسامـ دەريامۇ بولماس ئىدى.)

لىرىك شائىر قەلەندەرنىڭ غەزەل، مۇخەممەس ۋە مەسنەۋىلىرى

① خوتەندىن دەسلەپ تېپىلغان تولۇقسىز قولىيازما دىۋان 149 غەزەل، 25 مۇخەممەستىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، «بۇلاق» مەجمۇئەسىنىڭ 1981 - يىللىق 1 - سانىدا (ت. ئەبلىيوپ نەشرگە تەييار- لىغان) ۋە «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىللىق 3-سانىدا (ئىسرائىل يۈسۈپ نەشرگە تەييارلىغان) ئېلان قىلىنغان. قەلەندەرنىڭ 1987-يىلى خوتەندىن تېپىلغان يەنە بىر تولۇقسىز قولىيازما دىۋانىدىكى 60 غەزەل «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1988-يىللىق 3-سانىدا (مەتقاسىم ئەكرەم، مۇھەممەتئىمىن تۇردىلار نەشرگە تەييارلىغان) ئېلان قىلىنغان. شېئىرلىرى «قەلەندەرنىڭ يېڭى تېپىلغان شېئىرلىرى» نامى بىلەن (مەتقاسىم ئابدۇراخمان، توختىنىياز قۇربانلار نەشرگە تەييارلىغان) «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1991 - يىللىق 4 - سانىدا ئېلان قىلىندى.

ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى نادىر دۇردانىلەر بولۇش سۈپىتى بىلەن، بىزنىڭ ئۆگىنىشىمىز ۋە تەتقىق قىلىشىمىزدا زور قىممەتكە ئىگە.

سالىھ قاراقاشى

شائىر موللا سالىھ 1742 - يىلى قاراقاش تاخسا كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ قاچان ۋاپات بولغانلىقى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات يوق.

1855 - يىلى موللا ئىمىن ۋە موللا ياقۇپ ئىسىملىك خەتتاتلار تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن چوڭ ھەجىملىك بىر قوليازمىغا موللا ھەيدەر، موللا نىياز، موللا سالىھ قاتارلىق ئۈچ نەپەر شائىرنىڭ ئېپىك داستانلىرى ۋە بىر قىسىم لىرىك شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

بۇ يېگانە قولىيازمىدىكى موللا سالىھنىڭ غەزەل، مەسنەۋى، مۇرەببە، مۇخەممەس، مۇستەھزاد ۋە كىچىك تىپتىكى شېئىرلىرى 3 مىڭ 500 مىسراغا يېتىدۇ. شائىر ئۆزىنىڭ يارقىن، تاتلىق شېئىرلىرىدا، ئەزىز دوستلىرىنى، سۆيۈملۈك يۇرتىنى تىلغا ئالغان. يەنى:

كەلچى يۇرتىبان قاراقاش بىلەن شەھەر،
بارچە قاراقاش ئەھلىغە گۈل كۆنى يەتتى خەۋەر.

ئۇ يەنە «دوستلار باياني» سەرلەۋھىلىك شېئىرىدا:

بىر كۈنى ئىنردەپ سوراپ كەلدى ئۇلار تاخسارىغە،
بىر قونۇپ ئېلتىپ مىنى باردى ئېلىپ ئۆز سارىغە.

دەپ يازىدۇ.

موللا سالىھ شېئىرلىرىنىڭ تېماتىك مەزمۇنى جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئاپتور ئۆز يۇرتىدا ۋە ئائىلىسىدە يۈز بەرگەن مۇھىم ۋەقە، ھادىسىلەرنى ئۆزىنىڭ لىرىك شېئىرلىرىدا بىۋاسىتە ياكى ۋاسىتىلىق ھالدا ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئەينى زامان رېئاللىقىغا بولغان ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە باھاسىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان. شۇڭا، ئۇنىڭ شېئىرلىرى رېئالىستىك روھ بىلەن

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سۇغۇر ۋۇلغان. مەسىلەن، شائىرنىڭ مۇھەببەت تۇيغۇلىرى ۋە جۇدالى ئازابلىرى ئىپادىلەنگەن شېئىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزىنىڭ ئاي ۋە پەرزەنتلىرىگە بېغىشلانغان. «موللا سالىھنىڭ چېچەكنى ھەجۋ قىلغانى» سەرلەۋھىلىك مۇخەممەسىدە شائىر ئۆز يۇرتىدا يۈز بەرگ چېچەك ۋاباسى سەۋەبىدىن بالىلارنىڭ مىسلىسىز كۆپ قىرىلى كەتكەنلىكىنى، چېچەك ئەجدىھاسى بالىلارنىڭ «يۈزدىن بىرىنى قويۇپ، قالدىسىنى ئېلىپمۇ تويمىغان» لىقىنى، يۇرتتا يىغا - زار ئاھ - پەرياد، ماتەم ئېلىپ كەلگەنلىكىدەك ئېچىنىشلىق ۋەقەلەر تەسۋىرلىگەن. سالىھ شېئىرلىرىدىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىك، ئەي دەۋر ئىجتىمائىي شارائىتىنى، جەمئىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا بىز مۇھىم تەپسىلاتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ.

ئۇنىڭ شېئىرلىرى تىلىنىڭ ئاممىباپلىقى، شېئىر پىكىرىنىڭ روشەنلىكى، بەدىئىي ۋاسىتىلەرنىڭ مۇۋاپى ئىشلىتىلگەنلىكى، ۋەزىن ۋە شېئىر شەكىللىرىنىڭ كۆپ خىللىق بىلەن مۇھىم بەدىئىي قىممەتكە ئىگە.

غەيرەتى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان ھىجرىيە 1229 - يىلى (مىلادىيە 1813 — 1814) قومۇل ۋاڭ مۇھەممەد بەسىرنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن تۈزۈلگەن شېئىر توپلىمى (قولىيازما) «باياز» غا 33 نەپەر شائىرنىڭ ئەسىرى تاللا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇ ئەسەرلەر ئىچىدە «غەيرەتى» تەخەللۇسلۇ شائىرنىڭ «خۇبمۇكىن» ناملىق مۇخەممەسىمۇ بار.

«خۇبمۇكىن» سۆزى ھەم ماۋزۇ ھەم رادىپ قىلىنىپ يېزىلغ بۇ مۇخەممەس 48 كۇپلېت (240 مىسرا) دىن ئىبارەت بولۇپ يەكەندە يېزىلغان ۋە شائىرنىڭ يەكەندە تۇرۇشلۇق مەشۇق بېغىشلانغان. بۇنى شائىرنىڭ:

«دىياركەند شەھرىدە مەنزىلگاھ سىنىر،
تا تىرىكمەن بىر قىلىڭ پەرۋاھ سىنىر،
جىلۋە قەيلەپ كۆتسەڭىز ناگاھ سىنىر،
دەھر ئېلى ئەنجۇم كۆرۈنگەي، ماھسىنىر،

ئاھ دەپ ئىشقىڭدا ئۆلسەم خۇبمۇكىن.»

دېگەن مىسرالىرىدىن كۆرۈۋېلىش مۇمكىن. شائىر ئۆز مۇخەممەسىدە يەنە:

«بولدى ئۈچ يىل ئىلچىدىن بىر كەلگەلى،
يارنىڭ كويىدا مەن ئەمگەلگەلى،
كېچە - كۈندۈز يادىدا جان بەرگەلى،
تىل ئۈچىدا ھەر زەمان دان بەرگەلى،
يەر بېرىپ يۇرتۇمغا يانسام خۇبمۇكىن.»

دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ يەكەنگە ئىلچى شەھىرىدىن كەلگەنلىكىنى ھەمدە ئۆز يۇرتىغا قايتىش نىيىتىدە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىگەن.

«خۇبمۇكىن» ناملىق بۇ مۇخەممەس بىزگە شائىر غەيرەتىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدە باشقا مەلۇمات بېرەلمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەسىرىنىڭ تونۇلغان شائىرلار ئىجادىيىتىدىن تاللاپ تۈزۈلگەن توپلام ئىچىدىن ئورۇن ئېلىشى، ئۆز نۆۋىتىدە، شائىر غەيرەتىنىڭمۇ تونۇلغان ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ.

شائىرنىڭ ئىجادىي ھاياتى XVIII ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغا توغرا كېلىشى مۇمكىن.① چۈنكى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جۇڭغار يۇقىرى قاتلام ئاقسۆڭەكلىرىنى ۋە چوڭ - كىچىك خوجا توپىلىڭىنى بېسىقتۇرۇپ، 1759 - يىلى شىنجاڭنى قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە بىر مەزگىل نىسپىي مۇقىملىق، جانلىنىش ۋە ئۈسۈش بارلىققا كەلگەن، سۇلتان سەئىدخان، خوجا جاھان ئەرشى دەۋرلىرىدىن باشلاپلا ئىلىم - مەرىپەت مەركىزى بولغان يەكەنگە شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن بىر قىسىم كىشىلەر كېلىپ ئىلىم تەھسىل قىلىشقانىدى. پەرىزىمىزچە، شائىر غەيرەتمۇ شۇ مەزگىللەردە يەكەنگە كېلىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان ۋە ئۆز ئىجادى بىلەن تونۇلغان شەخسلەردىن بىرى بولۇشى مۇمكىن.

---

① شائىرنىڭ ئەسىرىنى نەشرگە تەييارلاپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1990 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلغان ۋە شائىرنى تونۇشتۇرغان ئابدۇقەييۇم خوجىمۇ «شائىر تەخمىنەن XVIII ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇغۇلۇپ، ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان» دېگەن پىكىرنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

موللا نىياز بىننى قارى سابىر

شائىر ۋە تارىخچى موللا نىياز هازىرقى «چىرا ناهىيىسىنىڭ چاقار يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئىلىم ئىگىلەشكە پۈتۈن ۋۇجۇ بىلەن بېرىلىپ، ياشلىقىدىلا ئەدىب ۋە تارىخچى سۈپىتىدە تونۇلغان ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىدىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگىنى، 80 مىسرا شېئىردىن تەركىب تاپقان تارىخىي داستان «تەزكىرەئى ئىما زەبىهۇللا» («تۆت ئىمام تەزكىرىسى») بىلەن، 48 مىسراد تۈزۈلگەن شېئىرىي ئەسەر «ئەرزنامە» ۋە «قىسسەسۇل غارايىپ» «دىۋان نىيازى»، «ۋاپانامە»، «ئات بىلەن تېۋ (تۆگە) نە مۇنازىرىسى» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

«تەزكىرەئى ئىمام زەبىهۇللا» مەزمۇن جەھەتتىن ئۈچ قىسىم بۆلۈنىدۇ. بىرىنچى قىسمى، ھەمدۇسانا، ئىككىنچى قىسمى داستاننىڭ ئاساسىي ۋەقەلىكى، يەنى جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈز بەرگە ئىسلامىيەت بىلەن بۇددىزم ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەشلەر، قەشقەر يەكەننىڭ قايتىدىن ئىسلامغا كىرىشى، يۈسۈپ قادىرخاننى ماۋەرائۇننەھردىن كەلگەن ئىمام نەسرىدىن باشلىق تۆت نەپ ئىمامنىڭ ياردىمىدە، خوتەندە ئىسلام ئېچىش جەريانى رىۋايەت ئارىلا بايان قىلىنىدۇ.

شائىر داستاندا ئۆزى ھەققىدە تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ:

«ئاتا مۈلكۈم خوتەن چاقار تاغى،
تۆت ئىماملار مۇھەببىي مەن داغى.
قارى سابىر كىچىك ئوغلىمىشمەن،
زەئىپۇ - ناتەۋان تۇغۇلمىشمەن.
....
شۈكۈر كېتىپ تەربىيەت قىلىبدۇرلەر،
روز - شەب مەرھەمەت قىلىبدۇرلەر.
قويۇپ كېركەن ئاتىمنى موللا نىياز،
مېنى قىلمىش ئىماملارىمغە نىياز.
بەردى مەكتەبكە تۆرت ياشىمدا،
ئاتام كېردى ھەمىشە قاشىمدا.
مېنى دەپ كۆڭلىدە داخىلى مەكتەب،

ئۇرگەتورگە ماڭا ئىلىم - ئەدەب.
ياشىم ئالتە - يەتتەگە يەتمىش،
بىۋەفا دۇنيادىن ئاتام كەتمىش...

شائىر داستاننى يازغان ۋاقتى توغرىسىدا مۇنۇلارنى يازىدۇ:

بۇ تەفەككۇر بىلە قاتىب باشىم،
يەتتى ئاخىر يىگىرمەگە ياشىم.
......
يەنە تارىخ بولمىش ئېيردى غەرىب،
نەشىردىن تاپتى نەزمغە تەرتىب.
ئاي ھەمەل ئېيردى يىل ھەمدۇنە،
ھەم تەمام ئولدى روز ئازىنە.

«غەرىب» سۆزى ئەبجەد ھېسابىدا ھىجرىيە 1211 - يىلىنىڭ 1 - ئېيى بولىدۇ. دېمەك، شائىر موللا نىياز بىننى قارى سابىر ئۆزىنىڭ تارىخىي داستانى «تەزكىرەئى ئىمام زەبىھۇللا» نى مىلادىيە 1796 - يىلى 7- ئايدا، يىگىرمە ياشلىق مەزگىلىدە يېزىپ چىققان. شۇ بويىچە ھېسابلىغاندا، شائىرنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى مىلادىيە 1777 - يىلى (ھىجرىيە 1191 - يىلى) بولىدۇ.

«ئەرزنامە» شېئىرى موللا نىيازنىڭ ئەسىرلەر مابەينىدە ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كېلىۋاتقان مەشھۇر ئەسىرىدۇر. ئېرىنىڭ ۋاپاسىز، زالىملىقى بىلەن ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان بىر بىچارە مەزلۇمەنىڭ ئاغزىدىن خوتەن ھاكىمىگە تۇتۇلغان ئەرز تەرزىدە يېزىلغان بۇ ئەسىرىدە شائىر ئاياللارنى خارلاپ، ئاياغ ئاستى قىلغان فېئوداللىق تۈزۈم ئۈستىدىن غەزەپ بىلەن شىكايەت قىلىدۇ. شېئىر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئاياللارنىڭ ئىنسانىي ھوقۇق - مەنپەئىتىنى ھىمايە قىلىپ يېزىلغان ئاكتىئال تېمىدىكى ئەسەر بولۇش سۈپىتى بىلەن، شائىرنىڭ ئىلغار پىكىرلىك، خەلقپەرۋەر ۋە تەرەققىيپەرۋەر ئەدىب ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلغان.

نىزامىدىن قاراقاشى

XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى، XIX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراقاشتا ياشاپ، ئۆمرىنى ئەدەبىي تەرجىمە ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئۆتكۈزگەن مەشھۇر ئەدەبىي تەرجىمان ۋە شائىر خوجا نىزامىدىننىڭ
نامى ئۇنىڭ دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر «شاھنامە» نىڭ بىر قىسمىنى
يۇقىرى بەدىئىي سەۋىيە ۋە پاساھەتلىك تىلدا مۇۋەپپەقىيەتلىك تەرجىمە
قىلىنغانلىقى بىلەن مەشھۇردۇر. ئۇ بۇ ئەسەرنى 1837 - يىلى «پارس
تىلى بىلەن بىزەلگەن داستانچىلىق لىباسىدىن چىقىرىپ، ئۇيغۇر تىلى
بىلەن تىكىلگەن نەسرىيلىك تونى كىيدۈرۈپ تەرجىمە قىلغانلىقى
ئۈچۈن، بۇنى يېرىم ئىجادىيەت دېيىشكە بولىدۇ.①»

ئەدىبنىڭ تەرجىمىسىدىكى تىل ئالاھىدىلىكى ۋە بەدىئىي
سۈپەتلىرىدىن ئۇنىڭ يېتىلگەن تىل ئۇستىسى، ئىقتىدارلىق ئەدىب
ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، ئەپسۇسكى، مۇھەممەت ئىبنى
خوجا نىزامىدىن قاراقاشنىڭ ھاياتى ۋە باشقا ئەسەرلىرىگە ئائىت
تەپسىلىيرەك مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز.

موللا ھەيدەر (مىسكىن)

يېقىندا تېپىلغان، ھىجرىيە 1275 - (مىلادىيە 1855 -) يىلى
سەپەر ئېيى (2 - ئاي) نىڭ بىر يەكشەنبە كۈنى خوتەنلىك موللا
ئىمىن ۋە موللا ياقۇپ ئىسىملىك ئىككى كاتىپ تەرىپىدىن
كۆچۈرۈلۈپ تاماملانغان زور ھەجىملىك قولىيازما ئۇيغۇر كلاسسىك
ئەدەبىياتى خەزىنىسىگە يەنە يېڭى دۇردانە بولۇپ قوشۇلدى.
قولىيازمىنىڭ②باش قىسمى موللا ھەيدەر (تەخەللۇسى «مىسكىن»)
نىڭ پارسچىدىن نەزملەشتۈرۈپ تەرجىمە قىلغان «جەڭنامە ھەزرەتى
ئەلى»، «رەزەتۇششۇھەدا» قاتارلىق ئىككى داستاندىن؛ ئوتتۇرا
قىسمى موللا ھەيدەر، موللا سالىھ، موللا نىياز قاتارلىق ئۇچ
شائىرنىڭ ھەر خىل شەكىلدىكى لىرىك شېئىرلىرىدىن؛ ئاخىرقى
قىسمى موللا ھەيدەرنىڭ موللا نىياز بىلەن بىرلىشىپ نەزملەشتۈرۈپ
چىققان «ئەمىر ئابامۇسلىم» ناملىق داستاندىن تەشكىل تاپقان ھەمدە
بۇ ئەسەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى مىلادىيە 1785 - يىلىدىن 1795
يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا يېزىلغان.

---

① تۇردى قادىر نازىرىنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1994 - يىلى 6 - ئاينىڭ 4 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان «ئۇيغۇر خەتتاتلىقىنىڭ تارىخىي ئىزلىرى» ناملىق ماقالىسىدىن.

② بۇ ئەسەر ۋە ئۇنىڭ ئاپتورلىرى ھەققىدىكى مەلۇماتلار يولداش مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت تەرىپىدىن «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ ئومۇمىي 21- ساندا ۋە 1988- يىللىق 1- ساندا (ئومۇمىي 2... سان) بېرىلگەن.

«مىسكىن» تەخەللۇسى بىلەن ئىجاد قىلغان شائىر موللا ھەيدەر «رەۋزەتۇششۇھەدا» ۋە «ئەمىر ئابامۇسلىم» داستانلىرىنىڭ بەزى ئورۇنلىرىدا ئۆزى ھەققىدە قىسمەن مەلۇماتلارنى قالدۇرغان. ئۇلاردىن مەلۇم بولۇشىچە، موللا ھەيدەر خوتەن (ئىلچى) شەھىرىدىن بولۇپ، خوتەن ھۆكۈمدارى ئەمىر ئەزىزنىڭ ھۇزۇرىدا كاتىپ بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ «رەزەتۇششۇھەدا» نى پارسچىدىن نەزمىي تەرجىمە قىلىشنى ۋە «ئەمىر ئابامۇسلىم» قىسسىسىنى نەزملەشتۈرۈشنى ئەمىر ئەزىزنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قىلغان. شائىر موللا ھەيدەرنىڭ قولىيازمىغا كىرگۈزۈلگەن لىرىك شېئىرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقالغان بولۇپ، ساقلىنىپ قالغان ئاز بىر قىسىم شېئىرلىرى ئۇنىڭ بەدىئىي ئىستېداتى جەھەتتە كامالەتكە يەتكەن شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ؛ يەنە بىر جەھەتتىن، قولىيازمىغا كىرگۈزۈلگەنلەر ئۈچ شائىرنىڭ پۈتۈن ئەسەرلىرىنىڭ توپلىمى بولماستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ بىر قىسمىدىنلا ئىبارەتتۇر. بۇ ھەقتە قولىيازمىنى تەييارلىغان كاتىپلار ئېنىق قىلىپ ئېيتىپ ئۆتىدۇ.

موللا ھەيدەرنىڭ تەرجىمە ئەسىرى «جەڭنامە ھەزرەتى ئەلى» 1500 مىسرادىن ئارتۇق بولۇپ، ئۇنىڭدا خەلىپىلىك نۆۋىتى ھەزرەتى ئەلىگە يەتكەندە مۇسۇلمانلار ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىچكى جېدەل-ماجىرالار بايان قىلىنسا؛ «رەزەتۇششۇھەدا» دىكى شېئىردا ئىسلام دۇنياسىدا مەشھۇر بولغان كەربالا ئۇرۇشى بايان قىلىنىدۇ. ئۇنىڭ شائىر نىيازى بىلەن بىرلىشىپ نەزملەشتۈرۈپ يېزىپ چىققان «ئەمىر ئابامۇسلىم» داستانى ئىسلام دۇنياسىدىكى مەشھۇر شەخس ئابامۇسلىم ۋە ئۇ ئېلىپ بارغان ھەربىي، سىياسىي كۈرەشلەر ئاساسىي تېما قىلىنىپ يېزىلغان زور ھەجىملىك ئەسەر بولۇپ، 15 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق.

مۇھەممەت تۆمۈر قاراقاشى

مەۋلانا مۇھەممەت تۆمۈر قاراقاشى XVIII ئەسىرنىڭ ئاخىرى ۋە XIX ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن تارىخچى ۋە شائىر. ئۇ قاراقاشتا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋە ئۆمرىنى ئىلىم تەھسىل قىلىش ۋە ئىلمىي ئىجادىيەت ئىشلىرىغا بېغىشلىغان. ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىدىن ھىجرىيىنىڭ 1234 - يىلى قاراقاشتا يېزىلغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

«تەزكىرەتۇلرىشات» ناملىق ئەسىرى بىزگە قەدەر يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭدا توغلۇق تۆمۈرخان ۋە مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئەۋلادىدىن تارالغان خوجىلارنىڭ نەسەبنامىسى (شەجەرىسى) ھەم ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرى سۆزلىنىدۇ.

«تەزكىرە تۇلرىشات» قا كىرگۈزۈلگەن بىر قىسىم شېئىرلارنى ئوقۇپ كۆرسەك، مۇھەممەت ئىۋەز قاراقاشىنىڭ يالغۇز تارىخچى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلغار پىكىرلىك ئادالەتپەرۋەر ھەم مەرىپەتپەرۋەر شائىرى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. ئۇ ھەق - ئادالەتنى نۇرلۇق قوياشقا ئوخشىتىپ، ئەلنى ئادالەت بىلەن باشقۇرۇش لازىملىقى، تەڭسىزلىك، زوراۋانلىقنىڭ ئەلگە ئاپەت خارابلىق ئېلىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى مۇلاھىزىلىرىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

ئەدلى نۇرى ئىرور جاھان ئافىرۇز،
پەرتەۋى مۇلك ئىچرە زۇلمەت سۆز.
ئەدلى ئىلە مەملىكەت قارار تاپار،
بازۇيى سەلتەنەت مادار تاپار.
ئەدلىدىن خەلق كامىياپ بولۇر،
زۇلۇمنىڭ ئالەمى خاراب بولۇر.
زۇلۇمدۇر رەنج، ئەدلدۇر راھەت،
ئەدلدۇر نەفئى، زۇلۇمدۇر ئاپەت...

شائىر ئىلىم - مەرىپەت توغرىسىدىكى قاراشلىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق يازىدۇ:

ئىلىم بىناسى ئىرۇر ئانداغ بەند،
يەتمەس ئانىڭ كەنگۈرىسىگە كەمەند...
... بارچە ھۈنەرگە ئىرور گۈل تاج سەر-
گۈخشىمىغاي ئىلىمگە ئۆزگە ھۈنەر.
گەرچە موھسىل جىگەردىن خۇن قىلۇر،
ئاخىر ئانىڭ تۇپراقىنى ئالتۇن قىلۇر...

ئاخۇنئاغىچا

ئاخۇنئاغىچا 1810 - يىلى ھازىرقى خوتەن ناھىيىسى باغ

يېزىسى ئاتچۇي كەنتىدە تۇغۇلغان. ئۇ مەشھۇر خەلق داستانى «ئابدۇراخمان خان خوجا» دا مەدھىيىلەنگەن ياقۇپ بەگ ئىستىبلاچىلىرى تەرىپىدىن قەتلى قىلىنغان ئابدۇراخمان خان خوجا (1833 — 1863) نىڭ ئانىسى. ئاشۇ خەلق داستانىدىكى كۆپلىگەن قوشاقلار ئاخۇنئاغىچا تەرىپىدىن توقۇلغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ئاخۇنئاغىچا كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغان. ئۇنىڭ قوشاقلىرىدا قەھرىمانلىق ۋە خەلقچىللىق مەدھىيىلەنگەن، ھەسرەت - نادامەت تولۇق ئىپادىلەنگەن. بۇ ئەسەرلەر مەتبۇئاتلىرىمىزدا ۋە رۇس شەرقشۇناسى رادلوۋ ئەسەرلىرىنىڭ 6 - تومىدا ئېلان قىلىنغان.

ئىسمەتۇللا بىننى نىمەتۇللا

«تەۋارىخى مۇسقىييۇن» («مۇزىكىچىلار تارىخى») ناملىق رىسالىسى بىلەن تونۇلغان موللا نىمەتۇللا ئوغلى موللا ئىسمەتۇللا (موجىزى) نىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى بىز ھازىرچە ئۇنىڭ ئەسىرىنىڭ مۇقەددىمە ۋە خاتىمە قىسمىدا بېرىلگەن بايانلاردىن ئېلىپ كېلىۋاتىمىز.

موجىزى «تەۋارىخى مۇسقىييۇن» نى 1828 - يىلىدىن باشلاپ چىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن خوتەنگە ھاكىمبەگ قىلىپ تەيىنلەنگەن ئەلىشىرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن مىلادىيە 1854 — 1855 - يىللىرى يېزىپ چىققان. بۇنىڭدىن، موجىزىنىڭ XIX ئەسىردە خوتەندە ياشاپ ئىجاد ئەتكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن.

«تەۋارىخى مۇسقىييۇن» دا ئەلىشىر ھاكىمبەگ تىلىدىن موجىزى تەرىپىگە بېرىلگەن مۇنداق جۈملىلەر بار: «سەنكىم كەسبىڭ ھەم مۇسىقىدۇر ھەم ئەبيات مەملىكەتىنىڭ بۇلبۇلۋار سۇلتانى، ئەبيات مۇلكىنىڭ تۇتى شىرىن لىنسانىدۇرسەن ھەم خۇش پۈتكۈچى ھەم دىلكەش ئەيتقۇچى سەندۇرسەن». بۇ تەرىپلەردىن موللا ئىسمەتۇللا مۆجىزىنىڭ ئۆز دەۋرىدە داڭلىق سازەندە، ئەدىب ھەمدە ئۇستا خەتتات، ماھىر ناخشىچى ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىدىن پەقەت بىزگە تارىخىي - ئەدەبىي تەزكىرە تىپىدىكى ئەنە شۇ ئەسىرىدىلا يېتىپ كەلگەن.

ئۇشۇراخۇن غەرىبى

خوتەندە تۇغۇلۇپ ياشاپ ئىجاد قىلغان شائىر ئاشۇراخۇن غەرىبى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

1833 ـ يىلى تۇغۇلغان، تولۇق ئىسمى ئۇشۇرئاخۇن ئىبىن ئىسماي
ئىبنى مۇھەممەت بولۇپ، غەربى ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. غەربىنىڭ
XIX ئەسىرنىڭ 60 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا يازغان «ئەمىر ئالىي
ناملىق داستانىمۇ موللا بىلال نازىمى، موللا شاكىر، ئاسىيىنى
ئەسەرلىرىگە ئوخشاش 1864 — 1867 ـ يىللار ئارىلىقىدا شىنجاڭ
بولۇپ ئۆتكەن زور ئىجتىمائىي، تارىخىي ۋەقەلەرگە بېغىشلانغان
شائىر ئۆز داستانىدا ئەنە شۇ يىللاردا كۆتۈرۈلگەن خەلق
قوزغىلاڭلىرى ھارپىسىدىكى خەلق تۇرمۇشىنى ناھايىتى ئېنىق
ئوبرازلىق قىلىپ تەسۋىرلىگەن:

«ئالۇر ئېردى ئالباڭ قويۇپ نەچچە ئات،
كى بەرسە تۈگىمەس ئالۇر ئېردى يات.
كى خام، ياختا، ئايلىق، چاپانلىق يولى،
كى ئۆتشۈرىكەتتىن ئالۇر بىر يولى.
كى يىغلار ئېردى كىچە ـ كۈندۈز ئېرىغ،
مۇسۇلمانلارنىڭ رەڭگى بولدى سېرىغ.»

ئۇشۇراخۇن غەربىنىڭ خەلق دۇشمەنلىرىنىڭ ماھىيىتى
قارىتىپ ئېيتقان تۆۋەندىكى مىسرالىرى، خەلق ماقال ـ تەمسىللىرى
بەدىئىي ئەدەبىياتتا ئىجادىي پايدىلىنىشىنىڭ ئۈلگىسىدۇر:

«قارا يۈگىنى ھەر قانچە يۇۋغان بىلەن،
ئاقارغايمۇ سۇ ئىچرە تۇرغان بىلەن.»

شائىرنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى، باشقا ئىجادىي مىراسلىرى
ھازىرچە مەلۇم ئەمەس.

سارىخان بانۇ

سارىخان بانۇ 1835 ـ يىلى خوتەندە تۇغۇلغان. ئۇ بالىلىق
ياشلىق مەزگىللىرىدە گويا، يەكەن قاتارلىق جايلاردا ياشاپ
يەكەندىكى خەلق ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ جەڭگىۋ
قوشاقلىرى ئارقىلىق خەلقنى ئويغاتقان ۋە جاسارىتىنى نامايا
قىلغان. ئۇنىڭ چىن ھېسسىياتقا باي ئوتلۇق شېئىرلىرى خەل
ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. بىر قىسىم شېئىرلىرىنى رۇسىيىلە

مەشھۇر شەرقشۇناس رادلوف ئۇز ئەسەرلىرىنىڭ 6 - تومىدا ئېلان قىلغان.

جەڭگىۋار خەلق قوشاقچىسى سارىخان بانۇ 1865 - يىلى يەكەندە ئالەمدىن ئۆتكەن.

دىلبەر دورغا

شائىر دىلبەر دورغا تەخمىنەن 1814 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ پۇرچاقچى يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، 1887 - يىلى 73 يېشىدا ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىنلا ئەقىللىق، زېرەك ئۆسكەن. ئۇ ئائىلە تەربىيىسىدىن كېيىن ئۇز يېزىسى ۋە ناھىيە بازىرىدىكى داڭلىق مەدرىسلەردە ئىلىم تەھسىل قىلىپ دىنىي ئىلىم بويىچە يۇقىرى مەلۇماتلىق بولغان. شائىر دىلبەر دورغا شوخ، چاقچاقچى، سۆزمەن ئادەم بولغانلىقتىن، يېزا بەگلىرى ئۇنى ئۇز يېنىغا تارتىپ مىرزابەگ ھەم دورغا (خىزمەتچى) قىلىپ تەيىنلىگەن.

شائىرنىڭ 70 ياشتىن ئاشقان نەۋرىسى مەتنۇرى دىلبەر شائىر ھەققىدە مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ: دادامنىڭ ئىسمى دىلبەربەگ، بوۋامنىڭ ئىسمى دىلبەر دورغا، ئاتا - بالا ئىككەيلەننىڭ ئىسمىنىڭ مۇنداق ئوخشاش بولۇشى بوۋام دىلبەر دورغىنىڭ شائىرلىق نامىنى كىچىكىمدە كۆپ ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭ قومۇش قەلەم بىلەن يازغان شېئىر كىتابلىرىنىمۇ كۆرگەن. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ كىتابلار يوقىلىپ تۈگىدى...

شائىر دىلبەر دورغىنىڭ 100 يىللاردىن بېرى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ ساقلىنىپ كېلىۋاتقان «مەزلۇملار ئاھى» ناملىق 21 كۇپلېتلىق شېئىرى تا بۈگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن.

مۇبالىغىدىن خالىي بولۇشى، تىل ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى پاك-سادىلىقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان بۇ مۇخەممەسنىڭ نەشرىيات ياكى مەتبۇئات بولمىغان ئاشۇ زاماندا يېزىلىپ، تا بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ كېلىشى تاسادىپىي ئەمەس. بۇ ئەسەر ئۆتمۈشتىكى ئېغىر كۈنلىرىمىزنىڭ جانلىق گۇۋاھچىسى بولۇش بىلەن تارىخىي قىممەتكە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ كىشىنى يىغلاتقۇدەك تەسىر كۈچكە ئىگە بولغانلىقى تۆپەيلىدىنمۇ قەدىرلىك ئەدەبىي مىراستۇر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شائىر دىلبەر دورغىنىڭ بۇ ئەسەرنى مەيدانغا چىقارغان ۋاقت جۇڭگو ئىمپېراتورى شۇەنتۇ دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ.

تارىختىي خاتىرىلەرگە قارىغاندا، شۇەنتۇڭ خانىنىڭ دەۋر (ھىجرىيە 1260 - يىلى) مىلادىيە 1844 - يىلى ئىچكى ۋە تاشق جەھەتتىكى بەزى سەۋەبلەر بىلەن مەركەز شىنجاڭغا مالىيە جەھەتتىن ياردەم بېرەلمەيدىغانلىقىنى شىنجاڭدىكى ھەربىي ۋە مەمۇر ئەمەلدارلارغا ئۇقتۇرىدۇ. بۇ ئەمەلدارلار يەرلىك ۋالى، بەگلەر بىلە كېڭىشىپ ئىمپېراتورغا: «مەركەز ئىقتىسادىي خىراجەت بېرەلمىسە شىنجاڭنى شىنجاڭنىڭ مالىيىسى بىلەن تەمىن ئەتسەك...» دەپ ئىلتىماس سۇنۇپ، شۇەنتۇڭ خانىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالىدۇ. شۇندا قىلىپ ئالۋان - سېلىق كۆپىيىپ كېتىدۇ. شەھەر كوچىلىرىغا «مۇنچە يامبۇ بەرگەن كىشىنى بەگ قىلىمىز»، «مۇنچە پۇل بەرگەن ئادەمگە پالانى ئەمەلنى بېرىمىز» ۋەھاكازا دېگەن ئېلانلار چاپلىنىدۇ. پۇلى بار يامان ئادەملەر ئەمەلنى بەس - بەس بىلەن سېتىۋېلىپ ئىش بېشىغا مىنىدۇ. ئۇلار ئەمەل سېتىۋېلىشقا سەرپ ئەتكەن پۇللىرىنى بىرنى ئون، بەلكى يۈز قىلىپ خەلق ئۈستىگە چاچىدۇ. بۇ مەزگىلدە ئالۋان - ياساق، ھاشار - سەيسە پۇللىرى ۋە ئاجايىپ - غارايىپ ئىسىملار قويۇلغان باج - خىراجلار خەلق ئۈستىگە چېچىلىدۇ. خەلقنىڭ دەرمانى قۇرۇيدۇ. ئادەملەر سىياسىي، ئىقتىسادىي زۇلۇمغ چىدىيالماي ئۆز ماكانىنى، ئۆي - جايلىرىنى تاشلاپ ياقا يۇرتلارغ قېچىپ بېرىپ تىلەمچىلەرگە ئايلىنىدۇ...

يەر - زېمىن ئىگىلىرى ئالۋاننىڭ كۆپلۈكىدىن تويىدۇ. يەر سۇلىرىنى باشقىلارغا ئىجارىگە بەرسە ئالمايدىغان ئەھۋاللار تۇغۇلىدۇ. بۇ زۇلۇملار راشىددىنخان غوجا باشچىلىقىدا قوزغالغان كۇچار دېھقانلار قوزغىلىڭى (1864- يىللىرى) ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن خوتەن، قەشقەرلەردە كۆتۈرۈلگەن خەلق ئىنقىلابىلىرىغىچە داۋام قىلىدۇ. شائىر دىلبەر دورغا خەلق زۇلۇم چەككەن ئەنە شۇ زاماندا ياشىدى، خەلقنىڭ ئاھۇ - زارىغا ھەمنەپەس بولدى. دىلبەرنىڭ «مەزلۇملار ئاھى» ناملىق مۇخەممەس شەكلىدە يازغان شېئىرى ئەنە شۇ تارىخي كۆڭلەرنىڭ ساداسىدۇر.

قاسىمى

پاساھەتلىك غەزەللىرى ۋە نەزم - نەسىرلىك ئەسەرلىرى بىلەن

ئۆزىنىڭ يۇقىرى ئىستىبداتىنى نامايان قىلغان قاسىمى 1850 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە ياشاپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى گۇما ناھىيىسى كىلىياڭ يېزىسىدا ئۆتكۈزگەن.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا، قاسىمى «تەزكىرەئى ئارسلانخان» ناملىق 2 مىڭ 112 مىسرالىق نەزمىي تارىخىي داستان يېزىپ، سۇتۇق بۇغراخاننىڭ نەۋرىسى ئارسلانخاننىڭ خوتەن رايونىغا ئىسلام دىنىنى تارقىتىش جەريانلىرىنى تەسۋىرلىگەن.

قاسىمىنىڭ «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1993 - يىلى 3 - سانى ئارقىلىق، ئابدۇقادىر سادىر تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلاپ ئېلان قىلىنغان «سۆيگۈ مەكتۇپلىرى» ناملىق نەسرىي - نەزمىي ئەسىرى ۋە 42 بېيىتلىق ئالتە پارچە غەزىلى كەڭ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

مۇھەممەد رەسۇل شەۋقى

يېقىندا تېپىلغان «دىۋان شەۋقى» ناملىق قىممەتلىك كىتاب ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ تارىخىي خەزىنىسىگە يېڭىدىن تىزىلغان بىر مەرۋايىتتۇر. دىۋانىنىڭ ئاپتورى مۇھەممەد رەسۇل (شەۋقى قەلەم ئىسمى) 1853 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن.

بىزگە مەلۇم بولغان خېلى زور ھەجىملىك بۇ قولىيازما غەزەللەرنى ئاساس قىلىپ، رۇبائىي، مۇخەممەس، مۇسەددەس، مۇسەببەلەردىن تۈزۈلگەن دىۋاندۇر. خەلق ئارىسىدا ئابدۇرۇسۇل ئاخۇنۇم دەپ ئاتىلىدىغان بۇ زاتنىڭ شېئىرلىرىنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا كۆپىنچىسى دىنىي تېمىدىكى شېئىرلار بولۇپ، ئىسلام دىنىنىڭ مۇھىم قائىدە - يوسۇنلىرىنى شەرھلەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا تارىخىي، ئىجتىمائىي ھادىسىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، شۇنداقلا مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان شېئىرلارمۇ خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. قولىيازمىدىكى ئەسەرلەر پىكىرنىڭ چوڭقۇرلۇقى، تىلىنىڭ راۋانلىقى، قاپىيىسىنىڭ مۇكەممەللىكى، مەزمۇنىنىڭ موللۇقى بىلەن ئاپتورنىڭ ئەينى دەۋردە يېتىلگەن ئالىم ئىكەنلىكىنى تەخمىن قىلىشقا مۇمكىنچىلىك بېرىدۇ. قولىيازما ئىچىدە يەنە پارس تىلىدا يېزىلغان شېئىرلارمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شائىر مۇھەممەد رەسۇل شەۋقىنىڭ «دىۋان شەۋقى» ناملىق كىتابىدىكى بىر بۆلۈك شېئىرلار «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىللىق 20 - سانىغا بېرىلىپ، كەڭ جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتى. شۇ سان ژۇرنالدا ئېلان قىلىنغان 1 مىڭ 412 مىسرالىق غەزەل ۋە 42 مىسرالىق مۇسەببەدىن ئۇنىڭ يۇقىرى تالانتىنى ئەسەرلىرىنىڭ خەلقىمىز ئۈچۈن زور مەنىۋى بايلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. نەشرگە تەييارلىغۇچىلار مۇنداق دەيدۇ: «بۇ قوليازما شائىرنىڭ ھەممە ئىجادىي ئەمگىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تولۇق توپلام بولماستىن، بەلكى مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا كۆچۈرگۈچى تەرىپىدىن دىنىي مەزمۇندىكى شېئىرلىرىلا تاللىنىپ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى بولۇشى مۇمكىن. شائىرنىڭ ھايات پائالىيىتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى، دىۋانىنىڭ باشقا نۇسخىلىرى توغرىسىدا تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىش تەتقىقاتچىلىرىمىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى مۇھىم ۋەزىپىلىرىدىن بىرى».

ئومۇمەن، «دىۋان شەۋقى» دىن ئىبارەت بۇ قىممەتلىك ئەدەبىي مىراسنىڭ تېپىلىشى ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىغا يەنە بىر يېڭى مەزمۇن قوشقانلىقى بىلەن خاراكتېرلىكتۇر.

توخسۇن توختى

توخسۇن ھاجىم دىداكتىك شائىر ۋە تارىخچى. 1859 - يىلى چىرا ناھىيىسىنىڭ دامىكۇ يېزىسىدىكى چوقۇباش كەنتىدە توختىباي سوپى ئىسىملىك يوقسۇل ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيىسى ئاستىدا دەسلەپكى ساۋادىنى چىقارغاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىدىكى چىرا بازىرىدىكى مەدرىسلەرگە كىرىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان. شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن پىششىق تونۇشۇپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتكە چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان، دىن، تارىخ، خەتتاتلىق ئەخلاقشۇناسلىق پەنلىرى بويىچە يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان ئاتىسىدىن غىجەك چېلىشنى ئۆگىنىپ، بۇ جەھەتتىمۇ بەلگىلىك ماھارەت يېتىلدۈرگەن. كېيىنكى ئۆمرىنى ئۆز يۇرتىدا مۇدەررىسلىك قىلىش ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈزگەن.

توخسۇن ھاجىم 1928 - يىلى ھەج سەپىرىگە ئاتلانغان ۋە سەپەر جەريانىدا «ھەجنامە» («سەپەر خاتىرىلىرى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ناملىق

داستاننى يېزىپ چىققان. 206 بەت، 1 مىڭ 102 كۇپلېت، 4 مىڭ 408 مىسرادىن تەركىب تاپقان بۇ چوڭ ھەجىملىك داستاندا شائىرنىڭ تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرى، ھەج سەپىرىدە كۆرگەن - بىلگەنلىرى تېما قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىجتىمائىي، دىنىي، ئەخلاقىي، پەلسەپىۋى كۆز قاراشلىرى ئۆزىگە خاس بەدىئىي يول بىلەن ئوبرازلىق، جانلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. يىپەك يولىدىكى مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشى، ئۆرپ- ئادىتى، دىنىي ئېتىقادى، مەدەنىيىتى، ئېتنوگرافىيىسى ھەققىدە قىممەتلىك مەلۇماتلار بېرىلگەن.

شائىر يەنە ئۆز ئۆمرىدە «ۋەسىيەتنامە» ناملىق دىداكتىك ئەسىرىنى، كۆپلىگەن غەزەل، مەسنەۋىي، مۇرەببە، رۇبائىيلارنى، ئىسلام تارىخىغا ئائىت قىسسەلەرنى يېزىپ دىۋان قىلىپ قالدۇرغان. بىر قىسىم شېئىرلىرىنى ئۆزى ياساپ ساتقان يەلپۈگۈچلەرگە ھۆسنخەت قىلىپ يېزىپ چىققان.

شائىر يۇقىرىقىلاردىن باشقا، «قۇرئان كەرىم»، «مۇھەببەتۇل مەسلىمىن»، «كاسىپلار رىسالىسى»، «سۇلتان ئارىفىن»، «مىرغىياسىدىن» قاتارلىق كىتابلارنى پاتلىق خوتەن قەغىزىگە چىرايلىق قىلىپ كۆچۈرۈپ چىققان. ئۇ يېزىپ قالدۇرغان ۋە كۆچۈرۈپ چىققان ئەسەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى خىلمۇخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىز - دېرەكسىز يوقۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، بىر قىسىملىرى ئۇنىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇقادىر توخسۇندا ساقلىنىۋاتىدۇ.

شائىر توخسۇن ھاجىم 1942 - يىلى 23 فېۋرال (دۈشەنبە) 84 يېشىدا كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە ئۆز يۇرتىدىكى لەڭگەر زاراتگاھلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

موللا قۇربان

شائىر موللا قۇرباننىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرى ۋە «داستانىي ئىمام جەئفەرى سادىق» ناملىق داستانىدىن تەشكىل تاپقان بىر قولىيازما توپلىمى 1986 - يىلى خوتەن شەھىرىدىن تېپىلغان.

قولىيازما 200 بەتتىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ 152 بېتىگە موللا قۇرباننىڭ شېئىرلىرى ۋە داستانى كۆچۈرۈلگەن. قولىيازمىدىكى شېئىرلاردىن بۇرۇنراق يېزىلغىنى، 1854 - يىلى يېزىلغان بىر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەرسىيە بولۇپ، شېئىرلارنىڭ 1859 — 1860 - يىللىرى، داستان
1870 — 1871 - يىللىرى كۆچۈرۈلگەنلىكىگە قاراپ، شائىر م
قۇربانىنىڭ XIX ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدىن 70 - يىللىرىغىچە بول
ئارىلىقتا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى ھېس قىلىش مۇمك
شائىر موللا قۇربانىنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەقق
ئېنىق مەلۇمات يوق. شائىرنىڭ چىرىيىدىكى ئىماملا مازىرىن
تەرىپلەپ يازغان بىر شېئىرىدىكى:

«تەمامى مىلك چىرا ـ گىت، قۇشلىرىدۇرمىز بۇ دەرگاھىنىڭ
چىرا ئادەملەرى بولسۇن ۋەيا بولسۇن گۈلەخمارى».

دېگەن مىسرالاردىن ئۇنىڭ يۇرتىنىڭ چىرىيە ئىكەنلىكىنى پەر
قىلىش مۇمكىن. شائىر ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىنى كېرىيە
خوتەنلەردە ئۆتكۈزگەن. ئۇ بۇ ھەقتە مۇنداق دەپ يازغان:

گاھى كېرىيە گاھى خوتەندە يۈرۈپ،
ئۆتمادىمۇ ئۆيىمۇ بىر ۋەتەندە يۈرۈپ.»

شائىر موللا قۇربان ئۆز شېئىرلىرىدا يەنە ئۆزىنىڭ ئاتا
ئانىسىدىن كىچىك قىلىپ يېتىملىك، غېرىبلىقتا كۆ
ئۆتكۈزگەنلىكىنى يازغان ھەمدە ئۆز ئائىلىسىنىڭ غۇربەتلى
تۇرمۇشىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

«شەھرى غۇربەتكە تۇشۇپ بولمادى بىزگە كەلمەك،
تۇگەگەچ ئاشلىقىمىز بولدى بەغايەت تەڭلىك.
نەفسىگە بەرگەلى ھېچ نەرسە تاپالماي قۇربان،
خارلىقغە قالادۇر گاھى مۇبارەك رەمازان.
بالالارغە بولادۇر كەرسەنەلىك بىرلە زۇلۇم،
گۇرۇپ ئالماققا ھۆكمۇم يوق، ساتىپ ئالماققا پۇلۇم.
ئام تېپىشىپ قىلسام گوغرىلىق تېخى ھەم بولماغۇدەك،
بەگلەرىم تۇتسە، تۇتۇپ جاننى تىرىك قويماغۇدەك.»

شائىر موللا قۇربان ئۆز شېئىرلىرىدا زامانىسىنىڭ رى
زىددىيەتلىرىنى چىنلىق بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈشكە تىرىشقان بولۇ

بۇ خىل ئىجابىي تەرەپلەر ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا كۆزگە خېلى كۆپ چېلىقىدۇ.

مولللا قۇربانىنىڭ شېئىرلىرىدىن، ئۇنىڭ ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئىقتىدار ۋە ئۇرىگىناللىقىغا ئىگە شائىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىش مۇمكىن. بۇنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىسى شائىرنىڭ نەۋائى غەزەللىرىگە يازغان مۇخەممەسلىرىدە روشەن كۆرۈلىدۇ. بۇ مۇخەممەسلەر مەيلى مەزمۇن ياكى شەكىل جەھەتتىن بولسۇن، ئاساسىي غەزەل بىلەن ياخشى ماسلاشقان.

توختى غەرىبى

164 بەتلىك «تۇھفەتۇل ئۇششاق سانى» (ئاشىقلار تۆھپىسىنىڭ ئىككىنچىسى) ناملىق لىرىك غەزەللەر توپلىمىنىڭ ئاپتورى مولللا توختى غەرىبى (ئۆزىنى توختى خاكسار دەپمۇ ئاتىغان) 1861 - يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ جىيا يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. شائىرنىڭ بۇ كىتابىنىڭ باش قىسمى مۇخەممەس بولۇپ، 30 كۇپلېت (مۇقەددىمە سۈپىتىدە بىر كۇپلېت يازغان بولۇپ، جەمئىي 31 كۇپلېت) مۇخەممەسنىڭ ھەر كۇپلېتىنىڭ باش ھەرپىنى «ھۇرۇفى ھىجا» (ھىجا ھەرپلىك) شەكلىدە يازغان. قالغانلىــــرى مۇناجاد (مۇستەھزاد، مۇرەببە)، نەدامەت ئۆمىر مازى، سەرگۈزەشت، نەسىھەت، ئىشق مەجاز، مۇخەممەس نەدامەت، ھەسرەت قاتارلىق ماۋزۇلاردا يېزىلغان. شېئىرلارنىڭ تىلى تاۋلانغان، مەزمۇنى تىرەن بولۇپ، تەنقىــدىي رېئالىزملىق پۇراق بىر قەدەر قويۇق، شائىر 1951 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن، ئۇنىــڭ قەبرىــسى يورۇڭقاش دەرياســىنىــڭ شەرقىــي قىرغىقىدا.

سۈپۈرگى سانجارى

XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تېگىشلىك تۆھپە قوشقان لىرىك شائىر مولللا سۈپۈرگى سانجارى (سانجارى شائىرنىڭ تەخەللۇسى) 1864 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ پىشنا يېزىسى قىشلاق ئالدى كەنتىدە ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

ئۇنىڭ دادىسى مولللا توختى مەرىپەتپەرۋەر ئادەم بولۇپ، ئەرەب،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمى ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

پارس، ئوردۇ تىللىرىغا پىششىق، شەرىئەت ئەھكاملىرىغا قابىل، هۆرمەتكە سازاۋەر مۆتىۋەر ئىدى. موللا سۈپۈرگى يېزىق ساۋاتىنى چىقىرىۋالغاندىن كېيىن شۇ زاماندىكى ئوقۇمۇشلۇقلاردىن «ئىبلىپبە»، «ھەپتىيەك»، «قۇرئان كەرىم»، «سوپى ئاللا يار»، «دىۋان ئەمىر نەۋائى»، «خوجاھاپىز» قاتارلىقلارنى پىششىق ئۆگەنگەنىدى. ئوغلىنىڭ بىلىمگە ئىشتىياقلىقىنى، زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى كۆرگەن دادا ئۇنى شۇ ۋاقىتتىكى مەشھۇر ئۆلىما مۆپتى ئىبراھىم ئەلەم ئاخۇنۇم ھوزۇرىغا تەربىيىلەشكە ئەۋەتىپ بېرىدۇ. موللا سۈپۈرگى بۇ يەردە بەش يىل تەلىم ئېلىش ئارقىلىق شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن پىششىق تونۇشۇپ چىقىدۇ. ئۇ ئىبراھىم ئەلەم ھوزۇرىدىكى ئوقۇشىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، يەكەندىكى ئابدۇلمەجىت ھىسار داموللىنىڭ مەدرىسىگە ئوقۇشقا بارىدۇ. ھىسار داموللا موللا سۈپۈرگىنىڭ ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنىڭ يۇقىرىلىقىنى، قەلەم جەھەتتىكى ئۆتكۈرلۈكىنى بايقاپ ئۇنى قەشقەر خانلىق مەدرىسىگە ئەۋەتىپ بېرىدۇ. موللا سۈپۈرگى قەشقەردە ئابدۇقادىر داموللا قاتارلىق ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەر بىلەن تونۇشىدۇ. ئۇ بۇ چاغلاردا ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق بىلىدىغان ھالەتكە يېتىدۇ. ئۇ 1885 - يىلى خانلىق مەدرىسىنى پۈتتۈرۈپ، مۇدەررىسلەر ۋە ئاتا-ئانىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئىلىم مەركىزى «كۆكۈلداش» مەدرىسىگە كىرىپ ئوقۇپ، شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ۋە ئىسلام پەلسەپىسىنى مۇتائىلە قىلىشقا باشلايدۇ. موللا سۈپۈرگى «كۆكۈلداش» نى تۈگەتكەندىن كېيىن، (1890 - يىلى) يۇرتى گۇمىغا قايتىپ كېلىپ، كېيىنكى ھاياتىنى مۇدەررىسلىك قىلىش، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش، تەرجىمانلىق، كىتاب توپلەش، مۇقاۋىلاش قاتارلىق ئىشلار بىلەن ئۆتكۈزۈپ، 1936 - يىلى 72 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ ئاددىيغىنە قەبرىسى قىشلاق ئالدى كەنتىدە ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە.

موللا سۈپۈرگى سانجارنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇپ يۈرگەن چاغلىرىدىن باشلانغان بولۇپ، ئۇ دەسلەپكى ئىجادىيىتىنى ئۆز ئانا تىلىدا باشلىغان. كېيىن ئەرەب، پارس تىلى بىلەن ئەسەر يېزىشقا كىرىشكەن. ئۇ ھاياتىدا «دىۋان غىياس»، «دىۋان سۈپۈرگى»، «غەرىب سانجارى»، «سۈپۈرگى ئاسى غېرىب»، «مەرسىيە غېرىب» قاتارلىق نەزمە ئەسەرلەرنى يازغان.

ئۇ يەنە، ئابدۇراھمان جامىنىڭ «نەپھاتىل ئونس» (ئۇلۇغلارنىڭ تەزكىرىسى) ناملىق ئەسىرىنى پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلغان.

موللا سۇپۇرگى ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن «سانجارى»، «غېرىبى» قاتارلىق تەخەللۇسنى قوللانغان. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، موللا سۇپۇرگىنىڭ يۇقىرىقى نادىر ئەسەرلىرى ئاپەتلىك يىللارنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتكەن، پەقەتلا «مەرسىيە غېرىب» ناملىق شېئىرىي دىۋانى ۋە «نەپھاتىل ئونس» ناملىق تەرجىمە ئەسىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

ئىسمائىل ھاجى

ئىسمائىل ھاجى 1867 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ (قوش ئوتاغ) يېزىسى ئىسمىسەلاھ كەنتىدە ئىختىساسلىق ئائىلىدە تۇغۇلغان. ياش ۋاقىتلىرىدا گۇما، قاغىلىق، يەكەن قاتارلىق جايلاردا ئوقۇپ بىلىم ئىگىلىگەن. 40 يېشىدا ھەج سەپىرىگە چىقىپ، كۆپلىگەن مۇسۇلمان دۆلەتلىرىدە زىيارەتتە بولغان. 1950 - يىلى ئۆز يۇرتىدا ۋاپات بولغان.

يەرلىكتە ئىسمىسەلاھ ھاجى دېگەن نامى مەشھۇر بولۇپ، تىرىكچىلىكىدە تېۋىپچىلىقنى قوشۇمچە كەسىپ قىلغان.

ئىسمائىل ھاجىنىڭ پەزىلىتىنى شائىرلىقتا، ئالىملىقتا، تىل ۋە خەتتاتلىقتا، ۋەتەنپەرۋەرلىكتە ھەمدە جەمئىيەت پائالىيىتىنىڭ ھەر قايسى تەرەپلىرىدە ئۇلۇغلاشقا ئاساس يېتەرلىكتۇر. ئۇ تەخمىنەن 60 يىلغا يېقىن ئۆمرىنى سەرپ قىلىپ، ئادەم ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىسە ئىشەنگۈسى كەلمىگۇدەك دەرىجىدە كۆپ شېئىرلارنى يازغان. ئۇ ئۇيغۇر، پارس، ئەرەب تىلىدا باراۋەر يازغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆز ئانا تىلىدا يازغان شېئىرلىرى (شائىر سانىسىزلىغان شېئىرلىرىنى دېگۇدەك يەككە - يەككە ۋاراقلارغا يازغان) مىڭ پارچە، پارس تىلىدىكى شېئىرلىرى بەش يۈز پارچە، ئەرەب تىلىدا يازغانلىرى تۆت يۈز پارچە دېگۇدەك كېلىدۇ. شۇنداق بولغاندا ئۇنىڭدىن تەخمىنەن 13 مىڭ كۇپلېت، 180 مىڭ مىسرالىق ئۇنچە - دۇردانىلەر خەزىنىسى غەنىيمەت قالغان بولىدۇ.

ئىسمائىل ھاجى ئالىملىقتا يېتىلگەن كىشى بولۇپ، دىنىي ئىلىمدە، تىل ئىلىمدە، ئىلمىي، بەدىئىي ۋە ئىلمىي بالاغەتتە،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىلمىي مەنتىق، ئىلمىي نۇجۇم، ئىلمىي تىبابەتتە ناھايىتى كەڭرى مەلۇماتقا ۋە كىتابىي مەنبەلەرگە ئىگە ئىدى. شائىر ئۆزىنىڭ ئىلمىدىكى ئەنە شۇنداق يېتەرلىك پەزىلىتى بىلەن يۇقىرىدا نامى زىكىر قىلىنغان ئالىم ـ ئۆلىمالار بىلەن تەڭ ئورۇن ساقلىغان.

ئۇ ئۆزىنى زىيارەت قىلىپ كەلگەن تەلەپكارلارنى، دىدار ئىزدەپ كەلگەن ھەر قانداق بىر مېھماننى ئالدى بىلەن ياخشى قارشى ئالاتتى. ئاندىن ئۇلاردىن «ئەشئار بىلەمسىلەر، قايسى زۇباندا بىلىسىلەر» دەپ سورايتتى. ئۆزى بولسا ھەر قايسى تىللاردا ئىپىسىل مەنىلىك، شېئىر-ھېكمەتلەرنى ئوقۇپ بېرەتتى.

شائىر ئىسمائىل ھاجى ئۆز يۇرتىنى قەدىرلەيدىغان ئالىيجاناب ۋەتەنپەرۋەر، قولۇم ـ قوشنا، قېرىنداشلىرىنى ئەزىزلەيدىغان مۇھەببەتۋار كىشى ئىدى. ئۇ تۇغۇلغان يۇرتى گۇما، ئىسمىسەلاھ قاتارلىق جايلارنى ماۋزۇ قىلىپ نەچچە ئونلىغان قەسىدىلەرنى يازغان، كۆپ قېتىم ئۆزىنىڭ مال ـ دۇنيالىرىنى سەرپ قىلىپ، باشقىلارنىڭ بېشىغا كەلگەن بالايىئاپەتلەرنى توسۇپ قالغان، يۇرتى ۋە خەلقىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن ئۆز بېشىغا كېلىدىغان ھەر قانداق خەۋپ ـ خەتەردىن قورقمىغان.

ئىلىم تارقىتىشتا قورقماس تەجەللى دۇنياۋى ئىلغار پەن بىلىملىرىنى ئۆز ۋەتىنىدە تەشۋىق ئەتكەنلىكى ۋە يۈكسەك شان - ئابرۇيغا نائىل بولغانلىقى سەۋەبلىك كۆپلىگەن ھەسەت ئوقلىرىغا، تۆھمەت تاشلىرىغا گىرىپتار بولۇپ قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا، ئۇنى گۇمىغا يۆتكەپ كېلىپ قوشتاغدىكى ھاۋالىــق جاي «كۆھتام»غا ئورۇنلاشتۇرۇپ بىر نەچچە يىل پەرۋىش قىلغان. بۇ ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئارىدىكى مۇھەببىتى، سۆھبەت ـ مەئىشەتلىرى، ئىلمىي ھەمكارلىقى توغرىسىدا تەپسىلىي توختالمىسا، قىمۇ ھەر قايسى ئوقۇرمەن ئۆز تەسەۋۋۇرلىرى بويىچە نەتىجىلەنسە ئارتۇق كەتمەيدۇ.

شائىر ئىسمائىل ھاجىنىڭ ھاياتى، ئىلمىي پائالىيەتلىرى، تۇرمۇش ئادەتلىرى، كونكرېت تەپسىلاتلىرى توغرۇلۇق تېخى ئىدىتلىق تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلمىدى. پەقەت شائىرنىڭ تېپىلغان ئەسەرلىرى رەتلىنىپ، شېئىرلىرىنىڭ بىر قىسمىدىن تۈزۈلگەن دىۋانى نەشر قىلىندى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى يىغىش، رەتلەش، نەشرگە تەييارلاش ۋە شائىرنىڭ قەبرىگاھىنى ياساش ئىشلىرىغا ئەدىب مۇھەممەت چاۋار ئالاھىدە خالىسلىق كۆرسەتتى.

ھاپىز ئىبراھىم

گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسى ئىسمىسەلاھ كەنتىدىكى كىشىلەر تەرىپىدىن كىلىياڭ ھاپىز ئاخۇنۇم دېگەن نام بىلەن ئاتالغان بۇ ھۆرمەتلىك كىشى كەسپىي مۇدەررىس، شائىرلىقتا يۇقىرى ئىستېداتقا ئىگە بولۇپ، كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغان ۋە شاگىرتلىرىغا ئۆگەتكەن. خەلق ئارىسىدا يۇقىرى ھۆرمەتكە ئىگە بولغان كىلىياڭ ھاپىز ئاخۇنۇم 1870-يىلى تۇغۇلۇپ، 1945 - يىلى ۋاپات بولغان.

سىدىق روزى

20 - ۋە 40 - يىللار ئىجتىمائىيىتىنى قويۇق لىرىك ھېسسىيات، يەرلىك ئالاھىدىلىك ۋە بىر قەدەر يۇقىرى بەدىئىي تىل ۋاستىسى ئارقىلىق ئەكس ئەتتۇرۇپ، يەڭگىل خەلق قوشاقلىرى شەكلى بىلەن بىر بۆلۈك شېئىرىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن شائىر سىدىق روزى 1875 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىدە تۇغۇلۇپ ئىجاد قىلغان. ئۇنىڭ بىر دەپتەرلىك شېئىرىي ئەسەرلىرى بولۇپ، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1988 - يىللىق 5 - سانىدا ماخمۇتجان ئىسلام تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ ئېلان قىلىنغان بەش پارچە شېئىرى (422 مىسرا) دىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىلغار پىكىر، خەلقچىللىق ۋە ھەققانىيەتنى ياقىلاش ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ.

سىدىق روزى 1950 - يىللىرى ئالەمدىن ئۆتكەن.

غەرىب خەستە

«ھەمزەنامە» ناملىق زور ھەجىملىك داستاننىڭ ئاپتورى غەرىب خەستە XIX ئەسىردە خوتەندە تۇغۇلۇپ ياشاپ ئۆتكەن. 1881 — 1882- يىلى كۆچۈرۈلگەن «ھەمزەنامە» داستانىدا، ئىسلامىيەت دۇنياسىدىكى مەشھۇر تارىخىي شەخس ئەمىر ھەمزە ساھىبقىراننىڭ ھاياتىي پائالىيەتلىرى، ئاجايىپ - غارايىپ سەزگۈزەشتلىرى تەسۋىرلەنگەن. داستاندا نۇشىرۋان ئادىل، ئىسكەندەر قاتارلىق نۇرغۇن تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازى تەسۋىرلەنگەن. بۇلار گەرچە

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تارىخىي شەخسلەر بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار شائىرنىڭ يۈكسەك بەدىئىي ماھارەتلىك قەلىمى ئاستىدا، بەدىئىي ئوبراز سۈپىتىدە يارىتىلغان.

مۇھەممەت ئەيسا

مۇھەممەت ئەيسا 1884 - يىلى چىرا ناھىيە نۇرى يېزىسىدا مەرىپەتپەرۋەر دىنىي زات ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1957 - يىلى 73 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

شائىر ھىجرىيە 1351 - يىلى (مىلادىيە 1932 - يىلى) ھەجگە بېرىپ، ھىجرىيىنىڭ 1352 - يىلى (مىلادىيە 1933 - يىلى) قايتىپ كەلگەن. ھەج سەپىرى جەريانىدا ۋە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن «تەئرىفاتىل ھەرەمەين» (ھەرەمنىڭ تەئرىپى) ناملىق ئەسەرنى يېزىپ تاماملىغان. شائىر «ھەج پەزىلىتىنىڭ بايانى» دېگەن چوڭ ھەجىملىك شېئىرىدىكى بېشارەتلەردىن شائىرنىڭ يەنە بىر دىۋانىنىڭ 40 - يىللار ئوتتۇرىلىرىدا ياكى ئاخىرلىرىدا تۈزۈلگەنلىكىنى ھەم شۇنىڭ بىلەن ئىجادىيىتىدىن يەكۈن چىقارغانلىقىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ.

مۇھەممەت ئەيسا ھاجىم ئۆزىنىڭ قىسقىغىنە ئىجادىي پائالىيىتى داۋامىدا «مەجمۇئەتۇن نىسائىھە» (نەسىھەتلەر توپلىمى)، «تەئرىفاتىل ھەرەمەين» (ھەرەمنىڭ تەئرىپى) ناملىق ئىككى كىچىك دىۋان تۈزگەن. ئۇنىڭ 2 - دىۋانى «تەئرىفاتىل ھەرەمەين» نىڭ شائىر ئۆز قولى بىلەن رەتلىگەن نۇسخىسى چىرا ناھىيە نۇرى يېزىسىدا ئولتۇرۇشلۇق پەرزەنتى سىراجىدىن ھاجىمدا ساقلانماقتا.

مەخسۇت نۇرۇللا

ئۆزىنىڭ ئەتراپلىق بىلىمى، ئون نەچچە ئەۋلادتىن باشلاپ داۋاملاشقان تېبابەتچىلىك كەسپى بىلەن «تىببىي تەھشىرىھ» (تىببىي ئاناتومىيىسى)، «تىببىي خۇلاسە» (يېڭى رېتسېپلار توپلىمى)، «تاشقى كېسەللەرنى ئۇيغۇر تېبابىتىدە داۋالاش» قاتارلىق مەزمۇنى كەڭ تىببىي ئەسەرلەرنى يازغان مەخسۇت ئاخۇنۇم 1888 - يىلى گۇما ناھىيىسىدە تېۋىپ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 17 يېشىدىن تارتىپ مەدرىسلەردە ئوقۇش داۋامىدا ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگىنىپ، شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرىگە ئىشتىياق

باغلاپ، يەڭگىل ۋەزىنلىك شېئىرلارنى يازغان. شائىرنىڭ ئىجادىيەت مېۋىلىرى خېلىلا كۆپ بولسىمۇ، سورۇقچىلىقلار تۈپەيلىدىن يوقىلىپ كەتكەن. پەقەت 118 مىسرادىن ئارتۇق ئەسەرلىرى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا هازىرجاۋابلىق ۋە تېپابەت كەسپىگە زىچ ياندىشىشتەك ئالاھىدىلىكلەر بار.

كامالەتكە يەتكەن تېۋىپ ۋە شائىر مەخسۇت نۇرۇللا ئوغلى 1985- يىلى 3 - ئىيۇن 97 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

سېلىم ئەلەم

شائىر سېلىم ئەلەم 1889 - يىلى چىرا ناهىيىسىنىڭ ئىماملا (هازىرقى بوستان) يېزىسىدا مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئۆز مەھەللىسىدە دىنىي ساۋادىنى چىقارغاندىن كېيىن كېرىيە، خوتەن ۋە قەشقەردىكى داڭلىق مەدرىسلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇ بىر قانچە يىللىق ئوقۇش هاياتىدا ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن.

سېلىم ئەلەم ئۆزىنىڭ ئۆمۈر مۇساپىسىدە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، كۆپلىگەن شېئىر - قوشاق، چاقچاق - لەتىپىلەرنى يازغان. ئۇنىڭ دوست - يارەنلىرىنىڭ ئەسلىشىچە، ئۇ زېھنى ئۆتكۈر، تەپەككۇرى كۈچلۈك، خەلق تىلىغا باي بولغان، مەلۇم ۋەقە - هادىسە ئۈستىدە هازىرجاۋابلىق بىلەن نەزمە توقۇيدىغان كىشى بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىجادىيەتلىرىدىن دىۋان (توپلام) تۈزگەن بولسىمۇ، تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن يوقىلىپ كەتكەن. شائىرمۇ زامان دېشۋارچىلىقلىرىنى يەتكۈچە تارتىپ 1961 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

سېلىم ئەلەمنىڭ تەرجىمىھالى ۋە 62 بېيتلىق 12 پارچە شېئىرى چىرا ناهىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى ۋە يازغۇچىلار جەمئىيىتى تەرىپىدىن ئىشلەنگەن «ئانار چېچەكلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1995 - يىللىق 3 - سانىدا مۇھەممەتجان ئىسمايىل تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، ئېلان قىلىنغان.

تۆمۈر هاجى

2000 - يىلى «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ سەھىپىسىدە

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مۇھەممەتئىبلى مەمتىمىن تەرىپىدىن تۆمۈر ھاجىنىڭ بىر بۆلۈ شېئىرلىرى نەشرگە تەييارلىنىپ، ئېلان قىلىندى. مەلۇما بېرىلىشىچە، گۇمىدا ئۆتكەن شائىر ئەھمەدىنىڭ ئۆز قەلىمى بىلە كۆچۈرۈلۈپ تۈزۈلگەن «باياز» غا تۆمۈر ھاجىنىڭ ئەرەبچە، پارس ۋە تۈركچە يازغان ئون نەچچە پارچە شېئىرى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ تۆمۈر ھاجى 1892 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىس جايناغۇت كەنتىدە دۇنياغا كېلىپ، 1962 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن ئۇ بالىلىق ۋە ياشلىق چاغلىرىدا گۇما بازىرى، قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى مەكتەپلەردە ئوقىغان. ئابدىقادىر داموللامغا شاگىر بولغان. 1932 - يىلى ھەج قىلغان. ئازادلىق ھارپىسىغىچە قوشتاغ قازى بولغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا ئەدەپ - ئەخلاق، ئىجتىمائىيە ۋە تۇرمۇش مەسىلىلىرى تېما قىلىنغان بولۇپ، بىر قەدەر ئاممىباپلىققا ئىگە.

جىبلىلى

مەرىپەتپەرۋەر، تەرەققىيپەرۋەر شائىر جىبلىلى (ئابدۇجبلىل داموللا ھاجىم) 1896- يىلى گۇما ناھىيىسىدە تونۇلغان ئۆلىم ئابدۇللا مۇپتى ھاجىم ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

ئۇ 16 ياشقا كىرگەن مەزگىلدە شائىر مەۋلانا ھۇسەيىنخان تەجەللىنىڭ بايقىشى ۋە تەكلىپى بىلەن ئۇنىڭغا شاگىرت بولغان ھەمد تەجەللى بىلەن بىللە گۇمىدىن قاغىلىققا كەلگەن. ياش ئابدۇجبلىل تەجەللىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىشى، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئۆتكۈ زېھنى ۋە زور تىرىشچانلىقى نەتىجىسىدە ھەر خىل ئىلىملەرنى پۇخت ئىگىلەپ، ئىستېبدات ۋە قابىلىيەت جەھەتتە تېز ئۆسكەن. ئۈچ يىللىق تەربىيىدىن كېيىن شائىر تەجەللى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن بۇرادىر ئابدۇقادىر داموللام ھۇزۇرىغا قەشقەرگە ئەۋەتكەن. ئابدۇقادى داموللام تەجەللىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە ئابدۇجبلىلنى سەمىمىي قوبۇل قىلىپ، كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلىگەن.

ئابدۇجبلىل قەشقەردە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە يەنە شۇ مەزگىلدىك تونۇلغان بىلىم ئىگىلىرى قولىدىن ئەتراپلىق بىلىم ئالغان ھىجرىيىنىڭ 1338 - يىلى (مىلادىيە 1929 — 1930 - يىللار) ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، «داموللا» دېگەن يۇقىرى ئۇنۋانغا ئېرىشكەن

ئابدۇجېلىل داموللام ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن گۇمىغا قايتىپ كېلىپ، تالىپلارغا ئىلىم ئۆگىتىش، خەلق ئارىسىغا ئىلىم-مەرىپەت تارقىتىش بىلەن مەشغۇل بولغان. نادانلىق، خۇراپاتلىق، مۇتەئەسسىپلىك، زالىملىقنىڭ ئىللەتلەرگە قارشى نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي كۆرەشلەردە بولغان.

1934 - يىلى ئابدۇجېلىل داموللا ھەج قىلىش ئۈچۈن سەپەرگە چىقىپ، ھىندىستان ۋە ئەرەبىستان قاتارلىق جايلاردا زىيارەتتە بولغان. ئۇ يەرلەردە كۆپلىگەن ئەدىبلەر ۋە ئىلىم ئەھلىلىرى بىلەن تونۇشقان. ئۇلار بىلەن مۇشائىرىلەر يېزىشقان، ئىلمىي سۆھبەتلەردە بولغان.

ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىم 1937 - يىلى ھەج سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەن ۋە شۇ يىلى شېڭ شىسەي پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە يۈرگۈزگەن باستۇرۇش، تېررورلۇقنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن.

ئابدۇجېلىل داموللا ھاجىم شەخسىي غەرەزلەردىن خالىي، ئۇمۇمنىڭ غېمىنى يەيدىغان، ئاجىز - مىسكىنلەرگە ياردەم بېرىشنى ئۆزىنىڭ بۇرچى دەپ بىلىدىغان، ساپ نىيەتلىك تەرەققىيپەرۋەر دىنىي ئۆلىما ھەمدە يېتىلگەن شائىر ئىدى. ئۇ ئۆز ئانا تىلى ۋە ئەرەب - پارس تىللىرىدا، ئوخشىمىغان شېئىرىي شەكىللەردە بىر قاتار سالامنامە، تەشەككۇرنامىلەرنى؛ قەسىدە، مۇشائىرە، بېغىشلىما، قىتئەلەر، شۇنداقلا لىرىك شېئىرلارنى يازغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى يوقىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان، ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ئون پارچە شېئىرىي مەكتۇبى «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1989 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىنىدى.

مۇھەممەتتۇردى قاسىم (ھەزىنى)

مۇھەممەتتۇردى قاسىم 1897 - يىلى خوتەن شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. باشتا دىنىي مەكتەپتە، ئاندىن 1911 - يىلى خوتەندە ئېچىلغان تۇنجى پەننىي مەكتەپتە ئوقۇغان. پەننىي مەكتەپ تاقىۋېتىلگەندىن كېيىن قەشقەرگە بېرىپ، ئابدۇقادىر داموللامدا ئوقۇغان. قايتىپ كېلىپ خوتەن شەھىرىدە ھۈنەرۋەنلىك قىلغان.

بىلىدىغانلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ئەينى ۋاقىتتا «ھەزىنى» تەخەللۇسى بىلەن خېلى كۆپ شېئىر يازغان ۋە شېئىرلىرىنى ئىككى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دەپتەرگە كۆچۈرۈپ چىققان.① ھالبۇكى، شائىر قولغا ئېلىنغاندا مال مۈلكى، كىتاب - قوليازمىلىرى مۇسادىرە قىلىنغان ۋ يوقىتىۋېتىلگەن. شائىرنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان ئەدەبىي مىراسى ئۇنىڭ 1937 - يىلى «قەشقەر گېزىتى» دە، ئارقىدىنلا «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «خوتەن ئاھالىسىنىڭ ئۇ يىللىق يىغانى» ناملىق شېئىرى بولۇپ، غەزەل شەكلىدە يېزىلغان 84 مىسرادىن تۈزۈلگەن بۇ شېئىردا، شائىر ماخۇسەن قوشۇنلىرى 1934 - يىلىدىن 1937 - يىلىغىچە خوتەننى بېسىپ ياتقان ئۈچ يىل داۋامىدا خوتەن خەلقىگە سالغان ئازاب - ئوقۇبەت، زۇلۇم - كۈلپەت، ئالۋان - ياساقلىرى، كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرى ئۈستىدىن غەزەپ بىلەن شىكايەت قىلىپ، خەلقنىڭ قايغۇ - ھەسرەت، مۇڭ - زارى ۋە شۇ ئارقىلىق خەلقپەرۋەر شائىرنىڭ خەلقنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىگە بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقى، ئەكسىيەتچىلەرگە بولغان غەزەپ - نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن.

شېئىر ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن خەلق ئىچىگە كەڭ تارقىلىپ جەمئىيەتتە زور تەسىر قوزغىغان. خەلقنىڭ يۈرەك ساداسىنى ئەكس ئەتتۈرگەن بۇ شېئىر ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ جېنىغا تەگكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇزۇن ئۆتمەي شائىر قولغا ئېلىنغان ۋە تۈرمىدە ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن.

تۆۋەندە، بۇ شېئىردىن بەزى پارچىلارنى ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلىمىز:

«دەرىغ، ئۈچ يىل داۋامىدا خوتەندە بار غېرىب مىللەت،
ئەجەب زالىم - بۇلاڭچى قوللىرىدا خارۇ - زار بولدى.
ھەمە مىسكىن قېرىنداشلار، ھەمە ئۇششاق ئوغول - قىزلار،
ئۇلار تىرناغى زەخمىدىن ئۆلۈمگە ئانچە زار بولدى.
يالىڭاچ، ئاچ، دېمەي يايى كېچەسى سەيىسى دەپ ھەيدەپ،
سوغۇقتا مۇزلىبان ئۆلگەن تولا يوللار مازار بولدى.
ھۈنەرۋەن جىنسى قويماي يىغدى ئەسلا يۇرتتا خاقتۇلار،
ھەمە ئىشخانا بىر دەۋزاخ ئازابلار ئاندا بار بولدى.
بۇ زالىم يۇرت تۇتۇشتا خۇن تۆكۈشتىن ئۆزگىنى بىلمەس،
بۇلاڭچىلىق، زىناخورلۇق ئاڭا بىر چوڭ شۇئار بولدى.

① شائىرنىڭ قودا جەمەت تۇغقىنى ۋە ئىخلاسمەن تالىپى مەرھۇم مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ ھاجى خوتەندە نەشر قىلىنغان «باياز» ناملىق توپلامدا ئېلان قىلىنغان ماقالىسىدە، ئۇ ئىككى دەپتەردىن شېئىرلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى ئېيتقانىدى.

ئۆي ئىچرە قالمايىن ھېچ شەي① ئىشىككە بولمىدى ھاجەت،
خوتەن ۋەيرانلىقى ئۆيلەر ئىشىكسىز كوھى غار② ئولدى.
تامامۇ زۇلمىنى ئېيتسام يېزىپ بولماس ھەممە بىر - بىر،
خوتەن قەغەزلىرى سەيھى ئەنى يازماققا تار ئولدى.
ئەزىز مىللەت، ۋەتەنداشلار، ئۇلۇغ ئىقلىمى رەھبەرلەر،
بۇگۈن رەھىم ئەيلىگىز بىزگە، بۇ يەڭلىغ روزىگار ئولدى.»

شائىر مۇھەممەتتۇردى قاسىم ئوغلى («ھەزىنى») نىڭ بۇ شېئىرى 1930 - يىللاردىكى رېئالىستىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ياخشى ئۈلگىلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا مۇناسىپ ئورۇن تۇتىدۇ.

ئابدۇۋەلى يۈسۈپ

70 يىلدىن ئارتۇق ئۆمرىنى ئىلىم - مەرىپەتنىڭ ئىشتىياقىدا ئۆتكۈزگەن، ئىلىم ۋە سەنئەت ئىشقىدا يېنىپ، ئۈن - تىنسىز ئۆگەنگەن، ئىجاد قىلغان ئابدۇۋەلى يۈسۈپ داموللا 1901 - يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ دول يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. كېيىن ئىلچىدىكى مەدرىسكە ئوقۇشقا كېلىپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالغان. ئۇ بىلىمى مول، زېھنى ياخشى تىل ئۇستىسى بولۇپ، ھەر خىل ئىلىملەر بويىچە ئۆلىما كىشى ئىدى. پارس، ئەرەب ۋە كونىچە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ لۇغەت - يىلتىزلىرىنى، ئۆزگىرىش ھالەتلىرىنى نەۋھى سەرپىنىڭ نازۇك تەلەپلىرى بويىچە پىششىق بىلەتتى. ئۇ ھەر قايسى تىللار بويىچە لۇغەتلەرنى، ئىبارەتلەرنى ئىنچىكە تەرتىپلەپ چىقاتتى. ئەدەبىيات ۋە سەنئەتنىڭ نەزەرىيىۋى قائىدىلىرىگە ئالاھىدە قىزىقىپ، سەنئەت ئىلمىنىڭ نەزەرىيىۋى بىلىملىرىنى شەرھلەپ بېرىدىغان نۇرغۇن خاتىرە ۋە ماقالىلەرنى يازغانىدى. ئۇ 80 يېشىدا «مەتلەئىل ئۇلۇم» ناملىق چوڭ كىتابنى تەرجىمە قىلدى، 85 يېشىدا سەئىدىنىڭ «بوستان» ناملىق پارس تىلىدىكى كىتابىنى نەسرىي يول بىلەن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى. 86 يېشىدا «كاشكۇل سەلىمى» ناملىق كىتابنى پارسچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلدى. ئۇنىڭدىن

① شەي — نەرسە.
② كوھى غار — تاغ ئۆڭكۈرى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

باشقا پارچە تەرجىمىلىرىمۇ كۆپتۇر. ئۇنىڭ تەرجىمىلىرى هازىر خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلانماقتا. 40 يىلغا يېقىن سەھرانىشىن بولۇپ هايات كەچۈرگەن بۇ مەرپەت ئىگىسى 1991 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئۆز ئۆيىدە تېپتىنچقىنە ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى تالىپلىق ۋاقتىدىن باشلانغان بولۇپ، 40 ـ يىللاردىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە خوتەندىكى «بىرلىك» گېزىتلىرىدە ئېلان قىلىنغان، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر يېزىپ توپلىغان، ئېلان قىلىنغان غەزەل ۋە مۇخەممەسلىرى 300 پارچىدىن ئاشىدۇ. 80 ـ يىللاردا ئۇ خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇھاكىمە يىغىنلىرىغا قاتناشقان. «يېڭى قاشتېشى» قاتارلىق ژۇرناللاردا بىر قانچە پارچە شېئىرلىرى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان، بىر قانچە پارچە ئىلمىي ماقالىلەرنى يازغان. ئۇ هايات ۋاقتىدا جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىيات-سەنئەت تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ئىدى.

ئەبەيدۇللا (ئەقسەرى)

ئەبەيدۇللا (ئەقسەرى) بىننى مۇھەممەت 1901 ـ يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ سامپۇل يېزىسىدا ئۇششاق تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 15 يېشىدىن باشلاپ خوتەن شەھىرىدە 10 نەچچە يىل ئوقۇغان. قاغىلىق، يەكەن، يېڭىسار قاتارلىق جايلاردىكى مەدرىسلەردە ئوقۇپ، ئەرەب، پارس تىللىرى بويىچە يۇقىرى مەلۇمات ئالغان. ئۇ مۇشۇ مەزگىللەردە بىرقىسىم شېئىرلارنى يازغان ھەمدە 1940 ـ يىلى ئەسەرلىرىنى «كەنزۇر راغىبىن» (قىزىقتۇرغۇچىلار خەزىنىسى) دېگەن نام ئاستىدا دىۋان قىلىپ تۈزگەن. ئۇ 1987 ـ يىلى 86 يېشىدا خوتەن شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

«ئەقسەرى» تەخەللۇسلۇق بۇ ئەدىبنىڭ 40 ـ يىللاردا يازغان بىر بۆلۈك ئەسەرلىرى خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا ساقلانماقتا. «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1996 ـ يىللىق 2 ـ سانىدا ئۇنىڭ يەتتە پارچە غەزەلى مۇخەممەتئىمىن تورىدى، ساھىبجامال مەتنىيىت تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ كەڭ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

مەتقاسىم تۇردى (زەھۇرى)

تىل، تارىخ، ئەدەبىيات، تىبابەتچىلىك ئىلىملىرى بويىچە يۇقىرى بىلىم ۋە ماھارەت ئىگىلىگەن شائىر مۇھەممەت قاسىم تۇردى ئوغلى (زەھۇرى قەلەم ئىسمى) 1901 - يىلى كېرىيە ناھىيە بازىرىدا ئولتۇرۇشلۇق كىچىك تىجارەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. باللىق ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدە يۇرتىدىكى مەدرىسلەردە ۋە چىرا ناھىيىسىنىڭ دامىكۇ يېزىسىدىكى «پۇناق مەدرىسى» دە ئىلىم تەھسىل قىلغان.

شائىر زەھۇرى ھاياتقا ۋە ئىنسان قەلبىگە دانىشمەنلىك نەزىرى بىلەن پىكىر يۈرگۈزۈپ، تېۋىپچىلىقنى كەسىپ قىلغاچ، يۇقىرى ئىلمىي تەلەپ بىلەن ئىنسان ئۆمرىنى ئەقىلگە ئۈندەيدىغان، ئىدراك ۋە تۇيغۇسىنى سۆيۈندۈرىدىغان نۇرغۇنلىغان شېئىرلارنى يازغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئىككى پارچە دىۋان قىلىپ تۈزۈلگەن بولسىمۇ، كېيىنكى كۈنلەردىكى سورۇقچىلىق ۋە ئاپەتلىك «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا يوقىلىپ كەتكەن. پەقەت خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسى تەرىپىدىن 80 - يىللاردا تۈزۈلگەن «ئالمىناخ» دا ئۇنىڭ 13 پارچە غەزىلى (67 بېيىت)، 33 پارچە رۇبائىيسى ۋە ئىككى پارچە مۇخەممىسى ئېلان قىلىنىپ، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنى بۇ مۆھتەرەم زاتنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرى بىلەن سۆيۈندۈردى.

شائىر مۇھەممەت قاسىم تۇردى (زەھۇرى) ئۆزىنىڭ مول ۋە ئەتراپلىق بىلىمى، يۇقىرى خەتتاتلىق ماھارىتى، تېرەن تەپەككۇر ئىقتىدارى، مۆئمىنلەرچە تەبىئىتى، كۆيۈمچانلىقى ۋە سۆزدىكى خۇش پېئىللىقى بىلەن خەلق ئارىسىدا شۆھرەت قازانغان بولۇپ، خەلقچىللىقى، ئادىللىقى بىلەن ئىلغار خەلقچىل تەشكىلاتلارغا نامزات قىلىپ كۆرسىتىلگەن. 30-، 40 - يىللاردا بۇ جەمئىيەتلەرنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىلىرىنى ئىشلەپ، مەدەنىي ئاقارتىش، يېڭىچە مەكتەپلەرنى ئېچىش، ئىلىم تارقىتىش ۋە ئىختىساس ئىگىلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش پائالىيەتلىرىدە تەشكىلاتچىلىق قىلغان. 1947 - يىلى مەسئۇل دائىرىلەر تەرىپىدىن چوڭچىڭدا ئېچىلىدىغان «گومىنداخۇي» ۋەكىللىكىگە تەكلىپ قىلىنغاندا، ئېنىق ئىپادە بىلدۈرۈپ، ۋەكىللىك سالاھىيىتىدىن ۋاز كېچىپ، بېرىشنى رەت قىلغان. گومىنداڭ دائىرىلىرى شائىرنىڭ بۇ ھەققانىي غۇرۇرىغا ئاداۋەت ساقلاپ، بوھتان ئويدۇرۇپ تۈرمىگە ئالغان. شائىرنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شېئىرلىرى ئەنە شۇ تۈرمە مەزگىللىرىدە يېزىلغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئازادلىقتىن كېيىن، بولۇپمۇ 70 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ، شائىر كۆڭۈل ئارامىغا ئېرىشىپ، بىر قىسىم شېئىرلارنى يېزىپ رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۇرگەن ھەمدە 1981 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ

مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ 1907 - يىلى خوتەن شەھەر ئوردا كۆل بېشى مەھەللىسىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. 1911 - يىلى 4- ئايدا خوتەن شەھەر غوجام كۆل بېشىدىكى دىنىي مەكتەپتە خەت ساۋاتىنى چىقىرىپ، 1919 - يىلى تېخىمۇ چوڭقۇر بىلىم ئېلىش ئۈچۈن شۇ دەۋردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىلىم يۇرتى بولغان يېڭىشەھەر جامە مەدرىسىگە ئوقۇشقا كىرگەن. 1922 - يىلى ئاتىسى بىلەن ئەرەبىستانغا بېرىپ ھەج قىلىپ كەلگەن. 1924 - يىلدىن 1937 - يىلغىچە خوتەن پوچتىخانىدا خىزمەت قىلغان. قوشۇمچە سودىگەرچىلىك، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان.

تارىخچى ھەم شائىر مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ ھاجىم 1928 - يىلىدىن باشلاپ تارىخ ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىشلىرىغا كىرىشكەن بولۇپ، ئۇنىڭ ئازادلىقتىن ئىلگىرى ياراتقان تارىخىي، ئەدەبىي ئەسەرلىرىدە كەڭ ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئوبرازىنى، ئارزۇ - تىلەكلىرىنى ئەينەن ئەكس ئەتتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ ئەزگۈچى سىنىپلارغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى، ھەققانىيەت يولىدىكى ئىزدىنىشلىرى، مىللەتنىڭ سائادىتى، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەشكە بولغان ئارزۇسى ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان.

شائىرنىڭ 1945 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا يازغان «قىياپىتى زامان»، «ھايات يوللىرى» دېگەن ئەسەرلىرى ئۆز ۋاقتىدا جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىدىكى ۋەتەنپەرۋەر شائىرلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان.

مۇھەممەت ئابدۇللا بەگ ھاجىم ياشلىق دەۋرىدە شائىر ئەھمەد زىيائى ۋە بىلال ئەزىزى بىلەن يېقىن دوستلاردىن بولۇپ، ئۆز ئارا شېئىرلارنى يېزىشقان.

ئۇ ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئادالەت، ھۆرلۈك يولىنى ئىزدەپ، خەلقنى نادانلىقتىن قۇتقۇزۇشقا ئىنتىلىپ، جەمئىيەتتىكى سىياسىي تەقىپ، قورقۇتۇشلارغا پەرۋا قىلماي نۇرغۇنلىغان ئىجادىي

ئەمگەكلەرنى ياراتقان بولسىمۇ، 1949 - يىلىنىڭ باشلىرىدا شۇ چاغدىكى خوتەننىڭ قورچاق ۋالىيسى ئەخمەتتوختى ئەلەم ئۇنىڭ «ۋىجدانسىزلار» دېگەن شېئىرىدىن غەزەپلىنىپ، «مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ ھاجىنى چوماقلاپ ئۆلتۈرۈڭلار» دەپ بۇيرۇق چۈشۈرگەن ۋە ئۇنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇشقا پەرمان چۈشۈرۈپ، 550 پارچىدىن ئارتۇق كىتاب، يازمىلىرىنى بۇلاپ ئەپقېچىپ كۆيدۈرۈۋەتكەن ھەم شائىرنى تۈرمىگە سولىغان.

مۇھەممەد ئابدۇللا بەگ ھاجىنىڭ ئىجادىي ھاياتى پەقەت ئازادلىقتىن كېيىنلا ئۆز باھارىنى تېپىپ، ئۇنى يېڭىۋاشتىن قولىغا قەلەم ئېلىپ ئۆز خەلقىنى، ئازاد زامانىنى كۈيلەشكە رىغبەت بەردى. ئۇ 50 - يىللارنىڭ بېشىدا چوڭ ھەجىملىك «تارىخىي ۋەتەن، ۋاقىئاتى خوتەن» دېگەن تارىخىي كىتابنى نەزمىلەشتۈرۈپ رەتلەپ چىقتى. شائىر ئەمدىلا قانات پەيلىرىنى تۈزەپ ئىجاد كۆكىدە پەرۋاز قىلاي دەپ تۇرۇشىغا، بىر دەملىك قۇترىغان سولچىل سىياسەت ئۇنى يەنە ھەپسىگە سولاپ، شائىرنى ئىجادىيەت ئەركىنلىكىدىن مەھرۇم قىلدى. پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، مۇھەممەت ئابدۇللا بەگ ھاجى تۈرمە ۋە سۈرگۈن ئازابىدىن قۇتۇلۇپ، نىجاتلىققا ئېرىشىپ، يەنە قولىغا قەلەم ئالاي دېگەندە، ئۇنىڭ يېشى 80 گە يېقىنلاپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ روھىنى ئۇرغۇتۇپ، دەۋر روھىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان خېلى كۆپ شېئىرلارنى يېزىپ ئېلان قىلدى. يەنە ئېسىدە قالغان ۋە دوستلىرى ساقلاپ كەلگەن ئەسەرلىرىنى يىغىپ، دىۋان قىلىپ چىقتى. خوتەننىڭ مىڭ يىللىق تارىخىنى يېزىپ ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ 1997 - يىلى ئالەمدىن ئۆتتى.

مەتروزى (شەھىدى)

شائىر مەتروزى داموللام (تەخەللۇسى شەھىدى) 1907 - يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ جىيا يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ دىنىي بىلىمنى ئۆز يېزىسىدا ئالغان. 1918 - يىلى دادىسىغا ئەگىشىپ يەكەنگە بېرىپ، 1934 - يىلىغىچە يەكەن شەھەر ئىچىدىكى خانلىق مەدرىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. بۇ جەرياندا ئۇ يەنە مۇھەممەد سالىھ داموللام (ئەينى ۋاقىتتا يەكەننىڭ قازىسى بولۇپ، كېيىن شىڭ شىسەيي تەرىپىدىن تۇيۇقسىز تۇتقۇن قىلىنىپ، ئىز - دېرىكى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بولمىغان)، شائىر ھۆسەيىنخان (تەجەللى) لارنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ تەربىيىسىنى قوبۇل قىلغان.

شائىر 1934 - يىلى 8 - ئايدا ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ، تاغىسىنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمى، يۇرت ئاقساقاللىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن مەدرىس ئېچىپ، 20 نەچچە يىل داۋامىدا كۆپلىگەن تالىپ تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن.

شائىر مەتروزى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ماھىر رەسسام ۋە ھۆسنخەت ئۇستىسى ئىدى. ئۇ ھەتتا چوڭقايتىپ سىزغان «مىلك بىر كېچە» نى نەپىس قوليازما ۋە قىستۇرما رەسىملەر بىلەن كۆچۈرۈپ چىققان.

مەتروزى ئاخۇنۇم 1960 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن تولىمۇ زەئىپلىشىپ، ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغان ۋە 1978 - يىلى 28 - ئىيۇن 71 يېشىدا ۋاپات بولغان.

مەترۇزى ئاخۇنۇم ئەرەب، پارس ۋە ئوردۇ تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن، مەشھۇر كلاسسىكلار ۋە ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تونۇلغان نامايەندىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى چوڭقۇر ئۆگىنىپ ۋە ئۇنىڭدىن بەدىئىي زوق ئېلىپ، ئۆز ئانا تىلى، شۇنداقلا ئەرەب، پارس تىللىرىدا كۆپلىگەن شېئىرلارنى يازغان. شائىر ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر ۋە پارس تىللىرىدا يازغان شېئىرلىرىدىن «شەۋقى مەسئىما - زەۋقى مەلىما» ناملىق بىر دىۋان، ئەرەب تىلىدا يازغان شېئىرلىرىدىن «دىۋانى مۇھەسسە» ناملىق بىر دىۋان تۈزگەنلىكى مەلۇم بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىككى دىۋان ھازىرغىچە تېپىلمىدى.

شائىرنىڭ يېقىندا تېپىلغان بىر قىسىم شېئىرلىرى ئەرشىدىن راشىدىن، مەتتوختى ئابدۇۋاقى يولداشلارنىڭ نەشرگە تەييارلىشى بىلەن «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1989 - يىللىق 1 - سانىدا ئېلان قىلىنىدى. شائىرنىڭ «بۇلاق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان شېئىرلىرى ئالتە غەزەل، ئۈچ مۇخەممەس، ئىككى مەسنەۋى ۋە بىر مۇرەببەدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ شېئىرلارنىڭ ھەممىسى دىگۇدەك بىر قەدەر ئۇزۇن يېزىلغان. ئالايلى، شائىرنىڭ «ئەبياتى مۇخەممەس دەربەيانى ئەھۋالات» قاتارلىق بەزى شېئىرلىرى 30 نەچچە كۇپلېتتىن تەشكىل تاپقان.

شائىرنىڭ شېئىرلىرى ئۆزىگە خاس ئورگىناللىقىقا ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر كلاسسىك شېئىرىيىتىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىشنىڭ ھەمدە

خەلق ئەدەبىياتى ۋە خەلق تىلىنى ئۆز ئىجادىيىتىگە ماھىرلىق بىلەن تەدتىبىقلاشنىڭ تىپىك ئۆلگىلىرى قاتارىدا تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدۇ.

سىدىق ئاخۇنۇم

ساتىرىك شائىر سىدىق ئاخۇنۇم XX ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چىرا ناھىيە بازىرى ئىچىدە ئوقۇمۇشلۇق دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ كىچىك ۋاقتىدىن باشلاپلا ئۆز ئائىلىسىدە بىلىم ئالغان. كېيىن چىرا يېزىسىنىڭ ئۇقادى كەنتىگە بېرىپ داڭلىق مۇدەررىسلەردىن ئىلىم تەھسىل قىلىپ، بىلىمىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرگەن. ئوقۇشنى تۈگەتكەندىن كېيىن بىر ئۆمۈر مۇدەررىسلىك قىلىپ، نۇرغۇن شاگىرتلارنى تەربىيىلىگەن ئۆزىنىڭ چوڭقۇر بىلىمى، مول تەسەۋۋۇرىغا ئاساسلىنىپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. يازغان شېئىرلىرىنى «لەۋھەتۇل ئەسەر» ناملىق دىۋان قىلىپ رەتلەپ چىققان. شائىرنىڭ پىكرى ئۆتكۈر، تىلى يۇمۇرىستىك بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى فېئودال يەر ئىگىلىرى، ساختىپەز روھانىيلار، چىرىك ئەمەلدارلارنى كۆرگەن ھامان نەق مەيداندا ۋەزىن، تۇراقلىرى تولۇق چۈشكەن نەچچە كۇپلېت شېئىر توقۇپ ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بەرگەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرى تىلى چۈچۈك، ئىخچام، ئۆتكۈر، ئاممىباب، ئوخشىتىشلىرى ئىنتايىن جايىدا، ئوبرازلىق بولغاچقا، خەلق ئارىسىدا ناھايىتى تېزلا تارقىلىپ كەتكەن. ھەتتا ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن شېئىرلىرى زالىم ئەمەلدارلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ، شائىرغا زىيان - زەخمەت يېتىش خەۋپى تۇغۇلغان. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا فېئودال پومىشچىكلارنىڭ تېگىشلىك جازاغا ئۇچرىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇپ، 1954 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرى تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن يورۇقلۇققا چىقىرىلىپ، ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى.

ئەھمەدى

گۇما ناھىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسى شاق چاقار مەھەللىسىدە 1909 - يىلى دۇنياغا كەلگەن شائىر ئەھمەدى ئۆزى تەرىپىدىن دىۋان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

قىلىنغان «مەشۇقىستان» ناملىق كىتابى بىلەن ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. ئەھمەدى بالىلىق ۋە ياشلىق مەزگىللىرىدە 16 يىل ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئەدەبىيات، تارىخ، دىن، تىبابەت، ئاسترونومىيە جەھەتلەردىن بىر قەدەر يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان. بىر مەزگىل باش لەڭگەردە مۇدەررىس بولغان. ئۇنىڭ «مەشۇقىستان» ناملىق دىۋانىدىن باشقا، ئۆز ئائىلىسىنىڭ نەسەبى، ئىسكەندەر ئاخۇنۇم (شائىر ئىسمايىل ھاجىنىڭ ئاتىسى)، ئىسمايىل ھاجى، مۇسەيىنخان تەجەللى، مۇھەممەد رەسۇل شەۋقى، كېلىيالىك ھاپىز ئاخۇنۇم، تۆمۈر ھاجى قاتارلىقلارنىڭ ھاياتى، ئىجادىيەت ئەھۋاللىرى قاتارلىقلاردىن مەلۇمات بەرگۈچى يۇرۇشلۇك بايانلىرى بار. ئەھمەدى 1950 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئابدۇرەشىد سىراجىئەھمەد

جامائەتچىلىك ئىچىدە ئابدۇرەشىد ئەلەم نامى بىلەن يادلىنىپ كېلىۋاتقان بۇ شائىر 1913 - يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ دول يېزىسى راخمانپور كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن. بالىلىق مەزگىللىرىدە ئۆز ئائىلىسىدە ساۋادىنى چىقىرىپ خوتەن شەھىرى، قاراقاش ۋە قەشقەر قاتارلىق جايلاردىكى مەدرىسەلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇنىڭ شېئىرىي ئىستىبداتى ئاشۇ چاغلاردا كۆرۈلۈشكە باشلىغان. ئۇ ئۆز مەھەللىسىدە مەكتەپ ئېچىپ ئوقۇتۇش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولغان. ماتبىرىياللاردا كۆرسىتىلىشىچە، ئۇ 1940 - يىلىدىن باشلاپ لوپ ناھىيىلىك «شەرىئەت مەھكىمىسى» گە ئەلەم بولغان. 1947 - يىلى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يېرىم يىلدەك تۇتقۇن قىلىنغان. ئۇ تەرەققىيپەرۋەر، خەلقپەرۋەر كىشى بولۇپ، كېيىنكى يىللاردا شېئىرىيىتىمىزنىڭ قەسىدىچىلىك ۋە پەندى - نەسىھەتچىلىك ئەنئەنىلىرى بويىچە بىر توپلاملىق شېئىر يازغان بولسىمۇ، بۇ قولىيازما قولدىن - قولغا ئۆتۈپ يوقىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1999 - يىللىق 5 - سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئۆتمۈشۈمدىن تارىخ» ناملىق 39 كۇپلېتلىق شېئىرىدىن ھاياتىدا خېلى كۆپ ئەسەرلەرنى يازغانلىقىنى بىلىشكە بولىدۇ. ئۇ 1962 - يىلى 14 - دېكابىردا ۋاپات بولغان.

مەتتوختى ئىسمائىل

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ، ئۇنى ئۆز ئىجادىيىتىنىڭ مول مەنبەسى قىلغان خەلق شائىرى، چاقچاقچى، خەتتات ۋە رەسسام مەتتوختى ئىسمائىل 1914 - يىلى كېرىيە ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئەدەبىيات - سەنئەتكە قىزغىن ئىشتىياق باغلاپ، رېئال تۇرمۇشتىكى ئەھمىيەتلىك تېمىلارنى ئاددىي - ساددا ئۇسلۇب، جانلىق تىل بىلەن تېز ئەكس ئەتتۈرۈپ، خەلق ئارىسىدا تونۇلغان. 70 - يىللاردىن كېيىن ئۇنىڭ بىر قىسىم شېئىرلىرى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان. ئۇ كېرىيە ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىگە ئىزچىل تۈردە سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا تېكىستلىرى يېزىپ بېرىپ، ئۆز ئىقتىدارىنى نامايەن قىلغان. ئۇنىڭ پاساھەتلىك ھۆسنخەتلىرى، تەشۋىقات دوسكىلىرى، بەدىئىيلىكى يۇقىرى بولغان رەسىملىرى بىر قانچە يىل ناھىيە مەركىزى ۋە ھەر قايسى يېزىلاردا جامائەتچىلىكنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغان.

كېرىيە ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىدا باشلامچىلىق ۋە تەشكىللاتچىلىق رول ئويناپ، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر يۈرەك قانلىرىنى سەرپ قىلغان بۇ ئۇستاز 1989 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

مەتتوختى ھېيت

شائىر، سازەندە، خەتتات مەتتوختى ھېيت ئوغلى 1917 - يىلى گۇما ناھىيىسىنىڭ سانجۇ يېزىسى قاچىل مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. دەسلەپكى دىنىي ساۋادىنى ئاتىسى ھېيت ئاخۇن مۇدەررىستە چىقارغاندىن كېيىن، قوشتاغ، كۆكتېرەك ۋە گۇما بازار ئىچىدىكى خانىقالاردا ئوقۇغان. ئۇنىڭ ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق ئۆگىنىپ، كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ مەشھۇر نامايەندىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن چوڭقۇر تونۇشۇپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ئاساس سالغان ۋاقتى قاغىلىق، يەكەن ۋە قەشقەردىكى مەدرىسلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان مەزگىللىدۇر.

ئۇ ئۆمۈر مۇساپىسىدە 300 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، ئىككى داستان يازغان. خەلق داستانى «ئابدۇراھمان خوجا»، «نەسىردىن

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەپەندى لەتىپىلىرى» قاتارلىق مىراسلارنى توپلىغان، ببىيىتقان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى قويۇق تۇرمۇش پۇرىقىغا، روشەن يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغاچقا، شۇنداقلا شائىر يازمىلىرىغا ئۆزى ئاھاڭ ئىشلەپ ئىككى تارلىق قويىچى راۋابى بىلەن توي - مەشرەپلەردە ئوقۇغاچقا، كۆپلىگەن شېئىرلىرى خەلق قوشاقلىرىغا ئايلىنىپ، كىشلەر ئارىسىغا ئومۇملىشىپ كەتكەن.

مەتتوختى ئاخۇن داموللامنىڭ «بوجاڭلىق تورۇز»، «قوشتاغقا سەپەر»، «بۇرگىلەر جېڭى»، «موللىلەر» قاتارلىق 30 پارچىدىن كۆپرەك شېئىرىنى ئەدىب تۇرسۇنمەت ھۆسىيىن توپلاپ ۋە نەشرگە تەييارلاپ«يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1985 - يىللىق 4 - سانىدا جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرگەن. «زالىم بەگلەر»، «موللىۋاي بوجاڭ» قاتارلىق شېئىرلىرىمۇ مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان. شائىر 1960 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

موللا تۇردى خوتەنى

يېقىندا خوتەن ناھىيىسىنىڭ باغچا يېزىسى تەۋەلىكىدە ياشاپ ئۆتكەن موللا تۇردى خوتەنىنىڭ بىر قولىيازما دىۋانى تېپىلدى. خوتەن قەغىزىگە $12cm \times 18$ قىلىپ چىرايلىق كۆچۈرۈلۈپ تۈپلەنگەن بۇ كىتابنىڭ باش - ئاخىرى تولۇق بولۇپ، 2 مىڭ 240 مىسرا (1120 بېيت) دىن تەركىب تاپقان. شائىر بۇ كىتابنى ھىجرىيىنىڭ 1350- يىلى يېزىشنى باشلاپ 1378 - يىلى (قوي يىلى) دا تاماملىغان. ئۇنىڭدا 17 چوڭ ماۋزۇ (تېما) ئايرىم - ئايرىم ھالدا پاساھەتلىك تىل ئارقىلىق ئىنچام ۋە چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن. ئالدىنقى تېمىلاردا قويۇق دىنىي ئەھكاملار بايان قىلىنسا، كېيىنكى تېمىلار مەسىلەن، «ھازىرقى جاھان ۋاقىئاتلىرى»، «ئىنساپلىق ۋە دىيانەتلىكنىڭ بايانلىرى»، «جامائەتكە قوشۇلماقلىقنىڭ پەزىلەتلىرى» قاتارلىقلار دەۋر رىئاللىقىغا زىچ ياندىشىپ، ئاپتورنىڭ لىرىك ھېسسىياتى بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن. تەتقىقاتچىلار، بۇ دىۋاننى شائىر 40 ياشلارغا كىرگەندە يېزىشنى (تۈزۈش ۋە كۆچۈرۈشنى) باشلىغان، دەپ قاراشتى. ئەدىب مەتقاسىم ئابدۇراخماننىڭ قولىدا ساقلىنىۋاتقان بۇ كىتاب، تولۇقى بىلەن نەشرگە تەييارلىنىپ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكۈسى.

ئابدۇخالىق جېلىل (قاسىرى)

«ئىشقنامە» ماۋزۇلۇق بىر دەپتەرلىك شېئىرلىرى بىلەن هازىرغىچە كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە پىنهان بولۇپ كەلگەن ئابدۇخالىق جېلىل قازى ئوغلى (قاسىرى قەلەم نامى) 1917 - يىلى گۇما ناهىيىسىنىڭ قوشتاغ يېزىسىدا قازى نەسەب ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئىلگىرى - ئاخىر 17 يىل ئىلىم تەهسىل قىلىپ، بىر قەدەر مۇكەممەل تەربىيە ئالغان. ئۇ كەمتەر تەبىئەتلىك، خاتىرىسى ساغلام، ئىنسانىي تۇيغۇسى پاك كىشى بولۇپ، ئوقۇرمەنلەرگە يېقىندىلا مەلۇم بولغان «ئىشقنامە» توپلىمىدىكى ئۆز قەلىمى بىلەن رەتلىنىپ كۆچۈرۈلگەن بىر بۆلۈك شېئىرلىرى بۇ تەرىپىمىزنى دەلىللەپ بېرىدۇ.

قادىرخان يېتىمى

شائىر قادىرخان يېتىمى 1918 - يىلى قاراقاش ناهىيىسىنىڭ سىزبىيا دېگەن مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئەسلىي ئىسمى — تۇردى خەلىپە هاجى ئوغلى قادىرخان بولۇپ، يېتىمى — شائىر ئۆزى قوللانغان تەخەللۇس. ئۇ ئون ياشلار ۋاقتىدىلا نۇرغۇن ئەشئارلارنى يادلىۋالغان. شائىرنىڭ 30 - يىللاردىكى ئەهۋالىنى ئەسلىگەنلەر ئۇنى: «شۇ چاغلاردا ياش هەم زېهنىلىك ئىدى. ئەرەب، پارس تىللىرىدا راۋان سۆزلىيەلەيتتى، بېيىت يادلىسا ئادەم زوقلىنىپ كېتەتتى. ئۇ ياش ۋاقتىدىلا هۆرمەتلىك بولغان...» دەيدۇ. ئۇنىڭ «دىۋان يېتىمى» ناملىق بىرلا قولىيازما ئەسىرى بولۇپ، بۇ كىتابنى شائىر 1948 - يىلى 30 يېشىدا ئۆز قەلىمى بىلەن دىۋان قىلىپ رەتلەپ چىققان. دىۋاندا غەزەل، موخەممەس ۋە مۇرەببە شەكلىدە يېزىلغان 1 مىڭ 500 مىسرادىن ئارتۇق شېئىرلىرى بار. شائىر بۇ كىتابنى مەرهۇم ئۇستازى ئوبۇلقاسىم هەزرەتنىڭ تەربىيە هۆرمىتى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئوغلى هامۇتخانغا تەقدىم قىلغان. 1989 - يىلى شائىرنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئابدۇخالىق هاجى ۋە شائىرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى شائىر ئابدۇلئەهەد قادىرنىڭ قايتا - قايتا ئەسلەپ ئىزدىشى ئارقىلىق «دىۋان يېتىمى» ناملىق بۇ قولىيازما ئاخىر تېپىلدى. هازىر ئابدۇلئەهەد قادىرنىڭ قولىدا ساقلانماقتا.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

دىۋاندىكى شېئىرلارنىڭ نىگىزىدە ئاساسەن تەسەۋۋۇپ غايىسىدىكى مەزمۇنلار ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن شائىرنىڭ يەسەۋىچە شائىر ئىكەنلىكىنى ياكى شۇ خىل ئەدەبىي ئېقىمنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇرراق ئۇچرىغان شائىر ئىكەنلىكىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. شۇنداقتىمۇ ئومۇمىي شېئىرلىرىدا شائىرنىڭ ساددا، ئۆزىگە خاس خاراكتېرى، ئۆز غايىسىگە يارىشا ئارزۇ - تىلەكلىرى يۇمشاق، لىرىك ئۇسلۇب بىلەن ناھايىتى قىزغىن ئەكس ئەتتۇرۇلگەن.

شائىر يېتىمى قىزغىنلىق بىلەن ئۆگەنگەن، ئۆز ھالىغا يارىشا ئىختىرا قىلغان، ھاياتىدىن ئىز قالدۇرغان، ئۆگىنىش ۋە زېھىن يېتىلدۇرۇشتە قىممەت ياراتقان كىشىدۇر.

شائىر 1964 - يىلى 16 - ئاۋغۇست 46 يېشىدا يۈرەك كېسىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن. شائىرنىڭ يەنە 1962 - يىلى شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئېكسكۇرسىيە ئۆمىكى تەركىبىدە ئىچكى ئۆلكە ۋە شەھەرلەردە بولغان تۆت ئايلىق زىيارىتىنىڭ تەسىراتى ئاساسىدا تەييارلىغان «سەپەرلەردىن خاتىرىلەر» ۋە «چەشمە يېتىمى» (پەندى-نەسىھەت خاراكتېرىدىكى ئەسەر) قاتارلىق ئىككى توپلامى، تەرجىمە ئەسەرلىرى، تارىخ ۋە تېبابەتچىلىككە ئائىت قولليازمىلىرى بار بولسىمۇ، ھېلىغىچە تېپىلمىدى.

مۇھەممەتئىمىن توختى

«خوتەن تارىخىدىن ئەسلىمە» ناملىق مول ماتېرىيال قىممىتىگە ئىگە كىتابى (خوتەن ۋىلايەتلىك مىللىي قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسى باسمىسى) بىلەن ئۆمۈر مۇساپىسىدىن ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان مۇھەممەتئىمىن توختى 1920 - يىلى خوتەن شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ خوتەن شەھىرىدىكى تۇنجى يېڭىچە مەكتەپتە ۋە 1938 - يىلى خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ 2 - قارارىدا ئوقۇغان. چايخانا مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ۋە 1950 - يىلىغا قەدەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، سانايىنەفىسىنىڭ باشلىقى، كېيىنكى يىللاردا قاراقاش ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ، خوتەن خەلق بانكىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان.

مۇھەممەتئىمىن توختى 1941 - يىلىدىن باشلاپ تارىخىي ۋەقەلەردىن خاتىرە قالدۇرۇشقا تىرىشىپ، 50 - يىللاردا ئۇلارنى

رەتلىگەن بولسىمۇ، پەرسۇدە بولۇپ كەتكەن. ئۇ ئاشۇ خاتىرىلەردىن ئەسكە ئالالىغانلىرىنى ۋە ساقلىنىپ قالغان بىر قىسمىنى دەۋرداشلىرىنىڭ ئەسلىيەلىگەنلىرىگە سېلىشتۇرۇپ، مەنچىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن 50 - يىللارغا قەدەر بولغان مۇرەككەپ تارىخىي جەريانلارنى، كۆپلىگەن ئېچىنىشلىق ۋەقەلەرنى دەلىل - ئىسپاتلار ئارقىلىق يورۇتۇپ بېرىشكە تىرىشىپ، 176 بەتلىك «خوتەن تارىخىدىن ئەسلىمە» ناملىق كىتابىنى يېزىپ چىققان. بۇ مۆھتەرەم تارىخچىمىز 1995 - يىلى 27 - سېنتەبىر ئالەمدىن ئۆتكەن.

مۇھەممەتئىمىن توختىنىياز (سۇزۇك)

1920 - يىلى چىرا ناھىيىسىدە بەقەسەمچى كاسىپ ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىپ، 1926 - يىلى ئاتا - ئانىسى بىلەن تىرىكچىلىك يولى ئىزدەپ يەكەنگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقان شائىر مۇھەممەتئىمىن توختىنىياز 1933 - يىلى يەكەن شەھىرىدىكى «مەتلەئىل ئېرپان» ناملىق دىنىي - پەننىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇغان. 1938 - يىللىرى مەكىت، خوتەنلەردە ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىدا كاتىپ بولغان. 1946 - يىلى قەشقەر «ئالڭ گېزىتى»نىڭ مۇھەررىرى بولغان. 1947 - يىلى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قوللاپ، تەشۋىقاتچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ۋە ئىلغار ئىدىيىدىكى شېئىرلارنى يېزىپ، خەلقنى ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا دەۋەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ئازادلىققا قەدەر تۈرمىدە ياتقان.

مۇھەممەتئىمىن توختىيازنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى 1943 - يىلى «خوتەن گېزىتى» دە «سۇزۇك» تەخەللۇسى بىلەن ئېلان قىلىنغان. بۇ يىللاردا «پەلەككە سۆز» ، «كۈنلەر» ، «زامان» ، «غەمگۈزارىمغا» قاتارلىق شېئىرلىرىدا دەھشەتلىك زۇلۇمدىن شىكايەت قىلىپ، خەلقنىڭ دېموكراتىيىگە، ئەركىنلىككە بولغان تەشنالىقىنى ئىپادىلىگەن. 1949 - يىلىدىن كېيىن ئۇ تۈرلۈك ئىجتىمائىي خىزمەتلەرگە قىزغىنلىق بىلەن قاتنىشىپ، يەكەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى، يەكەن ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يەكەن ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى، «يەكەن گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان. 1958 - يىلىدىن 1979 - يىلىغىچە ئۇ خىزمەتتىن قالدۇرۇلۇپ، ناھەق قارىلىنىش ئازابىنى تارتقان. ئۇنىڭ 80 - يىللاردا يازغان بىر بۆلۈك شېئىرلىرى يېڭى ھاياتنى، ئىلىم - پەن باھارىنى كۈيلەش، «ئاپەتلىك يىللار» ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشتەك جۇشقۇن ھېسسىياتقا تولغان.

كلاسسىك شېئىر شەكىللىرىنى ئىجابىي ئۆزلەشتۈرۈپ، خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق، شېئىرلىرىنى قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىككە ۋە ئاممىباپلىققا ئىگە قىلىپ، جامائەتچىلىككە «سۆزۈك» تەخەللۇسى بىلەن تونۇلۇپ «كۆڭلى سۆزۈك، ئىجادى تۈزۈك» دەپ تەرىپلەنگەن بۇ شائىرنىڭ 1983 - يىلى «يادىكار» (قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى)، 1987 - يىلى «ئىلھام چېچەكلىرى» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى) ناملىق شېئىرلار توپلىمى، بىر قىسىم كوللېكتىپ توپلاملارغا كىرگۈزۈلگەن ئەسەرلىرى، يەكەن تارىخىغا ئائىت بىر قانچە پارچە ماقالىسى، «پەرھات - شىرىن» داستانىنىڭ نەسرىي نۇسخىسى، «سەنۇبەر» ناملىق خەلق داستانى ۋە باشقا كۆپلىگەن ئىجادىي، ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىزنىڭ مەنىۋى مىراسلىرىمىزغا ئايلانغان.

شائىر مۇھەممەتئىمىن توختىنىياز 1992 - يىلى 10 - مارت ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئەسقەرى سوپۇرگە

ئەسقەرى سوپۇرگە 1930 -، 1940 - يىللاردا خوتەن شەھىرىدە ياشىغان. ئۇنىڭ تەرجىمىھالى ۋە يازغان تولۇق ئەسەرلىرى ھەققىدە ئېنىق مەلۇمات تېخى تېپىلمىدى. ئۇنىڭ نىزامىدىن توختى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق 2 - سانىدا ئېلان قىلىنغان 226 مىسرادىن ئارتۇق مەسنەۋىلىرىدىن قارىغاندا، بۇ ئەدىبنىڭ بەدىئىي ئىستېداتى خېلى يۇقىرى. ئۇنىڭ «چىن دوستلۇق بىلەن يالغان دوستلۇقنىڭ نەزمىسى» ناملىق شېئىرىدىكى:

«ئۇستالار دۇكاندا كۆرمىدىڭمۇ گاتەشنى،
مۇم سۇيەت قىلۇر ئۇستا يۇمشاتىپ تۆمۇر - تاشنى.

كۆرسىتكىنى بۇ ئاشىق زاھىرى كۆمۈرچىدۇر،
ئىشىقنىڭ دۇكانىدا شۇ كىشى تۆمۈرچىدۇر.
بازغانى ئانىڭ شەرگى، سەندەلى تەرىقەتدۇر،
مەرىپەت ئۆزى گۇتدۇر، قۇچلىرى ھەقىقەتدۇر.»

دېگەن مىسرالىرىدىن ئەسقەرى سوپۇرگىنىڭ شېئىرىي پىكرى چوڭقۇر، ھەر تەرەپلىمە تەربىيە كۆرگەن كىشى ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە خەلقچىللىق، رېئالىستىك خاھىش روشەن.

بىلال ئەزىزى

ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا يازغان جەڭگىۋارلىقتا ۋە مۇئەييەن بەدىئىي قىممەتكە ئىگە شېئىرىي ئىجادىيىتى بىلەن ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى سەھىپىسىگە ئۆز نامىنى قالدۇرۇپ كەتكەن ۋەتەنپەرۋەر، ئىنقىلابىي شائىر بىلال ئەزىزى 1921 - يىلى خوتەن شەھىرىدە بىر مەرىپەتپەرۋەر ئۆزبېك ئائىلىسىدە تۇغۇلغان.

بىلالنىڭ ئاتىسى نامرات بولسىمۇ، ئوقۇمۇشلۇق، موللا كىشى بولغىنى ئۈچۈن، ئۆز پەرزەنتىنىڭ بىلىم ئىگىلەپ يارامىلىق ئادەم بولۇشى يولىدا كۆپ كۈچ چىقارغان. بىلال ساۋاتىنى ئائىلىسىدە چىقارغاندىن كېيىن دىنىي مەكتەپتە ئوقىغان. ئۇ چاغدىكى دىنىي مەكتەپلەردە نەۋائى، لۇتفى، نەۋبەتى قاتارلىق كلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىمۇ رەسمىي دەرس قاتارىدا ئۆتۈلەتتى. كلاسسىك ئەدىبلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشۇش ئۇنىڭدا كىچىككىدىنلا ئەدەبىياتقا بولغان ھەۋەسنى يېتىلدۈرگەن. ئۇ 15 يېشىدىلا ئۆزىنىڭ دەسلەپكى مەشىق شېئىرلىرىنى يېزىشقا كىرىشكەن.

1936 — 1937 - يىللاردا خوتەندە يۈز بەرگەن ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى بېسىققاندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىغا ئوخشاش، خوتەندىمۇ مەدەنىي ئاقارتىش، يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى دولقۇنى بارلىققا كەلگەن، مائارىپ، مەدەنىيەت، مەتبۇئات ئورۇنلىرى تەسىس قىلىنغان، «خوتەن گېزىتى» نەشر قىلىنىپ، يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى تەشۋىقاتى يولغا قويۇلغان. بىلال ئەزىزى 1939 - يىلى خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئېلىنغان 2 - نۆۋەتلىك

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دارىلمۇئەللىمىن كۇرسىدا ئوقۇپ كۇرسنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن «خوتەن گېزىتى» دە كوررېكتور ۋە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن.

شائىرنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى ئىلىم - مەرىپەت ئىگىلەش، بىلىمنىڭ قەدىر - قىممىتى تېمىسىدا بولۇپ، شائىرنىڭ 1938 - يىلىدىن 1942 - يىلىغىچە خوتەندە يازغان ۋە ئېلان قىلغان شېئىرلىرى ئىچىدە يەنە بىرلىك - ئىتتىپاقلىقنى مۇستەھكەملەش، مەدەنىي ئاقارتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ۋە جۇڭگونى ئازاد قىلىش، خوتۇن - قىزلارنىڭ ئازادلىقى ۋە ھوقۇقى تېمىسىدا يازغان «بىرلىك»، «گۈزەل شىنجاڭ»، «ئوقۇش بىلەن»، «كۈرەش بىلەن»، «ئاپرېل قىزىغا»، «ئانا بىلەن قىز» قاتارلىق شېئىرلىرى بولۇپ، بۇ شېئىرلار ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىغا بەلگىلىك تەسىر كۆرسەتكەن ۋە ئۇلارنى فېئودالىزمنىڭ مۇدھىش ئاسارىتىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرغان.

1942 - يىلىنىڭ باشلىرىدا بىلال ئەزىزى ئۈرۈمچىگە چىقىپ، ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرگەن ۋە بىر يىلدىن كېيىن ئۆلكىلىك ساقچى كادىرلار مەكتىپىگە ئېلىنىپ، ئۇ مەكتەپتە 1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە ئوقۇغان.

بىلال ئەزىزى ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۆزۈن ئۆتمەي شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپ بىلەن تونۇشقان ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئىنقىلابىي دوستلۇق ئورنىتىلغان. ل. مۇتەللىپ قاتارلىق ئىلغار پىكىرلىك ياشلار بىلەن تونۇشۇش، شۇنداقلا ئەينى يىللاردىكى رەھىمسىز ئىجتىمائىي رېئاللىق بىلال ئەزىزنىڭ ئىدىيىسىدە زور بۇرۇلۇش ۋە يۈكسىلىش ھاسىل قىلغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قاراتقۇ زۇلمەتكە بولغان ئىسيانكارلىق روھى، ئىنسانپەرۋەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەننىڭ ئازادلىقىغا بولغان ئىنتىلىش تۇيغۇسى ئاساسىي ئورۇننى ئىگىلىگەن. شائىرنىڭ شۇ يىللاردا يازغان «ۋەتەن خىسلەتلىرى»، «ۋەتەن ئۈچۈن»، «يولدىشىمغا»، «قەرزىمىز»، «مۇستەھزات»، «گۈلۈمگە»، «زىيائى غەزىلىگە مۇخەممەس» ۋە «غەزەل» قاتارلىق شېئىرلىرى شۇلار جۈملىسىگە كىرىدۇ.

1943 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بىلال ئەزىزى ئاقسۇغا بېرىپ، كونىشەھەر ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلىگەن. ئۇ ئاقسۇغا ئۆزىدىن بۇرۇنراق كەلگەن ل. مۇتەللىپ بىلەن بىرلىشىپ، جاپالىق ئىنقىلابىي كۈرەش پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرغان. شائىر

ئىجادىيىتىدىكى يېڭى يۈكسىلىشنى نامايەن قىلىپ تۇرىدىغان «كۆكۈل» ، «مارت شامىلىغا خىتاب» ، «نېمە بولدى» ، «يىللارغا سوئال» ، «بۇرادىرىمگە» قاتارلىق بىرمۇنچىلىغان جەڭگىۋار شېئىرلىرى شۇ يىللاردا ئاقسۇدا يېزىلغان.

1944 - يىلى غۇلجىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلىغاندىن كېيىن، شائىرنىڭ قەلبىدىكى زۇلۇمغا، تەڭسىزلىككە، جاھالەتكە قارشى غەزەپ ئوتى تېخىمۇ يالقۇنلاپ، ل. مۇتەللىپ، مۇنىرىدىن خوجا قاتارلىق ياشلار بىلەن بىرلىكتە «ياش ئۇچقۇنلار ئىتتىپاقى» تەشكىلاتىنى قۇرۇشقا يېقىندىن قاتناشقان ۋە بۇ تەشكىلاتنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى مەسئۇللىرىدىن بىرى بولغان. لۇتپۇللا مۇتەللىپ ئۆزىنىڭ جەڭگىۋار دوستى بىلال ئەزىزنى ناھايىتى قەدىرلەيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر مۇۋەششەسنى بىلال ئەزىزگە ئاتىغان ھەمدە ئۇنىڭ «يىللارغا سوئال» ناملىق شېئىرىنىڭ ماۋزۇسىغا مۇشائىرە قىلىپ ئۆزىنىڭ مەشھۇر شېئىرى «يىللارغا جاۋاب» نى يازغانىدى.

بىلال ئەزىزى تەشكىلاتتىكى ئۆز سەپداشلىرى بىلەن بىللە قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتقان پەيتتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنغان ۋە 1945 - يىلى 18 - سېنتەبىردە ئىنقىلابىي دوستلىرى ل. مۇتەللىپ قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن.

شائىر بىلال ئەزىزى 25 يىللا ئۆمۈر كۆردى. ئۇ ئۆزىنىڭ قىسقىغىنە ھاياتىدا ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك بولغان نۇرغۇن ئەدەبىي مىراس قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ئۇيغۇر تىلىدا راۋان، يەڭگىل يېزىلغان بولۇپ، ئۆز بەدىئىيلىكى بىلەن 40 - يىللار ئۇيغۇر شېئىرىيىتى خەزىنىسىدە مۇناسىپ ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر يېڭى شېئىرىيىتى شەكلىدە — بارماق ۋەزنى بىلەن يازدى، شۇنداقلا، كلاسسىك شېئىرىيەتنىڭ غەزەل، مۇخەممەس، مۇستەھزاد قاتارلىق شەكىللىرىگىمۇ مۇراجىئەت قىلىپ، ئۇنى يېڭى پىكىر، يېڭى ئىنقىلابىي مەزمۇن بىلەن جۇلالاندۇردى.

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981 - يىلى «بىلال ئەزىزى شېئىرلىرى» نامىدا شائىر شېئىرلىرىنىڭ بىر قەدەر تولۇق توپلىمىنى نەشر قىلدى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەمەت غوپۇرى

ئۆزىنىڭ «ئۆمۈر ناياپ»، «كۈرەش سۆبھىسى» قاتارلىق جەڭگىۋار شېئىرلىرى بىلەن 40 - يىللار شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە چاقنىغان چولپانلارنىڭ بىرى بولغان ئەمەت غوپۇرى 1921 - يىلى ئاقسۇدا ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1942 - يىلى ئۈلكىلىك دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، بۇ دىيارىمىزغا كېلىپ قىزلار باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1945- يىلى ناھايىتى ياشلا خوتەندە ئالەمدىن ئۆتكەن بۇ ئەدىبنىڭ بىر بۆلۈك ئەسەرلىرى 80 - يىللاردا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «گۇدۇك» ناملىق توپلام ئارقىلىق كەڭ ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

مەتسىدىق مەترېھىم

كلاسسىك شېئىرىيەتنى ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىگە ئۇلىغان ئۆتكۈنچى دەۋردىكى شائىرلارنىڭ بىرى مەتسىدىق مەترېھىمدۇر. ئۇ 1925 - يىلى چىرا ناھىيە چىرا يېزا ماخمال كەنتىدە مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئالتە يېشىدىلا دىنىي مەكتەپكە كىرىپ، ناھايىتى تېزلا ساۋادىنى چىقارغان. 14 يېشىدا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ئىشتىياق باغلاپ، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ھەم شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن پىششىق تونۇشقان.

شائىر 1950 - يىلى ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتنىشىپ، مۇھىم رەھبەرلىك خىزمەتلىرىنى ئىشلىگەن، بولۇپمۇ چىرا ناھىيىسىنىڭ گۈلاخما يېزىسىدا يېزا باشلىقى بولۇپ تۇرغان مەزگىللەردە بۇ يېزىنىڭ تارىخىنى يېزىشقا بەل باغلاپ، نۇرغۇن تەكشۈرۈشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، 1959 - يىلى «گۈل ئەخمەر» ناملىق زور ھەجىملىك تارىخىي داستاننى يېزىپ چىققان. داستان جەمئىي 17 باب بولۇپ، ئاروز ۋەزنىدە يېزىلغان. داستاندا گۈلاخما يېزىسىنىڭ پەيدا بولۇش تارىخى، تەرەققىياتى بەدىئىي ئوبراز ئارقىلىق مۇۋەپپەقىيەتلىك يورۇتۇپ بېرىلگەن. شائىر ئۇنىدىن باشقا ھەر خىل شېئىرىي شەكىلدە 200 پارچىدىن ئارتۇقراق شېئىر، 400 پارچىدىن ئارتۇقراق ماقال - تەمسىل، چۆچەك توپلاپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمىنى ھەر قايسى گېزىت-

ژۇرناللاردا ئېلان قىلدۇرغان. ئۇ 1988 - يىلى كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتكەن.

روزى هوشۇر

خەلق قوشاقچىسى، ماھارەتلىك ئورۇنلىغۇچى روزى هوشۇر 1925 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ناۋا يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. روزى دادىسى هوشۇر ئاخۇننىڭ راۋابچىلىق ۋە قىزىقچىلىق ئۇدۇمىغا ۋارىسلىق قىلىپ، 15 يېشىدىلا جامائەت سورۇنلىرىدا ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنۈشكە باشلىغان. ئۇ 1945 - يىلى قاغىلىق ناھىيىسىنىڭ بېشىرىق يېزىسى تۆۋەن ئۇراڭ كەنتىدە ماكانلىشىپ، قوشاق توقۇپ راۋاب چېلىپ ناھىيە تەۋەسىدە يۇقىرى شۆھرەتكە ئىگە بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن ھەر تۈرلۈك ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەر داۋامىدا قوشاق توزۇپ، ئاھاڭغا سېلىپ، چوڭ - كىچىك يىغىلىشلاردا ئورۇنلاپ كەڭ ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىش بىلەن بىرگە، 1955- يىلى باھاردا قەشقەر ۋىلايىتىدە ئۆتكۈزۈلگەن سەنئەت كۆرىكىگە يالغۇز كىشىلىك ناخشا ئورۇنلاپ قاتناشقان. 1964 - يىلى ئۇ قەشقەر ۋىلايىتىدىن ئۈرۈمچىگە سەنئەتچىلەر ۋەكىلى سۈپىتىدە بېرىپ، تۇنجى بولۇپ ئۆز ماھارىتىنى نامايان قىلغان ھەمدە بېيجىڭ سەھنىسىدە قوشاق ئورۇنداپ ئالقىشلانغان. خەلق قوشاقچىسى روزى هوشۇر تېز ئەستە قالدۇرۇش، تېز ئىنكاس قايتۇرۇش، دەرھال سەھنىگە ئېلىپ چىقىش ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، ئۆزى ئىجاد قىلغان قوشاقلار 700 كۇپلېتتىن ئاشىدۇ. ھازىرجاۋابلىق بۇ خەلق قوشاقچىسى 1978- يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇ توقۇغان ۋە ئاھاڭغا سېلىپ ئوقۇغان 32 كۇپلېتلىق بىر يۈرۈش ناخشىلارنى ئۇنىڭ شاگىرتى سەنئەتكار مۇھەممەت ئېزىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1984 - يىللىق 3 - سانى ئارقىلىق جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى.

خوجايۇپ

60 - يىللاردا خوتەن شەھىرىدىكى كىنو ئىلانچىلىقى، تەشۋىقات رەسىملىرى، ھۆسنخەتلەرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىشلەپ كەڭ جامائەتچىلىككە مەنىۋى زوق ئاتا قىلغان خوجايۇپ 1927 - يىلى چىرا

ئۇيغۇر ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بازىرىدا تۇغۇلغان. ئۆزلۈكىدىن تىرىشىپ ئۆگىنىپ خەتتاتلىق، رەسساملىق جەھەتلەردە يىراق - يېقىنلاردا كۆزگە كۆرۈنگەن بۇ كەسىپ ئىگىسى 60 - يىللارنىڭ بېشىدا خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومغا يۆتكەپ كېلىنىپ ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرغان. ئۇ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ، «خوتەن گېزىتى» ئىدارىسى، شەھەرلىك «قىزىل يۇلتۇز» كىنوخانىسى، «يېڭى قاشتېشى» ناخشا - ئۇسسۇل ئۆمىكى، ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيى قاتارلىق ئورۇنلاردا خەتتاتلىق، رەسساملىق، ئېلانچىلىق كەسىپلىرى بىلەن مەشغۇل بولغان ھەمدە 1975 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ ئالەمدىن ئۆتكەن.

جاپپار ئەمەت

جاپپار ئەمەت 1929 - يىلى 6 - دېكابىردا خوتەن شەھىرىنىڭ گۈلباغ مەھەللىسىدە ئوقۇمۇشلۇق كىچىك سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1938 - يىلدىن 1941 - يىلغىچە خوتەندە باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1941 - يىلدىن 1942 - يىلىغىچە خوتەن دارىلمۇئەللىمىندە، 1942 - يىلدىن 1945 - يىلغىچە ئۈرۈمچىدە ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان. 1945 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە خوتەن شەھەرلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپ (چايخانا مەكتەپ) تە ئوقۇتقۇچى، خوتەن ۋالىي مەھكىمە مائارىپ باشقارمىسىدا مۇپەتتىش، ياشلارنىڭ جەمئىيەتكە خىزمەت قىلىش ئىدارىسى باشقۇرغان «تەكلىماكان گۈلى» گېزىتىدە باش مۇھەررىر، خوتەن دارىلمۇئەللىمىندە تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولغان. 1950 - يىلدىن 1970 - يىلغىچە «يېڭى خوتەن» گېزىتى، قەشقەردە چىقىدىغان «جەنۇبىي تيانشان» گېزىتى، «شىنجاڭ گېزىتى»، خوتەن ۋالىي مەھكىمە مەدەنىيەت - مائارىپ بۆلۈمى قاتارلىق ئورۇنلاردا مۇھەررىر، مۇئاۋىن باش مۇھەررىر، تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1980 - يىلدىن 1981 - يىلغىچە «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىدا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. شۇ يىلى ئۆكتەبىردە ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىگە يۆتكىلىپ، 1990 - يىلغىچە «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە شېئىرىيەت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. ئاتاقلىق شائىر، پېشقەدەم مۇھەررىر، تۆھپىكار تەتقىقاتچى جاپپار ئەمەت كېسەل سەۋەبىدىن 1999 - يىلى

13 ـ فېۋرال ئەتىگەن سائەت سەككىزدىن 30 مىنۇت ئۆتكەندە 70 يېشىدا ئۈرۈمچىدە، ئۆز ئۆيىدە بەختكە قارشى ئالەمدىن ئۆتكەن.

جاپپار ئەمەت «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1944 ـ يىلى 21 ـ ئۆكتەبىردىكى سانىدا ئېلان قىلىنغان «ۋەتەن ئوغلى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىيات سەپىگە قېتىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ «خۇشتار» تەخەللۇسى بىلەن «شۇنداق ماڭ» ، «ئوتلۇق يۈرەكتىن» قاتارلىق شېئىرلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلان قىلىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان. شائىر 1945 ـ يىلى مايدا ئۆز يۇرتى خوتەنگە قايتىپ، پىكىرداش دوستلىرى ۋە ئىلغار زىيالىيلار ئارىسىدا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلغان. «تەكلىماكان گۈلى» گېزىتىگە بېسىلغان «ياشلىقىم» ، «سۆيىمەن» ، «تاڭ ئالدىدا» قاتارلىق شېئىرلىرى ئارقىلىق ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قوللاش پوزىتسىيىسىنى ۋە ئازادلىققا بولغان تەشنالىقىنى ئىپادىلىگەن. بۇنىڭدىن قاتتىق ھۈركىگەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شۇ يىلى نويابىردا شائىر جاپپار ئەمەتنى قولغا ئالغان. 1946 ـ يىلى ئىيۇندا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي ھۆكۈمىتى بىلەن گومىنداڭ دائىرىلىرى ئوتتۇرىسىدا 11 ماددىلىق بىتىم ئىمزالىنىپ، قاماقتىكى بارلىق سىياسىي مەھبۇسلار قويۇپ بېرىلگەندە، شائىرمۇ ئازادلىققا ئېرىشكەن. تۈرمىدىن چىققان ھامان قاتتىق غەزەپلەنگەن شائىر «تەپتىش ئۆمىكىگە داد» ، «قاراقاش ناھىيە ئۇستىدىكى بۇلۇت» ، «مىللەت ۋە تىل» قاتارلىق سىياسىي، ئەدەبىي ماقالىلەرنى يېزىپ، گومىنداڭنىڭ فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىغا قاتتىق زەربە بەرگەن. بۇ ماقالىلەر جەمئىيەتتە كۈچلۈك ئىنكاس قوزغىغان.

1947 ـ يىلى ئىيۇلدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى جاپپار ئەمەتنى يەنە تۇتقۇن قىلغان. شائىر تۈرمىنىڭ ئېغىر ھەم قاتمۇ ـ قات ئازابلىرىغا مەردانىلىق بىلەن بەرداشلىق بېرىپ، ئازادلىق، ئەركىنلىك ۋە دېموكراتىيىنى تەلەپ قىلىش مەيدانىدا قەتئىي چىڭ تۇرغان. 1950 ـ يىلىدىن 1961 ـ يىلىغىچە 150 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، داستان، ھېكايە، ئوچېرك، دراما، فىلىيەتونلارنى يېزىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇن ھەم شەكىل جەھەتتىن رەڭدارلىشىشىغا تۆھپە قوشقان. ئۇ 1968 ـ ، 1969 ـ يىللىرى «ئازاد گۈلىستانىڭ قېنى» ، «جىلغا ئالتۇن» قاتارلىق شېئىرلارنى يېزىپ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ مەدەنىيەت مۇستەبىتلىكىگە ئاشكارا قارشىلىق كۆرسەتكەن. شۇڭا «نەق ئەكسىلئىنقىلابچى» قالپىقى كىيگۈزۈلۈپ،

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

1970 - يىلى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ھەيدەلگەن. ئۇ 1979 - يىلى ئۆكتەبىردە تۈرمىدىن چىقىپلا يازغان «سايرا، بۇلبۇل» ناملىق شېئىرىدا «تۆت كىشلىك گۇرۇھ» نىڭ تۆمۈر قەپىزىدىن قۇتۇلغان «خۇشناۋا بۇلبۇل» غا خىتاب قىلىش ئارقىلىق، «گۈلباھار پەسلى» نى ئۆمۈرۋايەت كۈيلەش ئارزۇسىنى ئىزھار قىلغان.

ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتكە، ئىزدىنىش روھىغا باي ئەدىب جاپپار ئەمەت 50 نەچچە يىللىق ئەدەبىي ئىجادىيەت ھاياتىدا ئەدەبىياتنىڭ ھەممە تۈرى بىلەن دېگۈدەك شۇغۇللىنىپ، نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغان. «سايرا، بۇلبۇل» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى تۈزگەن. 1985 - يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن، 1991 - يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى «تۇپراق ۋە تەر» ناملىق 2 - شېئىرلار توپلىمىنى نەشر قىلغان. ئۇ 1993 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتىغا «بوستان نەزمىلىرى» ناملىق 3 - شېئىرلار توپلىمىنى يوللىغان.

ئۇ پېشقەدەم شائىر ۋە تېببىي ئالىم داموللا ئابدۇلھېمىت ھاجى يۈسۈپى بىلەن بىرلىكتە «فۇزۇلى غەزەللىرىدىن تاللانما» نى؛ زوھرىدىن بابۇر، ھۇۋەيدا (خوجا نەزەرغايىپ نەزەر ئوغلى)، سوپى ئاللايار قاتارلىقلارنىڭ غەزەل ۋە شېئىرلىرىدىن تاللانمىلارنى؛ پارس-تاجىك ئەدەبىياتى پېشۋالىرىدىن ئابدۇراخمان جامىنىڭ «سەلامان ۋە ئەپسال» داستانىنى؛ جالالىدىن رومى، كامال خوجەندى، ئەبۇ ئابدۇللا رۇداكى قاتارلىقلارنىڭ شېئىر، غەزەللىرىدىن تاللانمىلارنى؛ ئابدۇللا ئىنسارى، خوجا نەجمىدىن كۇبرا، سابىر تىرمىزى ۋە ھەكىم سانائى رۇبائىلىرىدىن تاللانمىلارنى؛ ئەمىر تېمۇر كوراگان ھەققىدە ئىران تارىخچىسى شەرەفىددىن ئەلى يەزدى تەرىپىدىن 1424 -، 1425 - يىللىرى يېزىلغان «زەپەرنامە» ناملىق ئەسەرنىڭ بىر قىسمىنى؛ «شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ رۇبائىلىرىدىن تاللانما» نى؛ ئابدۇللا ئەۋلانىنىڭ «تۈركى گۈلىستان ياخۇد ئەخلاق» ناملىق كىتابىنى؛ ئەمىر خۇسراۋ دېھلەۋىينىڭ «چاھار دەرۋىش» ناملىق قىسسىسىنىڭ يەنە بىر ۋارىيانتى — مىر ئەممام دېھلەۋى تەرىپىدىن 1803 - يىلى تولۇقلاپ يېزىلغان «باغۇ باھار» قىسسىسىنى نەشرگە تەييارلىغان. بۇ ئەسەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى «بۇلاق» ژۇرنىلى ۋە ھەر قايسى نەشرىياتلار ئارقىلىق ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

جاپپار ئەمەت خەلق ئەدەبىياتىنى قېزىش، رەتلەش، نەشرگە

تەييارلاش جەھەتتىمۇ مول تۆھپە ياراتقان. ئۇ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ، 3 مىڭ كۇپلېتتىن ئارتۇق بېيىت - قوشاق، 1 مىڭ 500 دىن ئارتۇق ماقال - تەمسىل، «ئەر - يىگىتكە يەتمىش تۈرلۈك ھۈنەر ئاز»، «ۋاپاسىز ئوغۇللار» قاتارلىق نۇرغۇن چۆچەكلەرنى توپلىغان. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى «بۇلاق»، «مىراس» ژۇرناللىرىدا ئېلان قىلىنغان؛ بىر قىسمى ئۈرۈمچى تيانشان رايونى ۋە ئۈرۈمچى سايباغ رايونى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان خەلق ئەدەبىياتى توپلاملىرىغا كىرگۈزۈلگەن. 90 - يىللاردىن كېيىن جاپپار ئەمەت گېزىت - ژۇرناللاردا «بىزنىڭ ئەنئەنىۋى ھېيت - بايرام مۇراسىملىرىمىز»، «ياخشى كىشىلەرنىڭ پەزىلەتلىرى» قاتارلىق 12 پارچىدىن ئارتۇق ماقالىلەرنى ئېلان قىلىپ، ئىجتىمائىيەت مەسىلىلىرىنى يورۇتۇپ بەرگەن.

ئىبراھىمجان ئىمىن

مەتبۇئاتلاردا ئەسەرلىرى ناھايىتى ئاز ئېلان قىلىنسىمۇ، ئەدەبىي ئىجادىيەتكە بىر ئۆمۈر ئىشتىياق باغلاپ، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش، تەزكىرىچىلىك قاتارلىق ساھەلەردە تىنىمسىز ئىزدەنگەن ئىبراھىمجان ئىمىن 1929 - يىلى يېڭىسار ناھىيىسى 3 - يېزا ئايدىڭكۆل مەھەللىسىدە تۇغۇلغان. 1936 - يىلىدىن 1940 - يىلىغىچە ناھىيىلىك خەنزۇ باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىدە ئوقۇغان. 1943 - يىلى ئۈرۈمچى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى تاماملاپ، 1946 - يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى، خوتەن شەھىرى، قاراقاش قاتارلىق جايلاردا كەسپىي خادىم، ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلىگەن. 1952 - يىلىغىچە ئۈرۈمچى ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى، گېزىت تەھرىرى ۋە خوتەن يەر ئىسلاھاتى خىزمەت گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزاسى بولغان. 1954 - يىلى ئىيۇنغىچە «خوتەن گېزىتى»دە مۇخبىر بولۇپ ئىشلەپ تاكى 2000 - يىلى 31 - مايدا ۋاپات بولغۇچە خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئۆمۈر مۇساپىسىدا كۆپ دېشۋارچىلىقلارنى تارتقان ئىبراھىمجان ئىمىننىڭ بىر بۆلۈك ئەسەرلىرى «مۇقام پېشۋالىرى» قاتارلىق كىتابلار ئارقىلىق جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئابدۇۋېلى ئىسمائىل

شائىر، پېداگوك ئابدۇۋېلى ئىسمائىل 1929 - يىلى لوپ ناھىيە بازىرىدا تىجارەتچى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1942 - يىلىغىچە دىنىي مەكتەپ ۋە يېڭىچە مەكتەپلەردە، 1943 - يىلى سىنتەبىرگىچە خوتەن دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇغان. 1950 - يىلىغىچە لوپ، يورۇڭقاش قاتارلىق جايلاردىكى مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچى، مۇدىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1952 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرگەن. 1953 - يىلىدىن تارتىپ ناھىيىلىك تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، شىنجاڭ سانائەت تېخنىكومىنىڭ سىياسىي نەزەرىيە ئوقۇتقۇچىسى بولغان. 60 - يىللاردا خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەمۇرىي مەھكىمە مەدەنىي - مائارىپ بۆلۈمى، زىيالىي ياشلار ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئىشلىگەن. 70 - يىللاردا ۋىلايەتلىك 2 - يىپەك سانائەت ئىدارىسىنىڭ مەسئۇللۇقىنى، 80 - يىللاردىن كېيىن «خوتەن گېزىتى» نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلىكىنى ۋە 1990 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە خوتەن مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان.

ئۇ شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ «بىر گۈل ئېچىلسا بولمايدۇ باھار»، «ئۆرلە، يۈكسەلگىن خوتەن»، «سالام، ئوقۇتقۇچى» قاتارلىق 30 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرىنى «شىنجاڭ گېزىتى»، «يېڭى قاشتېشى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلغان. ئۇنىڭ 20 نەچچە پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالىسى: «ئەدەب - ئەخلاق ئىلمى»، «كىشىلىك تۇرمۇش ۋە ئەخلاق» قاتارلىق تەرجىمە ئەمگەكلىرى جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

مىللىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر تەر تۆككەن بۇ ھۆرمەتلىك پېداگوك، ئىزدىنىش روھىغا باي شائىر ئابدۇۋېلى ئىسمائىل 2000 - يىلى 14 - مارتتا ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئىمىن راشىدىن

شائىر، دراماتورگ، ئاتاقلىق پېداگوك ئىمىن راشىدىن 1939 - يىلى 15 - ئىيۇندا پىچان ناھىيىسىنىڭ لەمجىن يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1958 - يىلى شىنجاڭ ئىككىنچى دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىنى

پۈتتۈرۈپ 1996 - يىلىغىچە خوتەندە 38 يىل خىزمەت قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ياشلىق باھارىنى، بارلىقىنى خوتەننىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا بېغىشلاپ، جاپالىق ئەجىر سىڭدۈرۈپ تالاي شاگىرتلارنى يېتىشتۈرگەن. ئۇنىڭ ئۆزلۈكسىز ئىزدىنىش، ئىنتىلىش روھى، سەمىمىي ۋە ئاق كۆڭۈللۈكى، خۇش چاقچاق مىجەزى كەسىپداشلىرى ۋە كەڭ جامائەتچىلىك ئىچىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان.

ئىمىن راشىدىن 60 - يىللارنىڭ بېشىدا ئۆزىنىڭ ئاددىي ۋە چۈچۈك لىرىكىلىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەھنىسىدە كۆرۈنۈپ، ھەۋەسكارلارنى ئۇنۇملۇك يېتەكلەپ، خوتەن رايونىنىڭ ئەدەبىيات قوشۇنى ئىچىدە خېلى زور تەسىرگە ئىگە بولغان. 70 - يىللاردا ئۇ سەھنە ئەسەرلىرى ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ «ئادارگۇل»، «مۇلايىم چاققان» قاتارلىق دراما - ئوپېرالارنى يېزىپ، كەڭ تاماشىبىنلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن. ئۇ بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ ھەر قايسى ژانىرلىرىدا يۇقىرى بەدىئىي قىممەتكە ۋە مۇكەممەل قۇرۇلمىغا ئىگە بولغان 150 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر ۋە ناخشا تېكىستلىرى، 11 پارچە سەھنە ئەسىرى، سەككىز پارچىدىن ئارتۇق تەرجىمە ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئۆمۈر مۇساپىسىدىن ئۆچمەس ئىز قالدۇرغان.

ئىمىن راشىدىنىنىڭ يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە 26 پارچە ئىلمىي ماقالىسى، بوشلۇق تولدۇرۇش خاراكتېرلىك دەرسلىك كونسپېكتلىرى بار بولۇپ، بىر قىسىم ماقالىلىرى مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. كەسپىي خىزمەت، ئىجادىيەت ۋە ئىجتىمائىي خىزمەتلەردىكى نەتىجىلىرىگە ئاساسەن ئاپتونوم رايون بويىچە «مۇنەۋۋەر كەسپىي تېخنىكا خادىمى»، «مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى» قاتارلىق شەرەپلەرگە ئېرىشىپ مۇكاپاتلانغان.

ئۇ ئۆزىنىڭ كېيىنكى خىزمەت مۇساپىسىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ، خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىنى قۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈش ئىشلىرىغا تۆھپە قوشقان. 1980 - يىلىدىن باشلاپ، مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتى؛ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق دراماتورگلار جەمئىيىتى؛ تۈركى تىللار تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتى، خوتەن ۋىلايەتلىك پەلسەپە - ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قاتارلىقلارنىڭ ئەزاسى، ئوتتۇرا مەكتەپلەر تىل - ئەدەبىيات تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ھەمدە خوتەن پېداگوگىكا ئالىي

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تېخنىكومى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرلىقى، شىنجاڭ مېيىپلار كەسپىي ئوتتۇرا تېخنىكومىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى ئىشلىگەن.

شائىر، دراماتورگ، پېداگوگ ئىمىن راشىدىن 2003 - يىلى 6 - يانۋار ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولغان.

مەتتۇردى نايىپ

مەتتۇردى نايىپ 1941 - يىلى ئەتىيازدا خوتەن كونا شەھەر چايخانا مەكتەپ يېنىدىكى بىر كەمبەغەل ئائىلىدە تۇغۇلغان. 1957-يىلىدىن 1959 - يىلىغىچە تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان. 1961 - يىلى 7 - ئايدا خوتەن ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنىپ، 1963 - يىلى 9 - ئايدا خىزمەتكە تەقسىم قىلىنغان. 1963 - يىلىدىن 1971 - يىلىغىچە ناھىيىلىك سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىدا خىزمەت قىلغان. 1971 - يىلى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ زىيانكەشلىكى تۈپەيلىدىن «ئەكسىلئىنقىلابچى»، «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» دېگەن تۆھمەت بىلەن كۈرەش - پىپەن قىلىنىپ، شۇ يىلى 30 يېشىدا بەختكە قارشى ۋاپات بولغان.

شائىر مەتتۇردى نايىپنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرى 1956 - يىلىدىن تارتىپ باشلانغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىلا «كىتابىم»، «ياش دوستۇمغا»، «ئۇستازىم»، «يارىيار»، «ئاپپىقىم»، «ۋەتەن گۈزەل دىيارىم»، «پاختىكارلار ناخشىسى»، «مەكتەپ بېغىدا»، «كەشتە» قاتارلىق شېئىرىي ئەسەرلىرى ھەر قايسى مەتبۇئاتلاردا ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلىنغان.

مەمتىلى سايىت

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى بويىچە ئىزدىنىپ، توپلاش - رەتلەشتە بەلگىلىك ئىلمىي ئەمگەكلەرنى روياپقا چىقارغان مەمتىلى سايىت 1941 - يىلى ئاپرېلدا خوتەن شەھىرىدە تۇغۇلغان. 1963 - يىلىدىن باشلاپ خوتەن ناھىيە خانئېرىق ئوتتۇرا، خوتەن شەھىرى بازار باشلانغۇچ ھەم ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. ئۇ «ئابدۇراخمان خان خوجا»، «يالپۇزخان» قاتارلىق خەلق

داستانلىرىنىڭ مۇكەممەل ۋارىيانتلىرىنى توپلاپ، خوتەن ۋىلايەتلىك قەدىمىي ئەسەرلەر ئىشخانىسى ئارقىلىق كىتابچە قىلىپ نەشر قىلدۇرغان. «بۇلاق» قاتارلىق ژۇرناللاردا بىر قانچە يۈز كۇپلېت خەلق قوشىقى ۋە بىر قانچە پارچە چۆچەك ئېلان قىلغان. ئوقۇتۇش تەتقىقاتى بويىچە ئىلمىي قىممەتكە ئىگە ماقالىلەرنى يازغان. ئۇ 2003- يىلى 1 - مارتتا ئالەمدىن ئۆتكەن.

باقى تۇردى

شائىر باقى تۇردى 1942 - يىلى قاراقاش ناھىيىسىنىڭ ئاچچىغۇي يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا باشلانغان بولۇپ، 1956 - يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان تۇنجى شېئىرى «تېرىم جېڭى» بىلەن مەتبۇئاتلاردا كۆرۈنۈشكە باشلىغان. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ تاتلىق مىسرالىرى، ئوبزور، مۇھاكىمىلىرى «شىنجاڭ گېزىتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ ئەدەبىيات - سەنئىتى» (ھازىرقى «تارىم»)، «خوتەن گېزىتى» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا ئارقا - ئارقىدىن جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەندى. ئۇ 1988 - يىلى 16 - دېكابىر ئارمان بىلەن تولغان ھاياتىنى كېرىيە ناھىيىسىدە ئاخىرلاشتۇرغان.

قاھار جېلىل

ئاتاقلىق يازغۇچى، مۇنەۋۋەر مائارىپچى، قابىل ژۇرنالىست، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى قاھار جېلىل 1943 - يىلى خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېڭىئېرىق يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1962 - يىلى شىنجاڭ پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرۈپ، 1976 - يىلغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك، خوتەن ناھىيىلىك دارىلمۇئەللىمىن مەكتەپلىرىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1976 - يىلىنىڭ ئاخىرى «تارىم» ژۇرنىلىغا يۆتكىلىپ، ژۇرنالنىڭ تەھرىرى، مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بولۇپ ئىشلىگەن. 1988 - يىلىدىن كېيىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كەسپىي يازغۇچىسى بولغان.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قاھار جىلىلىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى 1960 - يىلىدىن باشلانغان بولۇپ، «چىچەكلەر»، «چەۋەنداز»، «كۆكئۆل»، «مېھرىبان»، «ئىزىنتقۇ» قاتارلىق بەش پارچە ھېكايە، پوۋېستلار توپلىمى، «قىساس» ناملىق رومانى ۋە بىرمۇنچە ھېكايىلىرى نەشر قىلىنغان. ئۇنىڭدىن باشقا بىرنەچچە پارچە ئەدەبىي ئوبزور، سەھنە ئەسىرى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان. ئۇ يەنە ئامېرىكا يازغۇچىسى جېك لوندوننىڭ «ھېكايىلەر» ناملىق توپلىمىنى تەرجىمە قىلغان ۋە «غۇنچىلار» ناملىق باللار ھەققىدىكى ھېكايىلەر توپلىمىنى نەشرگە تەييارلىغان.

قاھار جىلىل مۇنەۋۋەر مائارىپچى ھەم قابىل تەشكىلاتچى ئىدى. ئۇ ئۆن نەچچە يىللىق ئوقۇتقۇچىلىق ھاياتىدا، پارتىيىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا سادىق بولۇپ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. ئۇ «تارىم» ژۇرنىلىدا خىزمەت قىلىۋاتقان مەزگىلدە ياش تالانت ئىگىلىرىنى بايقاش، يېتەكلەش، تەربىيىلەش قاتارلىق جەھەتلەردە ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، مىللىتىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنىنىڭ زورىيىشى، تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇ خوتەنگە تۇغقان يوقلاشقا كېلىپ، يۈرەك كېسىلى قوزغىلىپ قالغانلىقتىن، 1994 - يىلى 21 - سېنتەبىر كېچىدە يۇرتى خوتەن ناھىيىسى يېڭىئېرىق يېزىسىدا بەختكە قارشى ۋاپات بولغان.

ئۆمەرجان ئىسمائىل

مائارىپ، مەدەنىيەت سەپلىرىدە بىر ئۆمۈر ئۇن - تىنسىز تەر تۆكۈپ، ئۆزىنىڭ «جاھان شوندۇق»، «خوجىلار ئاپىتى»، «كىلىمىز»، «پۇرسەت»، «قاراماي نەزمىلىرى» قاتارلىق چوڭقۇر ھېسسىيات ۋە جۇشقۇن لىرىكىغا تويۇنغان غەزەل - مۇخەممەسلىرى بىلەن كەڭ جامائەتچىلىككە تونۇلغان شائىر، تېۋىپ ئۆمەرجان ئىسمائىل 1943 - يىلى ئاپرېلدا قاراقاش ناھىيىسىنىڭ قاراساي يېزىسى باغچىگدە كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

ئۇ 1962 - يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغاندىن كېيىن لوپ، قاراقاش قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپلىرىدە ئوقۇتقۇچى ۋە ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ئىجادىيەتچى بولۇپ ئىشلىگەن.

ئۆمەرجان ئىسمائىل ئۆزىنىڭ ئىجادىي ھاياتىدا شۆھرەت، نامادىن يىراق بولۇپ، دوستلۇقنى قەدىرلەپ، راستچىللىق ۋە سەممىيەت بىلەن يېزىقچىلىق قىلىپ، سۆپەت ھەم سان جەھەتتە خېلىلا يۇقىرى ئەسەرلەرنى يازغان. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا شۇغۇللانغان تېبابەتچىلىكنى تەتقىقات سەۋىيىسىگە كۆتۈرۈپ، راك كېسەللىكلىرى ۋە جاھىل خاراكتېرلىك كېسەللىكلەرنى داۋالاش رېتسېپلىرىنى سىناقتىن ئۆتكۈزۈپ، توپلاپ قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلدۇرغان.

مول ئىجادىي ئەمگەكلىك، ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلەتلىك بۇ شائىر 2000 - يىلى 23 - يانۋار ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئابدۇسادىق قۇدرىتۇللا

شائىر، نەققاش، خەتتات ئابدۇسادىق قۇدرىتۇللا 1943 - يىلى خوتەن شەھرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئاتىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئەرەب، پارس، ئوردۇ تىلى ۋە كلاسسىك ئەسەرلەردىن بىر قەدەر يۇقىرى مەلۇماتقا ئىگە بولغان. ئۇ قىسقىغىنە ھايات مۇساپىسىدە كىشىنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلمەيدىغان «كۆكتاتلار مۇنازىرىسى»، «ئەندىشە»، «نادامەت»، «ھاجىم»، «تۆگە بىلەن بوتىلاق»، «‹ يامان › بولدۇم» قاتارلىق بىر قانچە پارچە شېئىر يېزىپ، ھەر قايسى مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلغان.

ئۇنىڭ ئىجادىيەت ئۇسلۇبى كلاسسىك شېئىرىيىتىمىزگە ياندىشقان ھالدا، ئۆزگىچىلىككە ئىگە بولۇپ، تىلى گۈزەل، چۇچۇك ۋە يۇمۇرلۇق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ.

ئۇ يەنە نەققاشلىق، رەسساملىق ۋە خەتتاتلىق جەھەتلەردىمۇ ئالاھىدە ئىزدىنىپ، ئۆزىگە خاس نادىر سەنئەت ئەسەرلىرىنى ئىجاد قىلغان. خوتەن شەھرىدىكى بىر قىسىم بىنالاردا، خۇسۇسىي قورۇ-جايلاردا ئۇنىڭ نەپىس گەج ئويما نەقىشلىرى، تام سۈرەتلىرى ۋە مەنزىرە سۈرەتلىرى بار.

ھەر تەرەپلىمە يېتىشكەن بۇ تۆھپىكار ئەدىب 1988 - يىلى 10-ئاينىڭ 31 - كۈنى كېسەل سەۋەبى بىلەن 45 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ھەببۇللا روزى

ھەببۇللا روزى 1943 ـ يىلى خوتەن ناھىيىسىنىڭ ئىگەرچى يېزىسىدا تۇغۇلغان. 1959 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، دەۋر رېئاللىقىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ھەر خىل تېمىدىكى شېئىر ۋە ناخشا تېكىستلىرىنى يازغان. ئۇنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرى ئاپتونوم رايونىمىزدىكى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغان ھەمدە «غەزەل ۋە مۇخەممەسلەر»، «ئارزۇ بوستانى»، «سۆيگۈ» قاتارلىق ئالماناختا تاللاپ كىرگۈزۈلگەن.

ئۇ ئاقسۇ ۋىلايەتلىك سەنئەت ئۆمىكىنىڭ كەسپىي ئىجادىيەتچىسى بولغاندىن باشلاپ، سەھنە ئەسەرلىرى ئىجادىيىتى بىلەنمۇ قىزغىن شۇغۇللىنىپ، ئۆمەك ئۈچۈن كۆپلىگەن ناخشا تېكىستلىرى ۋە كومېدىيىلىك قىسقا ئەسەرلەرنى يېزىپ بەرگەن. «مۆلجەر تاغ بورانلىرى» قاتارلىق دراممىلاردا قوشۇمچە رول ئېلىپ، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئىشلىرىمىزنى راۋاجلاندۇرۇشقا مۇناسىپ تۆھپە قوشقان.

ئۆزىنىڭ ئازغىنە كەم 30 يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا، يۇقىرى بەدىئىي پاساھەتكە ئىگە غەزەللىرى، ناخشا تېكىستلىرى ۋە يەڭگىل شېئىرلىرى بىلەن ئۇقۇرمەنلەردە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان بۇ خالىس تۆھپىكار 1987 ـ يىلى ئاقسۇدا ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇنىڭ «ئوغلۇمغا»، «بۇلبۇلۇم»، «بىر گۈل ئەمەسمۇ؟» قاتارلىق توققۇز پارچە شېئىرى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1993 ـ يىلى نەشر قىلىنغان «سامان يولى» ناملىق ئالماناختا ئېلان قىلىنغان.

روزى سايىت

دېھقانغا دىلكەش ئەل سۆيگەن شائىر روزى سايىت 1944 ـ يىلى سىنتەبىردە گۇما ناھىيىسىدىكى شەيدۇللا دېگەن تاغلىق كەنتتە كونا ئەسكەر ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1950 ـ يىلىغىچە ئائىلە تەربىيىسىدە بولغان. 1954 ـ يىلىغىچە خوتەن شەھىرى «چايخانا» باشلانغۇچ مەكتىپىدە، 1958 ـ يىلىغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك 1- ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تولۇقسىز سىنىپلىرىدا ئوقۇپ، 1973 ـ يىلى سىنتەبىرگە قەدەر 15 يىل خوتەن شەھەر ئىلچى يېزىسىدا، خوتەن ناھىيە بۇزاق يېزىسى ۋە «سېبىسقىئوت» دېھقانچىلىق مەيدانىدا دېھقانچىلىق قىلغان.

1973 - يىلى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ، 1976 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن خوتەن ناھىيىلىك دارىلمۇئەللىمىن ۋە خوتەن ناھىيە لاگرۇ يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1980 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت باشقارمىسىغا يۆتكىلىپ، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىدا تەھرىر بولغان. ئۇ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىلا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ھەۋەس قىلغان بولۇپ، 15 يىللىق دېھقانچىلىق ھاياتىدىمۇ ئىجادىيەت ئەشقىنى ئۈزۈپ قويمىغان. 1973 - يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «دېھقانمۇ بولدى داشۆسىڭ» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سېپىگە كىرگەن. ئۇنىڭ «دېھقان ھەيكىلى» ، «خىيالدىن تۆرەلگەن خىياللار» ، «مۇھەببەتتىن پۈتكەن ناخشىلار» قاتارلىق 11 پارچە شېئىر - داستانلار توپلىمى ۋە ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن يۇقىرىقى كىتابلىرىدىن تاللانما سۈپىتىدە «روزى سايىت شېئىرلىرى» نامىدا ئىككى كىتابى نەشر قىلىنغان.

ئۇ مول ھوسۇللۇق شائىر بولۇپ، قىسقىغىنە 28 يىللىق ئىجادىيەت ھاياتىدا 25 پارچە داستان، 3500 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، 500 پارچىدىن ئارتۇق ناخشا تېكىستى، 20 پارچە ھېكايە ۋە ئىلمىي ماقالىسى ئېلان قىلىنغان؛ «خوتەندە راۋان يوللار» ، «ئاھ، ئۇزاقتا سوزۇلغان چۇش» قاتارلىق دېكلاماتسىيە قىلىنغان مۇزىكىلىق شېئىرلاردىن تەركىب تاپقان ئۈچ دانە قاپلىق ئۈنئالغۇ لېنتىسى نەشر قىلىنىپ تارقىتىلغان؛ «يىپەك يۇرتىدا نورۇز» ، «يورۇڭقاش ۋادىسىدا ئايەم» ، «ئايەم كۆلكىسى» قاتارلىق بەدىئىي سەنئەت فىلىملىرىنىڭ سىنارىيىسىنى يېزىپ چىققان.

ئۇنىڭ ئەسەرلىرى 17 قېتىم ئۆلكە - مىنىستىر دەرىجىلىك ھەر خىل مۇكاپاتلارغا، 15 قېتىم ۋىلايەت دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت جەھەتتىكى تۆھپىلىرىگە مۇناسىپ «ئاپتونوم رايون بويىچە مۇنەۋۋەر پەن - تېخنىكا خادىمى» ، «مەملىكەتلىك چېگرا رايون مۇنەۋۋەر پەرزەنتى» شەرەپ مېدالى قاتارلىقناملارغا ئېرىشكەن. «جۇڭگو ياشلىرى» ، «ۋېنخۇي گېزىتى» ۋە مۇناسىۋەتلىك گېزىت - ژۇرناللاردا ئىجادىي پائالىيەتلىرى تونۇشتۇرۇلغان.

تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى كۆپ بولۇپلا قالماستىن، بەدىئىي جەھەتتىمۇ ئالاھىدە يۇقىرى، شۇ

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەۋەبتىن ئىزچىل ھالدا ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭ يۇقىرى باھاسىغا، ئاۋام خەلقنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا مۇيەسسەر بولدى.

روزى سايىت ئۆزىنىڭ نەچچە ئون يىللىق خىزمەت ھاياتىدا خەلقچىللىق خىسلىتى بىلەن ۋىلايىتىمىز خوتەنىنىڭلا ئەمەس، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت، مەدەنىيەت خىزمەتلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا بەلگىلىك تۆھپە قوشۇپ، خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى، ئۆزىنىڭ يۇقىرى بەدىئىي تالانتىغا تايىنىپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، پارتىيىنى، سوتسىيالىزمنى كۈيلىدى.

شۆھرەتلىك خەلق شائىرى، ئاتاقلىق جامائەت ئەربابى، ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى روزى سايىت 2001 - يىلى 8 - سېنتەبىر كېچە سائەت بىردىن 45 مىنۇت ئۆتكەندە 58 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ۋاپاتى بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، جۈملىدىن ۋىلايىتىمىز ئەدەبىيات - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن مۆلچەرلىگۈسىز چوڭ يوقىتىش بولدى.

مەتقۇربان ئىسمايىل

ھازىرجاۋاب شائىر، پىشقەدەم سەنئەتكار، قىزىقچى، مەدەنىيەت تەشكىلاتچىسى مەتقۇربان ئىسمايىل 2000 - يىلى 11 - ئىيۇل 56 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى.

مەتقۇربان ئىسمايىل 1944 - يىلى 1 - ئايدا چىرا ناھىيە بازىرىدا خىزمەتچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1959 - يىلى سېنتەبىردە خىزمەتكە قاتناشقان. باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى، ناھىيىلىك سەنئەت ئۆمىكىدە ئىجادىيەتچى، ئارتىس، ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدا ئاممىۋى مەدەنىيەت يېتەكچىسى، مەدەنىيەت - مائارىپ ئىدارىسىدا كەسپىي خادىم بولۇپ ئىشلىگەن. 1995 - يىلى يانۋاردىن ئېتىبارەن ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

مەتقۇربان ئىسمايىل تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىدىلا ئىجادىيەتكە كىرىشكەن. «يېڭى قاشتېشى»، «تارىم» قاتارلىق گېزىت - ژۇرناللاردا 500 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، 8 پارچە ھېكايە، نەسىر ۋە بىر قىسىم دراما، كومېدىيىلەرنى ئېلان قىلغان.

«قەلبىمىز قۇياشقا تەلپۈنىدۇ»، «ئاق مارجان»، «ۋەتەنگە مەدھىيە»، «ئۇيغۇر باللار ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، «يورۇقلاش شادلىقى»، «خوتەن يولىدا پاياندار» قاتارلىق بىرلەشمە توپلاملارغا ئەسەرلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. «دوستلۇق مەڭگۈ ياشايدۇ»، «ئۈستەڭ قوشىقى» قاتارلىق 18 پارچە ناخشا تېكىستى ئاھاڭغا سېلىنىپ، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى ۋە شىنجاڭ خەلق رادىئو ئىستانسىسىدا ئاڭلىتىلغان. «سىرتماق»، «توي ئالدىدىكى ئۇقۇشماسلىق»، «ئازادىخان چۈشەندى» قاتارلىق 10 نەچچە پارچە دراما، كومېدىيىلىرى سەھنىلەشتۈرۈلۈپ جەمئىيەتتە خېلىلا ياخشى تەسىر قوزغىغان.

مەتقۇربان ئىسمايىل 60 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ چىرا ناھىيىسىنىڭ مەدەنىيەت - سەنئەت تەشكىلاتچىسى، چىرا ناھىيىسىدىكى ئىجادىيەت قوشۇنىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن ئاساس سالغۇچى ئۇستاز ئىدى.

ئۇ ھاياتىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ، خوتەن ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، چىرا ناھىيىلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى بولغان.

ئابدۇللا مەخسۇت

ئابدۇللا مەخسۇت 1945 - يىلى نويابىردا قاراقاش ناھىيىسى پۇرچاقچى يېزىسى ئوتتۇرا ياغاچچى كەنتىدە دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1956 - يىلى ناھىيىلىك تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تۇنجى قارارىدا، 1962 - يىلى خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي مائارىپ فاكۇلتېتىغا قوبۇل قىلىنىپ، خەنزۇ ساۋاقداشلىرى بىلەن بىرگە ئوقۇغان. ستۇدېنتلىق مەزگىللىرىنىڭ ئاخىرقى يىلىدا بېيجىڭدا «ماۋزېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» (4 - توم) نىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلىش گۇرۇپپىسىغا قاتناشتۇرۇلغان. 1968 - يىلى مايدىن 1976 - يىلى 4 - ئاپرېلغىچە چىرا ناھىيىسىنىڭ دامكۇ يېزىسىدا، ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسىدا تەرجىمانلىق، ناھىيىلىك خەلق سوت مەھكىمىسىدە تەرجىمانلىق، كاتىپلىق، سوتچىلىق قىلغان. 1976 - يىلى ئاپرېلدىن 1984 - يىلى فېۋرالغىچە خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكومدا تەرجىمان،

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەمۇرىي مەھكىمىدە كاتىپلىق قىلغان. 1986 - يىلىغىچە قاراقاش ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھاكىمى، ۋىلايەتلىك پارتكومنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ ئىشلەپ 1988 - يىلىدىن تاكى ۋاپات بولغان 1999 - يىلى 8 - ئىيۇلغىچە ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن ۋالىيسى بولغان.

ئابدۇللا مەخسۇت ھاياتىدا ئەدەبىي تەرجىمە، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ «يېڭى قاشتېشى»، «دۇنيا ئەدەبىياتى» قاتارلىق ژۇرناللاردا نادىر تەرجىمە ئەسەرلىرى، چىرايلىق شېئىرلىرى ۋە يۇمۇرلىرىنى جامائەتچىلىككە تەقدىم قىلغان. 1990 - يىلى ئۇنىڭ كونكرېت باشلامچىلىقى بىلەن خوتەندە سۈرەتكە ئېلىنغان «يىپەك يۇرتىدا نورۇز» ناملىق بەدىئىي سەنئەت فىلىمى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر بەدىئىي سەنئەت فىلىملىرىنى باھالاش پائالىيىتىدە «ئالتۇن تۇلپار» مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

مەتتۇرسۇن باھاۋىدىن

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بويىچە تونۇلغان مۇتەخەسسىس، ئىستېداتلىق نەشرىياتچى، تەلەپكار مۇھەررىر، شائىر مەتتۇرسۇن باھاۋىدىن 1946 - يىلى مايدا خوتەن شەھىرىدە بىر ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. 1956 - يىلى ئىيۇلغىچە خوتەن شەھىرىدە تۆردى داموللامنىڭ دىنىي مەكتىپىدە ئوقۇغان. 1956 - يىل ئاۋغۇستتىن 1958 - يىلى ئۆكتەبىرگىچە خوتەن ناھىيىلىك 1 - باشلانغۇچ مەكتەپتە، 1961 - يىلى ئاۋغۇستقىچە خوتەن ۋىلايەتلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە، 1972 - يىلى ئۆكتەبىرگىچە خوتەن ناھىيىسىنىڭ قىزىلىيۇلتۇز، شورباغ، باغچى قاتارلىق يېزىلىرىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان. 1976 - يىلى ئىيۇلغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. 1985 - يىلى دېكابىرغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ «تارىم» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1986 - يىلى يانۋاردىن باشلاپ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى «بۇلاق» تەھرىر ئىشخانىسىغا يۆتكىلىپ، «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى بولغان. جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 7-

8- نۆۋەتلىك كومىتېتىغا ئەزا بولغان. 1988 - يىلى ئاپرېلدا كاندىدات ئالىي مۇھەررىرلىك ئۇنۋانىغا ئېرىشكەن. 1990 - يىلى ئىيۇلدا شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيەت تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولغان. 1992 - يىلى مارتتا «بۇلاق» ژۇرنىلى تەھرىر ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولغان.

مەتتۇرسۇن باھاۋىدىن ئۇزلۇكسىز ئىزدىنىپ، ئۆزىدە مول بىلىم ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەت ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرگەن. ئۇنىڭ يازغان شېئىرلىرى ھەر قايسى گېزىت - ژۇرناللاردا ئېلان قىلىنغاندىن سىرت، «غەزەل ۋە مۇخەممەسلەر»، «بايرام تەنتەنىسى»، «مۇھەببەت لىرىكىلىرى» قاتارلىق كوللېكتىپ توپلاملارغا كىرگۈزۈلگەن. ئۇنىڭ باشقىلار بىلەن بىرلىكتە تۈزگەن ۋە نەشرگە تەييارلىغان «چاغاتايچە لۇغەت»، «نىزارى داستانلىرى»، «باياز (1)»، «شەھنامەئى تۈركىي» قاتارلىق كىتابلار، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۆزى نەشرگە تەييارلىغان «ئەجدادلار نەسىھىتى»، «پەرھاد ۋە شېرىن»، «دىۋانى ئەرشى»، «دىۋانى نەۋبەتى»، «نىزارى لىرىكىلىرى»، «لىسانۇت - تەير» قاتارلىق كىتابلار مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن ئارقا - ئارقىدىن نەشر قىلىنىپ، كۆپچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن.

مەتتۇرسۇن باھاۋىدىن ئۆزىنىڭ مول ئىلمىي مېھنىتى بىلەن پارتىيىمىز ۋە ھۆكۈمىتىمىزنىڭ قەدىرلىشىگە، كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. 1980 - يىلى جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شۆبىسىگە ئەزا بولغان، 1994 - يىل مارتتا بۇ جەمئىيەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان. ئۇ يەنە جۇڭگو ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق نەشرىياتچىلار جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قوشۇمچە باش كاتىپى بولغان.

يولداش مەتتۇرسۇن باھاۋىدىن كلاسسىك مەدەنىي مىراسلارنى قۇتقۇزۇۋېلىش خىزمىتىگە ئۆزىنىڭ يۈرەك قېنىنى ۋە ھاياتىنى سەرپ قىلىپ ئۆچمەس تۆھپىلەرنى ياراتقان بولۇپ، 1988 - يىلى 1 - فېۋرال كەچ سائەت يەتتىدە ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئۆركەش ئىبراھىم

ئۆركەش ئىبراھىم 1951 - يىلى سىنتەبىردە خوتەن كېرىيە ناھىيىسىنىڭ سايباغ يېزىسىدا دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 1976 - يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنى پۈتتۈرگەن. 1976 - يىلدىن 1984 - يىلغىچە ئاپتونوم رايونلۇق پارتىيە مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان؛ 1984 - يىلدىن كېيىن «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە مۇھەررىر ۋە تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى بولۇپ ئىشلىگەن.

ئۆركەش ئىبراھىمنىڭ «ئاي پەرى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ياخشى تەسىر پەيدا قىلىپ، قايتا نەشر قىلىنغان. يەنە بىر تۈركۈم ئەسەرلىرى قېرىنداش مىللەت تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان. ئۇ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپلا قالماستىن، يەنە قېرىنداش مىللەت تىللىرىدىن كۆپلىگەن ئەدەبىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ، خەلققە تەقدىم قىلغان ئىقتىدارلىق ئەدەبىي تەرجىمان ئىدى.

ئۇ «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىدا 18 يىل مۇھەررىر، تەھرىر بۆلۈم مۇدىرى، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر بولۇپ ئىشلەش جەريانىدا، ژۇرنالنى ياخشى چىقىرىش، سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش، ياش ئاپتورلارنى تەربىيىلەش، كەڭ ياشلارنى گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەت، ئۇلۇغۋار غايە، ئاڭ، مەدەنىيەت، ئىلىم - پەن بىلەن تەربىيىلەش يولىدا ئۇن-تىنسىز، خالىس خىزمەت قىلغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، يازغۇچى، ژۇرنالىست، ئەدەبىي تەرجىمان ئۆركەش ئىبراھىم 2002 - يىلى 3 - ئاۋغۇست ئۈرۈمچىدە قاتناش ھادىسىسىدە 51 يېشىدا بەختكە قارشى ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئابدۇكېرىم سۇلايمان

«پەۋقۇلئاددە ساقچى»، «سۆيگۈ ئەقىدىسى»، «تو... تراگېدىيىسى» قاتارلىق ھېكايە - نەسرلىرى ئارقىلىق «يېڭ... قاشتېشى»، «ئانار چېچەكلىرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا جامائەتچىلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن ئۇمىدلىك پروزىچى ئابدۇكېرىم سۇلايمان 1953 - يىلى 2 - فېۋرالدا چىرا ناھىيىسىنىڭ گۇلاخما يېزىس...

قوشۇمچە كەلگەندە دۇنياغا كەلگەن.
1975 - يىلى خىزمەتكە قاتناشقاندىن تارتىپ ئوقۇتقۇچى، تەشۋىقات بۆلۈم كادىرى، تەپتىش، جامائەت خەۋپسىزلىكى، سىياسىي قانۇن، ئەدلىيە تارماقلىرىدا بۆلۈم خادىمى، مۇئاۋىن ئىدارە باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان.
ئۇ ئۆزىنىڭ 22 يىللىق خىزمەت ھاياتىنىڭ كۆپ قىسمىنى سىياسىي قانۇن ۋە ئەدلىيە ساھەسىدە ئۆتكۈزۈپ، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، قېتىرقىنىپ ئىزدىنىپ، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدا ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللانغان. 2003- يىلى 3 - يانۋار ئالەمدىن ئۆتكەن.

مۇھەممەتجان ئېكرام

70 - يىللاردا ئەدەبىي ئىجادىيەتكە زوق - ھەۋەس بىلەن كىرىشىپ، ھەر تەرەپلىمە قىزىقىشى بويىچە شېئىرىيەت ۋە دراما ژانىرىدا ئىجاد قىلىپ، بىر بۆلۈك ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان مۇھەممەتجان ئېكرام 1953 - يىلى ئىيۇندا خوتەن شەھىرىدە تۇغۇلغان. ئۆسمۈرلۈك مەزگىللىرىدە باشلانغۇچ - ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، خوتەن ناھىيىلىك دارىلمۇئەللىمىنىڭ خەنزۇ تىلى كەسپىدە ئوقۇپ، 1976 - يىلى خىزمەتكە قاتناشقان. ئۇنىڭ 30 پارچىدىن ئارتۇق شېئىرى «شىنجاڭ گېزىتى»، «خوتەن گېزىتى»، «تارىم» ۋە «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان. ئۈچ پارچە كىنو سىنارىيىسى ۋە بىر قانچە پارچە ئەدەبىي خاتىرىلەرنى يازغان. ئۇنىڭ «تېيىپجان ئېلىيوپ خوتەندە بولغان كۈنلەردە» ناملىق ئاخىرقى ئەسىرى «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىنىڭ 2000 - يىللىق سانىدا ئېلان قىلىنغان.
مۇھەممەتجان ئېكرام 70 - يىللاردىن بۇيان، خوتەن ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا ئىشلەپ 2002 - يىلى 20 - ماي ۋاپات بولغان.

مىجىت ئېلىپ

ناھايىتىمۇ قىسقا ھايات مۇساپىسىدە ئوقۇتقۇچىلىق كەسپى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئەدەبىي ئىجادىيەتكە ئىشتىياق باغلاپ «يانتاق چېچىكى»، «مەنمۇ دادامدەك» قاتارلىق ھېكايىلارنى ۋە بىر قانچە

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
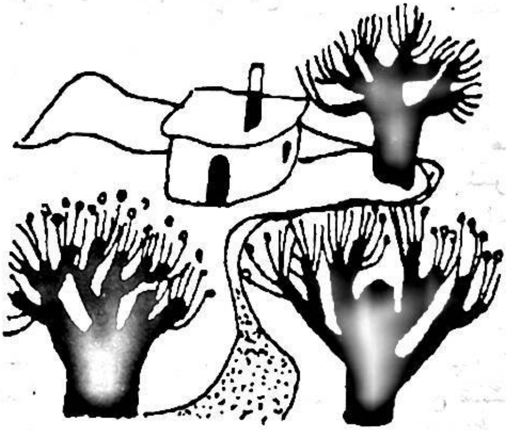
پارچە شېئىرىنى جامائەتچىلىككە تەقدىم قىلغان مىجىت ئېلىپ 1961-يىلى لوپ ناھىيىسىنىڭ چارباغ يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ «ياتاق چېچىكى» ناملىق ھېكايىسى «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلىدا ۋە ئارقىدىن «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ «تەرمە گۈللەر» ئىستونىدا ئېلان قىلىنىپ، ئوقۇرمەنلەر ئىچىدە قىزىقىش پەيدا قىلغان. ئۇ، 1988-يىلى 30-يانۋاردا كېسەل سەۋەبى بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەن.